

บทที่ 4

ท่านองของผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต พ.ศ.1839-2397

การศึกษาในบทที่ 4 นี้ คือส่วนต้นของพัฒนาการผังเมืองเชียงใหม่จากจุดเริ่มต้นก่อรูปขึ้น เป็นเมืองตามรากฐานที่พัฒนามั่งรายวางไว้ เคลื่อนไหวไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกแวดล้อมโดยเฉพาะปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมือง การปกครอง พัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ เมื่อครั้งอดีตในยุคนี้มีช่วงเวลาที่ยาวนานกว่ายุคอื่น ๆ คือ ประมาณ 558 ปี

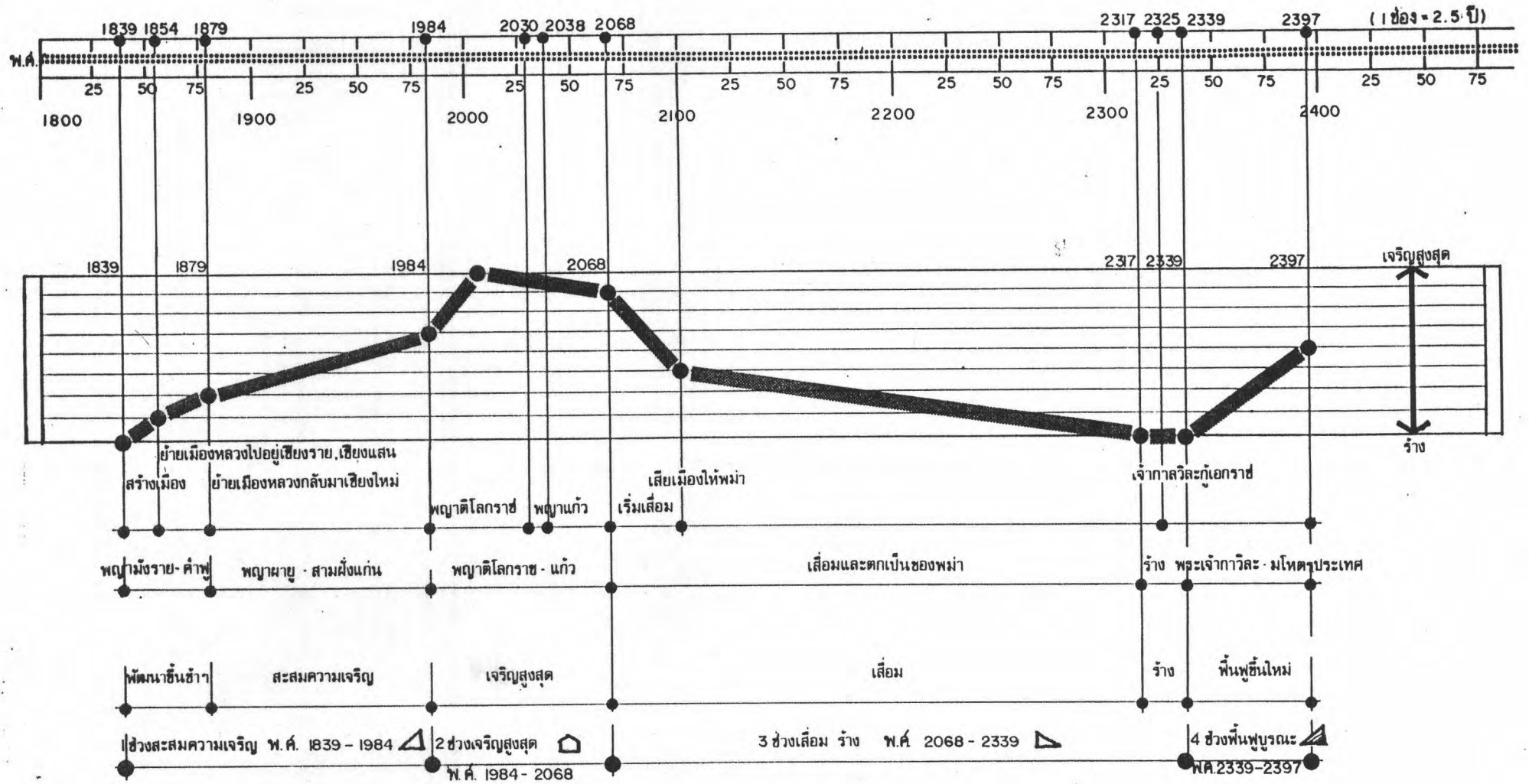
ผ่านขั้นตอนความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อันเป็นไปตามวัฏจักรของธรรมชาติ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จนกระทั่งเริ่มต้นขึ้นใหม่ในรอบที่ 2 ถึงแม้ว่าช่วงเวลาช่วงนี้จะดูยาวนาน ตัวเมืองผ่านความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ไปมากมาย แต่ลักษณะเฉพาะของเมืองก็ยังมีระเบียบแบบแผนหรือวินัยไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งก็เป็นเหตุมาจากปัจจัยของโลกแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน ขอบเขตพื้นที่ปลูกสร้างก็ใกล้เคียงกัน การศึกษาจึงได้กำหนดเอาช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.1839-2397 มาเป็นตัวแทนเพื่อสะท้อนภาพของผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต

การแบ่งช่วงเวลาเพื่อศึกษาผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต

โลกแวดล้อมของเมืองเชียงใหม่ในอดีต สามารถแบ่งพัฒนาการย่อยภายในยุคได้อีก 4 ช่วง ที่มีลักษณะเฉพาะของเมืองอยู่บนความเคลื่อนไหวแบบเดียวกันได้ดังนี้

1. ช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984
2. ช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068
3. ช่วงเสื่อม - ร้าง พ.ศ.2068-2339
4. ช่วงฟื้นฟูบูรณะ พ.ศ.2339-2397

การแบ่งย่อยช่วงเวลาลงไปอีกมีจุดประสงค์เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วพัฒนาการของผังเมืองเชียงใหม่ในช่วงสะสมความเจริญ ช่วงเสื่อม-ร้าง และช่วงฟื้นฟูบูรณะมีแบบแผนของเมืองเกือบคล้ายคลึงกัน

แผนภูมิที่ 4.1 การแบ่งช่วงเวลาเพื่อศึกษาผังเมืองเชียงใหม่ในยุคอดีต

ช่วงสะสมความเจริญ ภายภาคพัฒนาขึ้นช้า ๆ ในขณะที่ช่วงเสื่อม-ร้าง คือ ขึ้นตอนเดียวกันแต่สวนทาง ความแตกต่างระหว่างสองช่วงนี้ คือ ช่วงเสื่อม-ร้างได้สะสมเอาปัญหาของเมืองที่เกิดขึ้นลงไปด้วย และช่วงฟื้นฟูบูรณะ คือการเริ่มต้นใหม่เหมือนกับช่วงแรกเพียงแต่ว่าไม่ได้ออกแบบขึ้นใหม่ ไม่ได้มาจากเหตุผลของโลกแวดล้อมในขณะนั้น เป็นตัวกำหนดเพียงอย่างเดียว แต่มีการลอกเลียนแบบ เอาจากของเดิมที่คิดว่าดีงามแล้ว เป็น เกณฑ์

ส่วนช่วงเจริญสูงสุด คือการก้าวเลยขึ้นไปสู่ความเจริญของเมืองในขณะนั้น แต่ก็ยังอยู่ภายใต้ระเบียบแบบแผนของยุคอดีต เช่นกัน

ประวัติศาสตร์นำเหตุการณ์ผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต

1. ช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984

พ.ศ. 1839 เมืองเชียงใหม่ก่อรูปขึ้นโดยพญามังราย

พ.ศ. 1839-1854 เมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ตลอดสมัยที่พญามังรายปกครอง ในช่วงเวลานี้เมืองคงไม่ได้รับการสร้างสรรค์อะไรมากนัก เพราะยังมีศึกกับพม่า มองโกล และการรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักร

พ.ศ. 1854-1879 อยู่ในช่วงสมัยของพญาไชยสงคราม พญาแสนภู และพญาคำฟู เมืองหลวงของอาณาจักรล้านน้าย้ายไปอยู่ที่เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสนตามลำดับ ด้วยเหตุผลทางยุทธศาสตร์ เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ในฐานะเมืองรอง โดยมีพระราชโอรสเป็นอุปราชครองเมือง สันนิษฐานว่าในช่วงเวลานี้เมืองเชียงใหม่มีพัฒนาการทางผังเมืองอย่างช้า ๆ

พ.ศ. 1879-1898 เมืองเชียงใหม่รับบทบาทเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรอีกครั้ง เมื่อพญาผายูย้ายกลับมาจากเมืองเชียงแสน เพราะอาณาจักรคอนบมมีความมั่นคงแล้ว เริ่มต้นทำนุบำรุงบ้านเมือง ลดบทบาทความสำคัญของเมืองหริภุญชัยที่เคยเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของอาณาจักรลง โดยสร้างวัดลีเชียงพระ (วัดพระสิงห์) ขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการขึ้นสู่ความเจริญ

พ.ศ. 1898-1928 สมัยพญาเกือนา ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า "...ทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม เลื่อมใสในพุทธศาสนา และทรงปรีชาสามารถในศิลปศาสตร์ทุกแขนง สถาปนาเมืองมีความสุขสมบูรณ์ทั่วไป..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 42) ในสมัยนี้

เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่สำคัญ และมีผลต่อกายภาพเมือง คือการรับเอาพุทธศาสนา นิกายลังกาวงศ์จากสุโขทัย ก่อให้เกิดอริยวาสีด้านทิศตะวันตกของเมืองโดยมีวัดสวนดอก ซึ่งสร้างขึ้น ในพ.ศ.1914 เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปวิทยาในระดับอาณาจักรและดินแดนใกล้เคียง มีพระธาตุดอยสุเทพซึ่งสร้างขึ้นในพ.ศ.1926 เป็นศูนย์รวมของความศรัทธา และเป็น LANDMARK ของเมือง

พ.ศ. 1928-1944 สมัยพญาแสนเมืองมา มีการก่อสร้างพระเจดีย์หลวงขึ้นเป็นศูนย์กลางเมืองตามคติพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ เมื่อพ.ศ.1934 สะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงของอาณาจักรล้านนาทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม

พ.ศ. 1945-1984 สมัยพญาสามฝั่งแกน ทรงปรับปรุงระบบการปกครองใหม่ สหบทบาทความสำคัญของเมือง เชียงรายลงโดยให้อุปราชมาอยู่ที่เมือง เชียงใหม่ เพราะมักเกิดปัญหา ก่อการกบฏเสมอ เป็นช่วงเวลาที่ปลอดภัย และมีเวลาว่างถึง 36 ปีในการทำงานบ้านเมือง

อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่สมัยพญาผายู - สมัยพญาสามฝั่งแกน เป็นช่วงเวลาที่เมือง เชียงใหม่สะสมความเจริญเพื่อเตรียมจะก้าวเข้าสู่ความเจริญสูงสุดในเวลาต่อมา

2. ช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068

พ.ศ. 1984-2030 สมัยพญาติโลกราช เป็นช่วงเวลาที่ฝั่งเมือง เชียงใหม่มีพัฒนาการขึ้นสู่ความเจริญสูงสุด พญาติโลกราช เป็นกษัตริย์ที่เก่งทั้งการรบและการทำงานบ้านเมือง สามารถขยายดินแดนของอาณาจักรออกไปได้กว้างขวาง เป็นผลให้เมืองมีความมั่งคั่งทาง เศรษฐกิจ มีปัจจัยมากมายที่จะทำงานบ้านเมือง

ด้านศาสนาเกิดการเปลี่ยนแปลงโดยรับเอาพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่ เข้ามาแทนที่นิกายลังกาวงศ์ (นิกายวัดสวนดอก) มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง เชียงดอยสุเทพ พระสงฆ์ ในนิกายใหม่นี้มีความแตกฉานในภาษาบาลี และพระไตรปิฎกมาก ทำให้เมือง เชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางศาสนาและวิทยาการที่สำคัญของอาณาจักรและดินแดนใกล้เคียง มีพระสงฆ์จากที่อื่น ๆ เดินทางเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก ความเจริญด้านการศาสนาได้ขึ้นถึงจุดสูงสุดในปีพ.ศ.2020 มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดเจ็ดยอด นับเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลก ซึ่งในภาคเหนือยังคงใช้สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ความรุ่งเรืองของศิลปและวิทยาการยุคนี้ ในที่สุดแล้วก็ส่งผลให้พัฒนาการทางฝั่งเมืองของเมือง เชียงใหม่ขึ้นถึงจุดสูงสุดด้วยเช่นกัน เกิดเป็นระเบียบแบบแผนที่ดีที่การพัฒนาเมือง

ในสมัยต่อมายึดถือ เป็นแบบอย่างและพยายามจะ เข้าถึงความ เจริญนี้

พ.ศ. 2030-2038 สมัยพญาออค เชียงรายไม่ปรากฏ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ สำคัญประการใด

พ.ศ. 2038-2068 สมัยพญาแก้วได้สืบทอดความ เจริญรุ่งเรืองต่อจากสมัยพญาติโลกราช ในช่วงสมัยนี้วาระกรรม เจริญสูงสุดอัน เป็นเหตุค่อ เนื่องมาจากพระสงฆ์ที่แตกงานภาษาบาลีใน สมัยพญาติโลกราช เกิดวาระกรรมที่มีคุณค่ามากมายซึ่ง เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลาย ลักษณ์อักษรที่วงการศึกษาล้านนาใช้อ้างอิงถึง* เช่น ตำนานมูลศาสนา (ประวัติพุทธศาสนาและ การประดิษฐานพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา) โดยพระพุทธญาเจ้าและพระพุทธพุกาม ชินกาล มาลีปกรณ(ประวัติพุทธศาสนา) โดยพระรัตนปัญญาเถระ เป็นต้น ในช่วงปลายสมัย เมืองเริ่มเสื่อม เพราะ พ.ศ.2066-2068 สูญเสียคนจำนวนมากจากการรบที่ เชียงตุง พ.ศ.2067 เกิด น้ำท่วมใหญ่ผู้คนล้มตายจำนวนมาก

3. ช่วงเสื่อม - ราว พ.ศ. 2068-2339

พ.ศ. 2068-2101 อยู่ในช่วงปลายสมัยของราชวงศ์มังราย เป็นยุค เสื่อมของอาณาจักรล้านนาจนต้องตก เป็นของพม่าในที่สุด เพราะการแกกฏหมายในสมัยพญาติโลกราชมีผลให้ขุนนาง มีอำนาจมากขึ้น เกิดการแก่งแย่งและความไม่สงบขึ้นภายใน ประกอบกับช่วง เจริญสูงสุดที่ผ่านมา มีการใช้จ่ายเพื่อทำนุบำรุงศาสนามากมายจน เศรษฐกิจตกต่ำ การสูญเสียผู้คนจำนวนมากตอนปลาย สมัยพญาแก้ว

พ.ศ. 2101-2317 เชียงใหม่ตก เป็นเมืองขึ้นของพม่า บ้าน เมืองมีแต่ เสื่อมถอยลง ทุกขณะ

พ.ศ. 2317-2339 เชียงใหม่กลายเป็นเมืองร้าง

---

*หลักฐานและตำนานต่าง ๆ ที่กล่าวพาดพิงถึงสภาพ เมือง เชียงใหม่ในอดีตตั้งแต่ เริ่ม สร้างเมือง เป็นหลักฐานที่แต่งขึ้นในสมัยนี้ทั้งสิ้น แต่งขึ้นจากสภาพ เมืองในสมัยพญาแก้ว เป็นพื้นฐาน เบื้องต้น คาบอกล่าที่สืบทอดต่อกันมา ความคิดเห็นส่วนตัวของผู้แต่ง ดังนั้นการศึกษาลักษณะ เฉพาะและพัฒนาการของ เมือง เชียงใหม่ใน เบื้องต้นจึง เกิดข้อจำกัดว่าจะ เชื่อถือข้อมูล เหล่านี้ได้ มากน้อยเพียงไร

4. ช่วงฟื้นฟูบูรณะ พ.ศ.2339-2397

พ.ศ. 2317-2325 เจ้ากาวิละเมืองลำปาง ร่วมมือกับพระยาจำบ้านเมือง เชียงใหม่กู้เอกราช โดยขอความร่วมมือมายังกรุงเทพฯ

พ.ศ. 2325-2356 เป็นช่วงเวลาที่เริ่มต้นฟื้นฟูบูรณะ เมือง เชียงใหม่โดยในปีพ.ศ. 2325 รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งตั้งเจ้ากาวิละ เป็นพระยาภาวิละวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ รวบรวมไพร่พลมาตั้งมั่นอยู่ที่เวียงป่าซางก่อน จนกระทั่งปีพ.ศ.2339 จึงสะสมไพร่พลได้เพียงพอกลับเข้ามาฟื้นฟูบูรณะ เมือง พ.ศ.2347 ขับไล่พม่าออกจากที่ตั้งสุดท้าย คือ เมือง เชียงแสนได้สำเร็จ ช่วงเวลาที่เหลืออยู่ 9 ปี จึงเริ่มต้นทำนุบำรุงบ้านเมืองในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ และประตูเมืองชั้นใน วังหลวง วัดสำคัญบางวัด ตลาด และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง

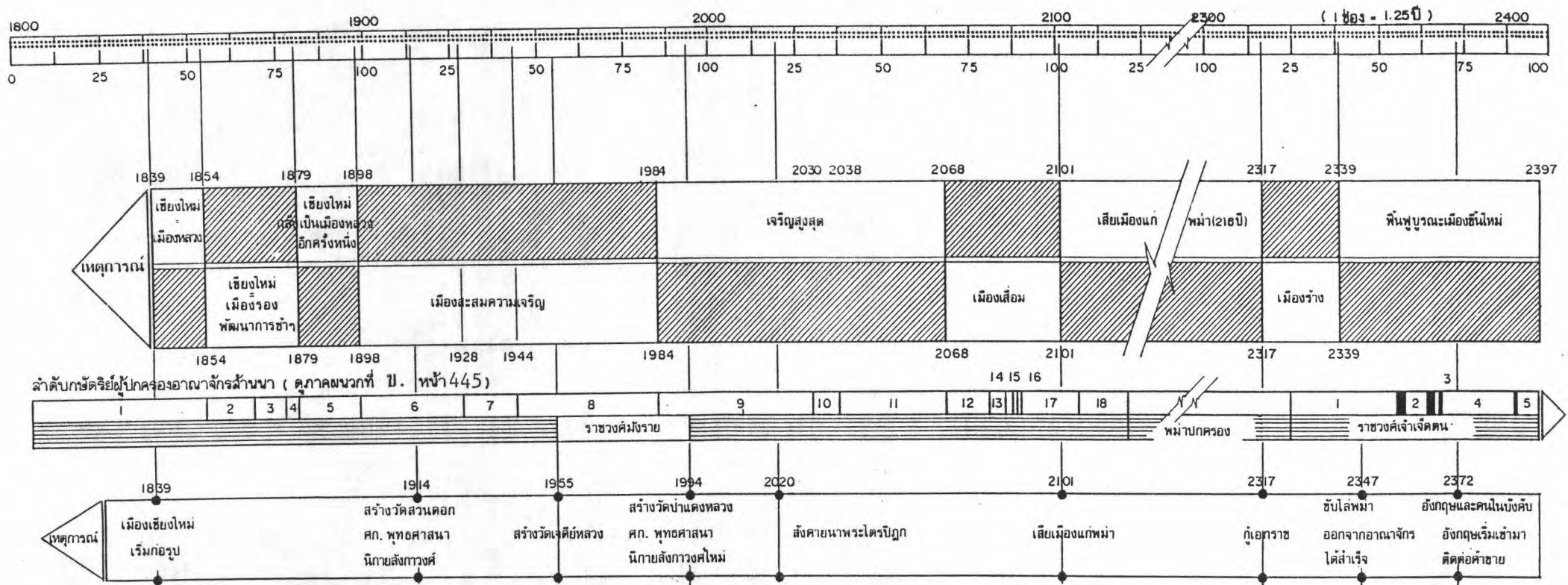
พ.ศ. 2358-2364 สมัยพระยาธรรมลังกา เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อย มีการฟื้นฟูบูรณะโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ และประตูเมืองชั้นนอก ขุดลอกลำเหมืองที่เคยหล่อเลี้ยงเมืองหลายสาย ปฏิสังขรณ์วัดสำคัญหลายแห่ง เข้าใจว่าหลักฐานทางกายภาพของเมือง เชียงใหม่บริเวณกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอกที่ปรากฏร่องรอยอยู่ในยุคปัจจุบัน เป็นผลมาจากการฟื้นฟูบูรณะชั้นใหม่ในสมัยนี้ เกือบทั้งสิ้น

พ.ศ. 2366-2368 สมัยพระยาคำผั้ว มีปัญหาภายในราชวงศ์ บ้านเมืองเป็นกบฏยุค

พ.ศ. 2369-2389 สมัยพระยาพุทธวงศ์ "เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น" ครองราชย์ยาวนานถึง 20 ปี เป็นช่วงที่บ้านเมืองสงบร่มเย็น ปลอดภัยสงบสุขเพราะพม่ากำลังทำสงครามกับอังกฤษ ทำให้มีเวลาทำนุบำรุงบ้านเมือง มีการขยายหมู่บ้านต่าง ๆ รอบเมืองเชียงใหม่ออกไปอย่างกว้างขวาง ตอนปลายสมัยเริ่มมีอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาติดต่อค้าขาย และขอตัดไม้สักตามชายแดน เช่น พ.ศ.2372 ดร.ริชาร์ดสัน เข้ามาเมืองเชียงใหม่เพื่อขอซื้อช้าง โคนกระบือ เป็นต้น

พ.ศ. 2390-2397 สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ ได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯให้ทำสงครามกับเชียงตุงถึง 3 ครั้งแต่ก็ตีเมืองเชียงตุงไม่ได้ ช่วงปลายสมัยกิจการป่าไม้ขยายตัวมาก

สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศนี้ ทรงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายที่อยู่ในช่วงเวลาการแบ่งยุคที่ใช่เป็นตัวแทนของผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต เพราะหลังจากสิ้นสุดสมัยที่พระองค์ปกครองแล้ว กรุงเทพฯจะเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของเมืองเชียงใหม่มากขึ้น เหตุเพราะอังกฤษกำลัง

แผนภูมิที่ 4.2 เหตุการณ์ยุคผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต พ.ศ. 1839 - 2397

ขยายอาณาเขตจากพม่ามาสู่ล้านนา มีผลให้ระเบียนแบบแผนเดิมของเมืองที่มีลักษณะเฉพาะตัวและสืบเนื่องต่อกันมาช้านานต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

โครงสร้างเมืองส่วนนี้จัดว่าเป็นโครงสร้างที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ในอดีตที่จะขาดเสียมิได้ เพราะโลกแวดล้อมของเมืองในขณะนั้นยังอยู่ในภาวะศึกสงคราม แต่องค์ประกอบมีลักษณะเฉพาะและพัฒนาการในแต่ละช่วงดังนี้

1. ลักษณะเฉพาะของกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

1.1 ลักษณะเฉพาะของกำแพงเมือง เป็นโครงสร้างที่มีความสำคัญต่อเมืองในแง่ยุทธศาสตร์ ทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่เมืองเพื่อความปลอดภัย นอกจากนี้ยังแสดงถึงขนาดของเมือง จำนวนประชากรเมืองโดยประมาณอีกด้วย กำแพงเมืองเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กำแพงเมืองชั้นใน กำแพงเมืองชั้นนอก

1.1.1 กำแพงเมืองชั้นใน เมื่อแรกสร้างมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแบบเมืองสุโขทัย อาจเป็นกำแพงดินก่อนแล้วจึงก่อด้วยอิฐ หรืออาจจะก่อด้วยอิฐมาแต่แรกก็ยังไม่แน่ชัด ต่อมาภายหลังมีการซ่อมแซมบูรณะหลายครั้งจนช่วงปลายยุคอดีต รูปทรงของกำแพงเมืองจึงเปลี่ยนแปลงเป็นรูปทรงเกือบสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่นที่ปรากฏมาจนทุกวันนี้ กำแพงเมืองชั้นในทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่ส่วนสำคัญของเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัง วัดสำคัญของเมือง ตลาด บ้านและชุมชนของขุนนาง และไพร่เมืองชั้นดี

1.1.2 กำแพงเมืองชั้นนอก หรือ "กำแพงดิน" มีรูปทรงอิสระเป็นวงโค้งคล้ายรูป "เกือกม้า" โอบล้อมกำแพงเมืองชั้นในทางด้านทิศตะวันออก และทิศใต้ ที่เรียกกันว่า "ราหูอมจันทร์" แนวกำแพงอาศัยแนวลำน้ำตามธรรมชาติบวการขุดแต่งเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยเป็นเกอพท์ เริ่มต้นจากแจ่งศรีภูมิ มุมเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน เลียบตามลำน้ำแม่ข้าลงมาทางทิศใต้ มาบรรจบกับลำคูไหว เลียบมาทางด้านทิศตะวันตกและวกขึ้นทางทิศเหนือ ขุดแต่งเพิ่มเติมขึ้นไปบรรจบกับกำแพงเมืองชั้นในที่แจ่งกู่เฮือง มุมเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ กำแพงเมืองชั้นนอกทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่เมืองในส่วนที่เป็นที่ตั้งบ้านและชุมชนของไพร่

1.2 ลักษณะเฉพาะของคูเมือง มีประโยชน์ใช้สอยที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ เพื่อเว้นระยะ หรือ เป็นตัวอุปสรรคไม่ให้ข้าศึกศัตรูมาตั้งกองทัพประชิดกำแพงเมือง เป็นเทคนิคทางกายภาพของการป้องกันเมืองในอดีต ที่มีรูปแบบการรบแบบ "ตั้งตัว" ผลพลอยได้ของการมีคูเมืองก็คือใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคและใช้ประโยชน์ในการระบายน้ำของเมือง โดยทั่วไปแล้วคูเมืองเกิดขึ้นได้มี 2 ลักษณะคือ เกิดจากการอาศัยแนวลำน้ำตามธรรมชาติที่มีอยู่บวกการขุดแต่งเพิ่มเติมเพื่อให้ได้รูปทรงตามต้องการ เช่น เมืองอยุธยา กรุงเทพฯ เป็นต้น อีกลักษณะหนึ่งคือการขุดขึ้นใหม่ทั้งหมดตามรูปทรงที่ต้องการ ส่วนใหญ่จะใช้กับเมืองที่สภาพของลำน้ำตามธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยให้ เช่น ระดับน้ำไม่สม่ำเสมอในแต่ละฤดูกาล น้ำน้อยเกินไปเมืองก็ไม่ปลอดภัย น้ำมากเกินไปก็ท่วมเมือง จึงต้องขุดขึ้นใหม่เพื่อจะสามารถควบคุมระดับน้ำได้ ตัวอย่างของเมืองเหล่านี้ได้แก่ เมืองสุโขทัย เป็นต้น คูเมืองเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ตามแนวกำแพงเมืองคือ คูเมืองชั้นใน คูเมืองชั้นนอก

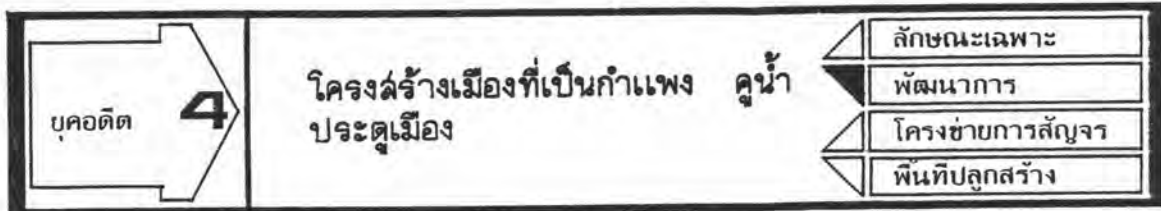
1.2.1 คูเมืองชั้นใน เป็นคูขุดตามแนวกำแพงรูปสี่เหลี่ยม "... เลียบคูสถาน ที่อื่นจะขุดคูพระนครทั้ง 4 ด้าน..." (พระยาพระราชกิจกรจักร 2498 : 356) เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของที่ตั้งเมือง มีความลาดเทการรักษาระดับน้ำในคูเมืองจึงต้องสร้างทวนกันน้ำเป็นระยะ ๆ ดังนั้นจึงไม่มีการใช้เรือเป็นพาหนะสัญจรในบริเวณคูเมือง การข้ามคูใช้สะพานทำด้วยไม้ไผ่ (สะพานเรือ) ปูทับคานข้ามไป ยามมีศึกก็รื้อออก

1.2.2 คูเมืองชั้นนอก อาศัยแนวตามธรรมชาติของลำน้ำแม่ข่า ลำคูไหลและการขุดแต่งเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย เป็นคูเมือง น้ำแม่ข่าเป็นลำน้ำสายย่อยของแม่น้ำปิง ถึงแม้ว่าจะมีระดับน้ำไม่สม่ำเสมอตามลักษณะของลำน้ำในภาคเหนือ แต่ก็ใช้ประโยชน์เป็นคูเมืองชั้นนอกได้ เพราะโอบล้อมพื้นที่ชั้นนอกที่มีความสำคัญน้อยกว่าชั้นใน ความเคร่งครัดเรื่องความปลอดภัยทางยุทธศาสตร์จึงน้อยกว่า เรือขนาดเล็กสัญจรได้

1.3 ลักษณะเฉพาะของประตูเมือง เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของเมืองในสมัยโบราณที่ปิดล้อมพื้นที่เมืองด้วยกำแพง คือ เมืองจะไม่ขยายตัวออกไปตามธรรมชาติ แต่จะถูกสะดุดและควบคุมด้วยแนวกำแพงที่ออกแบบไว้ โดยมีประตูเมืองเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ระหว่างกิจกรรมภายในและภายนอกเมือง เข้าด้วยกัน เป็นจุดรวมของกิจกรรม จุดเปลี่ยนแปลงกิจกรรม และเป็นจุดที่ควบคุมความปลอดภัยของเมือง บรรยากาศ หน้าที่ของประตูเมืองแต่ละด้านจะไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับความเชื่อ เช่น ประตูด้านทิศตะวันออกจะเป็นประตูที่ติดต่อกับระหว่างชุมชนภายในและภายนอกเมือง เพราะเชื่อกันว่าทิศตะวันออกเป็นทิศของการตั้งถิ่นฐาน ประตูด้าน

ทิศใต้ เป็นเส้นทางออกของศพบไปสู่สุสาน ประตูด้านทิศตะวันตกเป็นประตูออกไปสู่รั้ววาสิ ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ เช่น ประตูด้านทิศตะวันออก จะเป็น "ประตูหน้าบ้าน" ของเมืองเชียงใหม่ ที่มีกิจกรรมการค้า ผู้คนมากมาย เพราะมีแม่น้ำปิงเส้นทางคมนาคมที่สำคัญอยู่ทางด้านนี้ เป็นต้น ประตูเมืองแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ตามแนวกำแพงเมือง คือ ประตูเมืองชั้นใน ประตูเมืองชั้นนอก

2. พัฒนาการของกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

2.1 พัฒนาการของกำแพงเมือง

2.1.1 กำแพงเมืองช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984

กำแพงเมืองชั้นใน จากกำแพงเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ $900 \times 1,000$ วา . ที่สร้างขึ้นในสมัยพญามังรายอาจเป็นเพียงพูนดินหรือก่ออิฐมาแต่แรกก็ยังไม่มียอดรูป คำนานหลายเล่มกล่าวว่ากำแพงเมืองเชียงใหม่ก่อด้วยอิฐตั้งแต่ต้น เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ (พระรัตนปัญญาเถระ 2510 : 108) คำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (สงวน โขติสุรัตน์ 2514 : 27) "...ก่อดั้งก่อเวียงก่อดินจี (ดินจี= ดินเผา = อิฐ)..." (ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ 2518 : 17) แต่คำนานเหล่านี้เขียนขึ้นในสมัยพญาแก้ว (พ.ศ.2038-2068) จึงเกิดข้อจำกัดว่า จะเชื่อถือได้มากน้อยเพียงไร

กำแพงเมืองชั้นนอก หรือ"กำแพงดิน" สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด วงการศึกษาเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันกล่าวเป็น 3 ประเด็น คือ สร้างขึ้นในสมัยพญามังราย (โคลงนิราศทริภุชชัย 2516 : 197-198) สร้างขึ้นในสมัยท้าวแม่กุ (พ.ศ.2094-2107) ขณะที่เชียงใหม่ตกเป็น เมืองชั้นของพม่า "...หื้อขุดคือเวียงข้างวันออกมาข้างใต้แปลง เป็นคือสูงลาเวียงไว้แล้ว...สร้างเวียงใหม่เข้ามเวียงเก่า หื้อเป็นหุ่นราษฎคาบเวียงเก่า..." (คำนานพื้นเมืองลานนาเชียงใหม่ 2524 : 17) และประเด็นสุดท้ายพงศาวดารไทยรบพม่า ฉบับพระราชหัตถ เลขาของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อพ.ศ.2205 เมื่อเจ้าพระยาโกษา (เหล็ก) ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ "...ให้พลทหารก่อกำแพงโอบเมืองไว้ กิ่งหนึ่งในด้านข้างทักษิณทิศแห่งเมืองเชียงใหม่..." (ชุมนุม ฃ.บางช้าง 2527 : 81)

จากประเด็นทั้ง 3 ผู้ศึกษาวิทยานิพนธ์มีความเห็นว่า กำแพงดินไม่ได้สร้างขึ้นในสมัยพญามังราย ดังเหตุผลในบทที่ 3 หน้า ไม่ได้สร้างขึ้นในสมัยท้าวแม่กุ เพราะควรจะเป็นการซ่อมแซมของพม่าเพื่อใช้เมืองเชียงใหม่เป็นฐานทัพในการยกมาตีอยุธยามากกว่า ส่วนประเด็นสุดท้ายที่ว่าสร้างโดยเจ้าพระยาโกษา (เหล็ก) เมื่อพ.ศ.2205 ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะน้ำแม่ข่าอยู่ด้านนอกเมือง ถ้าเจ้าพระยาโกษา (เหล็ก) สร้างขึ้นเพื่อจะใช้ตีเมืองเชียงใหม่ทำไมจึงสร้างให้น้ำแม่ข่าเป็นอุปสรรคต่อการใช้ประโยชน์ ลักษณะของกำแพงดินและคูเมืองชั้นนอกที่ปรากฏเป็นลักษณะที่สร้างออกไปจากเมืองเพื่อใช้ประโยชน์ด้านความปลอดภัยของเมืองมากกว่า

จากการศึกษาโลกแวดล้อมของเมืองเชียงใหม่ ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งประเด็นว่า กำแพงดินควรจะสร้างขึ้นประมาณสมัยพญาเกือนา - พญาสามฝั่งแกน (พ.ศ.1898-1984) ซึ่งเป็นช่วงปลายของการสะสมความเจริญ หรืออาจจะล่วงเลยมาถึงตอนต้นของยุคทองในสมัยพญาติโลกราช เพราะเป็นช่วงเวลาที่เมืองเชียงใหม่ขยายตัว ผู้คนมาอาศัยอยู่ในเมืองมากขึ้น กำแพงเมืองชั้นที่ 2 จึงมีความจำเป็นเพื่อให้ความคุ้มครองปลอดภัยแก่บรรดาไพร่ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่รอบ ๆ เมือง ฮันส์ เพนธ์ ได้แสดงความเห็นที่น่าสนใจว่า "...กำแพงดินคงจะสร้างขึ้นเพื่อกันเขตนอกเวียงเพื่อความสะอาดปลอดภัยของพ่อค้า นายช่างต่าง ๆ เช่น ช่างเงิน ช่างทอง เป็นต้น และเพื่อกันบริเวณเป็นที่เลี้ยงช้าง ม้า และสัตว์พาหนะอื่น ๆ" (ฮันส์ เพนธ์ 2527 : 17) ซึ่งสอดคล้องกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่เรียกพื้นที่บริเวณตลาดสินค้าพื้นเมือง (NIGHT BAZAAR) โรงภาพยนตร์แสงตะวัน เรื่อยมาจนถึงบริเวณโรงเรียนมงฟอร์ตวิทยาลัยในปัจจุบันว่า "ทุ่งหนองช้างคลาน" "...ออกจากเวียงด้วยประตูเชียงเรือก และทำแพกล้ำวันออกไปถึงกลางทุ่งหนองช้างคลาน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 136)

2.1.2 กำแพงเมืองช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068 กำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก เมื่อมาถึงช่วงเจริญสูงสุดนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปของลักษณะทางกายภาพดังนี้

สมัยพญาติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) มีการรื้อกำแพงเมืองชั้นในบริเวณแจ้งศรีภูมิออก ในเหตุการณ์สร้างวังศรีภูมิ "...หื้อไปขุดยังปรากฏเวียงอันพญามังรายที่ก่อนนั้นเสียก่อน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 26)

---

* ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองในอดีต เพราะใช้แรงงานจากสัตว์ ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ คือ บริเวณที่กันไว้นอกเหนือจากพื้นที่ทำกิน พื้นที่เกษตรกรรม ให้เป็นแหล่งอาหารของสัตว์ที่ทุกคนมีสิทธิ์นำสัตว์เข้ามาเลี้ยง โดยไม่สร้างความรบกวนหรือทำความเสียหายให้กับผลผลิตของผู้อื่น

สมัยพญาแก้ว ประมาณพ.ศ.2061 โปรดให้รั้ววังศรีภูมิออกแล้วบูรณะกำแพงเมืองชั้นในใหม่ทั้งหมดเพื่อเตรียมรับศึกอยุธยา "...พระราชโอรสให้ก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้วยอิฐ..." (พระรัตนปัญญาเถระ 2510 : 177) ...ชาวเชียงใหม่ ชาวต่างเมืองปั้นดินจักก่อเมกเวียงเชียงใหม่..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 40)

กำแพงเมืองเชียงใหม่ในช่วงนี้ ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพไปจากเดิมแต่เกิดขึ้นในระยะสั้นแล้วกลับมาสู่รูปแบบเดิม และกำแพงเมืองก็ยังคงความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์เช่นเดิม

2.1.3 กำแพงเมืองช่วงล้อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339 ในขณะที่กำแพงเมืองเป็นโครงสร้างที่สำคัญต่อการป้องกันเมือง เพราะเป็นช่วงที่มีศึกสงครามอยู่เสมอ สมัยที่พม่าปกครอง พม่าใช้เมืองเชียงใหม่เป็นฐานทัพในการรบกับอยุธยา ดังนั้นจึงควรมีการซ่อมแซมบูรณะกำแพงเมืองให้ใช้ได้

จนกระทั่งตอนปลายช่วงที่กำแพงเมืองถูกปล่อยให้ทรุดโทรมลง และหมดสภาพไปพร้อม ๆ กับเมืองร้าง

2.1.4 กำแพงเมืองช่วงฟื้นฟูบูรณะ พ.ศ.2339-2397 กำแพงเมืองชั้นในได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ ในสมัยพระเจ้ากาวิละ ประมาณพ.ศ.2339 "...สร้างรั้วแบ่งเวียง ก่อเมกปราการกำแพงเชียงเทิน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 107) รูปแบบการบูรณะส่วนใหญ่คงตามลักษณะเดิม เปลี่ยนแปลงไปบ้างในรายละเอียดเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย เช่น ลักษณะของป้อม เป็นรูปครึ่งวงกลมแบบฝรั่งที่รับอิทธิพลมาจากกรุงเทพฯ เป็นต้น

ส่วนกำแพงเมืองชั้นนอกบูรณะในสมัยพระยาธรรมลังกาประมาณ พ.ศ.2364 "...พระเจ้าหื้อแรกก่อเวียงชั้นนอก...แรกก่อตั้งแจ้งศรีภูมิก่อนแล้วก่อลำดับไปด้วยทักษิณวัตร..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 130) โดยเพิ่มเติมป้อมแบบฝรั่งด้วยเช่นกัน นับเป็นช่วงเวลาสุดท้ายที่กำแพงเมืองยังคงความสำคัญและจำเป็นต่อการป้องกันเมือง เพราะต่อมาในยุคการเปลี่ยนแปลง โลกแวดล้อมทางการเมืองการปกครองเปลี่ยนแปลงไป พม่าทำสงครามกับอังกฤษ รูปแบบการรบแบบโบราณหมดไปกลายเป็นสงครามทางเศรษฐกิจแทน กำแพงเมืองจึงกลายเป็นโครงสร้างส่วนเกินของเมืองที่เป็นข้อจำกัดต่อการขยายตัว

2.2 พัฒนาการของคูเมือง

2.2.1 คูเมืองช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984 มี 2 ส่วน ได้แก่

คูเมืองชั้นใน และคูเมืองชั้นนอก ที่มีรูปทรงตามแนวกำแพงเมือง มีประโยชน์ใช้สอยเพื่อเว้นระยะ หรือ เป็นตัวอุปสรรคไม่ให้ข้าศึกศัตรูตั้งกองทัพประชิด เมือง

2.2.2 คูเมืองช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068 คงมีลักษณะทางกายภาพ และประโยชน์ใช้สอย เช่น เดิม

2.2.3 คูเมืองช่วงเสื่อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339 คงมีลักษณะทางกายภาพ และประโยชน์ใช้สอย เช่น เดิม และถูกปล่อยให้ต้นเขินไป เมื่อ เมืองร้าง

2.2.4 คูเมืองช่วงฟื้นฟูบูรณะพ.ศ.2339-2397 การขุดลอกคูเมืองกระทำ พร้อม ๆ กับการบูรณะกำแพงเมือง โดยเริ่มจากคูเมืองชั้นใน ประมาณพ.ศ.2339 "...ขุดร่อง คือเอาน้ำใส่ครรอก..." คูเมืองชั้นนอก ประมาณพ.ศ. 2361 "...ขุดคือเวียงชั้นนอกตั้งแต่ แจ่งกู่เรื่อง ไปถึงประตูหายยา มี 606 วา..." (สงวน ไซตีสุจริตน์ 2514 : 107,129) นอกจากนี้ยังมีการขุดลอกลำน้ำเลี้ยงเมืองอีกหลายเส้น เมื่อประมาณ พ.ศ. 2360 "...ขุดเหมือง 3-4 เส้น คือเอาแต่แจ่งหัวรินฝ่ายหัวเวียงไปแจ่งศรีภูมิเกี่ยวไปแจ่งชะด้า... ล่องตามคลองหลวง (ถนน) หน้าวัดดับภัย วัดพระสิงห์ล่องไปเส้นหนึ่งเลียบบตามดินเวียง ฝ่ายวันตกล่องเส้นหนึ่ง มาเหนือพระราชวังหลวงเกี่ยวลงหนองหน้าสนามผ่านกลางเวียงถึงประตูเชียงยืน เกี่ยวออกแจ่ง ชะด้าหน้าวัดทรายมูล ทุกเส้นหื้อก่อด้ายดิน..." และในสมัยพระยาพุทธวงศ์ ประมาณพ.ศ.2370 "...สร้างแปลงยังขั้วดิน คือพะนั่งแม่ข้า... แปลงท่อน้ำพะนั่งตั้งเวียงจากท่าแพออกไป 179 วา..." (สงวน ไซตีสุจริตน์ 2514 : 129,137)

2.3 พัฒนาการของประตูเมือง

2.3.1 ประตูเมืองช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984 ประตูเมือง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ตามตำแหน่งที่ตั้งที่สัมพันธ์กับกำแพงเมือง ดังนี้

ประตูเมืองชั้นใน เมื่อเริ่มก่อรูปเมืองเชียงใหม่มีประตูเมือง 4 ประตู ตั้งอยู่ที่ประมาณกึ่งกลางของกำแพงเมืองแต่ละด้าน ด้านทิศเหนือ ได้แก่ "ประตูหัวเวียง" ด้าน ทิศตะวันออก ได้แก่ "ประตูท่าแพ" เนื่องจากเป็นทางออกไปสู่ท่าเรือ ท่าแพริมแม่น้ำปิง ด้าน ทิศใต้ ได้แก่ "ประตูท้ายเวียง" ด้านทิศตะวันตกใต้แก่ "ประตูสวนดอก" เนื่องจากมีสวนดอกไม้ หลวงอยู่ห่างออกไปประมาณ 100 วา แต่ละประตูมีบานสำหรับเปิด-ปิดได้ "...อย่าขัดประตู เวียงแก่อา...และ...จึงหื้อหับประตูเวียง เอาช้างค้ำประตูไว้ขูประตู..." (สงวน ไซตีสุจริตน์ 2514 : 35,68) ประตูเมืองที่ 5 เกิดขึ้นในสมัยพญาสามฝั่งแกน ประมาณ พ.ศ.1945 เพื่อให้

พระราชมารดาใช้เส้นทางเข้า-ออก ได้แก่ "ประตูสวนแร" "...พระมหาเทวีราชชนนีนั้นตั้ง
 ค่ายพักอยู่ตำบลสวนแรภายนอกเวียง (โรงพยาบาลสวนปรุงในปัจจุบัน) เสด็จมาคูการก่อพระเจดีย์*
 ที่พระเจ้าแสนเมืองมาสร้างค้ำงไว้ในวันทุกวัน จึงให้เจาะกำแพงเวียงทำประตูเข้า-ออก ๗.ที่ใกล้
 ค่ายพักสวนแรนั้น ประตูนั้นจึงปรากฏนามว่าสวนแร..." (พระยาประชาภิจักรจักร์ 2498 : 409)

ประตูเมืองชั้นนอก สันนิษฐานว่ามี 3 ประตู ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่
 สัมพันธ์กับแนวถนนหลักที่ลากผ่านประตูชั้นในออกมา ด้านทิศตะวันออก ได้แก่ "ประตูท่าแพชั้นนอก"
 ด้านทิศใต้มี 2 ประตู ได้แก่ "ประตูขัวก้อม"*** ตั้งอยู่แนวเดียวกันกับประตูท้ายเวียง ๗.บริเวณที่น้ำ
 แม่น้ำบรรจบกับลำคูไหล "ประตูหายยา" ตั้งอยู่แนวเดียวกันกับประตูสวนแรใช้ เป็นเส้นทางนำศพ
 ออกไป เวนนอกเมือง

2.3.2 ประตูเมืองช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068 จากช่วงสะสมความ
 เจริญมีประตูเมืองชั้นใน 5 ประตู ประตูเมืองชั้นนอก 3 ประตู ต่อมาในสมัยพญาติโลกราชมีการ
 เจาะประตูเมืองใหม่เพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ได้แก่ "ประตูศรีภูมิ" เพื่อใช้เส้นทางเข้า-ออก ระหว่าง
 วังศรีภูมิกับพื้นที่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน "...จึงหื้อบ่อง (เจาะ) ประตูเวียงดินชื่อว่าประตู
 ศรีภูมิ..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 62) ที่ผ่านมามีเหมือนเราจะเข้าใจกันว่าประตูศรีภูมิ
 คือประตูเมืองชั้นใน (ขุ่ม ๗.บางช้าง 2527 : 82) (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2529 :174)
 แต่มีข้อคิดบางประการที่อยากจะเสนอแนะไว้เพื่อหาข้อยุติกันต่อไปว่า ประตูศรีภูมิควรจะเป็นประตู
 เมืองชั้นนอกหรือไม่ ดังนี้

-พบหลักฐานว่าประตูศรีภูมิน่าจะเป็นประตูเมืองชั้นนอก จากตำนานพื้นเมือง
 เชียงใหม่ "...จึงหื้อบ่อง (เจาะ) ประตูเวียงดิน ชื่อว่าประตูศรีภูมิ..." (สงวน โชติสุขรัตน์
 2514 : 62) พงศาวดารโยนก "...เจาะประตูเวียงดินชั้นนอกเรียกว่าประตูศรีภูมิ..."
 (พระยาประชาภิจักรจักร์ 2498 : 452) เวียงดินก็คือกำแพงดินหรือกำแพงเมืองชั้นนอกนั่นเอง

---

*การสร้างพระเจดีย์หลวง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางเมืองตามคติพุทธศาสนา
 นิภายหลังการวางผังที่บริเวณกึ่งกลางเมือง มีผลให้ประตูท้ายเวียงเดิมต้องย้ายตำแหน่งจากบริเวณกึ่ง
 กลางกำแพงเมืองด้านทิศใต้มาตั้งอยู่ใกล้กับแจ่งขะด้า จึงจำเป็นต้องเจาะประตูด้านทิศใต้เพิ่มขึ้น
 อีก 1 แห่ง เพื่อความสะดวกในการสัญจร ได้แก่ ประตูสวนแร (ข้อสันนิษฐาน)

**ประตูขัวก้อม อาจหมายถึง มีสะพานค่อมทางน้ำบริเวณนั้นอยู่ก็เป็นได้เพราะ ขัว
 = สะพาน ก้อม = ค่อม ซึ่งเป็นจุดที่ลำน้ำ 2 สาย ไหลมาบรรจบกันพอดี

-ตำแหน่งที่ตั้งของวังศรีภูมิ สันนิษฐานว่าตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้กับแจ่งศรีภูมิ ดังปรากฏร่องรอยทางกายภาพของคูน้ำ คันดิน (ทิวา ศุภจรรยา 2528 : 1-5) ซึ่งสอดคล้องกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ว่า "...ควรตั้งนิเวศน์ในสถานที่นั้น เท่าว่าจักได้ข้ามคือ(คู) กับประการเวียงชั้นใน (กำแพงเมือง)..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 62) และการสร้างวังศรีภูมิ เป็นผลมาจากกลอุบายของอยุธยา* ที่ต้องการสร้างจุดอ่อนของเมืองขึ้นเพื่อ จะได้ตีเมืองเชียงใหม่ได้โดยง่าย เพราะกำแพงเมืองมีช่องโหว่จากการเจาะประตูเมืองเพิ่มขึ้น เมื่อวังศรีภูมิตั้งอยู่ในตำแหน่งดังกล่าว การเจาะประตูจึงควรเกิดขึ้นที่กำแพงเมืองชั้นนอก และประตูศรีภูมิก็คือประตูเมืองชั้นนอกด้วย**

พบหลักฐานกล่าวถึง "ประตูช้างม้อย" ประมาณพ.ศ.2368 ว่า "...คักคาก (คางคก) เป็นหมู่เข้าประตูช้างม้อย..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 134) แต่ยังไม่มีย่อสรุปว่าควรจะเป็นประตูชั้นในหรือประตูชั้นนอก เพราะพบความขัดแย้งจากแผนที่พ.ศ.2447 ว่าเป็นประตูเมืองชั้นนอก แผนที่พ.ศ.2466 ว่าเป็นประตูเมืองชั้นใน (ดูแผนที่พ.ศ.2447, พ.ศ.2466 ได้จากบทที่5 หน้า 233 235 ตามลำดับ) สรุปความว่าในช่วงเจริญสูงสุดนี้มีประตูสร้างชั้นใหม่ 2 ประตู ได้แก่ ประตูศรีภูมิเป็นประตูเมืองชั้นนอก ประตูช้างม้อยไม่ทราบตำแหน่งที่แท้จริง

2.3.3 ประตูเมืองช่วงเสื่อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339

ประตูเมืองชั้นใน สันนิษฐานว่ามีการเจาะประตูเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง ได้แก่ "ประตูเชียงยืน" ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองชั้นในค่อนมาทางแจ่งศรีภูมิ บริเวณถนนราชภาคินัย (ปัจจุบัน) มาบรรจบกับกำแพงเมืองซึ่ง เมื่อข้ามคูเมืองออกมาภายนอกจะมีวัดเชียงยืน เป็นจุดอ้างอิง ประตูเชียงยืนสร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่มีการกล่าวถึงเมื่อประมาณพ.ศ. 2358 ว่า "...สมเด็จพระเจ้าพระนคร เชียงใหม่...เสด็จออกประตูเชียงยืน ยามแกลไปสู่วังศาล..." และการขุดลอกคูเมืองประมาณพ.ศ.2360ว่า "...ผ่านกลางเวียงถึงประตูเชียงยืน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 128-129) แสดงว่าประตูเชียงยืนควรจะมีอยู่เดิมแล้วตั้งแต่ช่วงเสื่อม-ร้าง

* เหตุที่เลือกบริเวณแจ่งศรีภูมิ เพราะพื้นที่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ เป็นป่าโปร่ง น้ำไม่ท่วมขัง จึงเหมาะเป็นที่ตั้งห้มากกว่าด้านอื่น ๆ ที่มีแนวธรรมชาติเป็นที่กำบัง

** ประตูศรีภูมิควรจะสูญหายไปพร้อม ๆ กับการบูรณะกำแพงเมือง การรื้อวังศรีภูมิในสมัยพญาแก้ว

ประตูเมืองชั้นนอก สันนิษฐานว่ามีการเจาะประตูเมืองเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่งได้แก่ "ประตูระแกง" ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเมืองชั้นนอกคงจะเป็นเพราะระยะทางจากประตูท่าแพชั้นนอกถึงประตูขัวก้อม มีความยาวมากไม่สะดวก จึงต้องเจาะประตูระแกงเพิ่ม ชุ่ม ฃ.บางช้าง กล่าวว่า ประตูระแกงเป็นประตูก่ออิฐสูง เสมอส่วนบนของกำแพงดิน กว้างประมาณ 0.50 เมตร ต้องตะแคงตัวเวลาเดินผ่านเข้าออก (ชุ่ม ฃ.บางช้าง 2529 : 159) มีการบันทึกถึงประตูระแกงในปีพ.ศ.2313 ว่า "...ทัพชาวใต้พระยาโกษาปานเป็นหัวหน้า

2.3.4 ประตูเมืองช่วงพื้นที่บูรณะ พ.ศ.2339-2397 ประตูเมืองในช่วงนี้เป็นผลต่อเนื่องมาจากอดีต ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ตามระเบียบแบบแผนเดิม และปรับปรุงบางส่วนของรายละเอียดให้เข้ากับยุคสมัย ประตูเมืองชั้นในมีจำนวน 6 ประตู ได้แก่ ประตูข้างเผือก (ประตูหัวเวียง) ประตูเชียงยืน ประตูท่าแพ ประตูเชียงใหม่ (ประตูท้ายเวียง) ประตูสวนปรุง (ประตูสวนแร) และประตูสวนดอก ประตูชั้นนอกมีจำนวน 4 ประตูได้แก่ ประตูท่าแพชั้นนอก ประตูระแกง ประตูขัวก้อม และประตูห้วยยา ส่วนประตูข้างม่อຍยังไม่มื่อข้อมูลว่าเป็นประตูเมืองชั้นในหรือชั้นนอก

พบหลักฐานที่กล่าวถึงประตูเมืองต่าง ๆ ในช่วงพื้นที่บูรณะ ดังนี้

ประตูข้างเผือก ประมาณพ.ศ.2366 "...พระเป็นเจ้ามายังประตูข้างเผือก..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 132)

ประตูเชียงยืน ประมาณพ.ศ. 2358 "...สมเด็จพระเป็นเจ้าพระนครเชียงใหม่...เสด็จออกประตูเชียงยืน..." และประมาณพ.ศ.2360 ในการขุดลอกบูรณะคูน้ำของเมือง "...ฝ่ายวันดกล่องเส้นหนึ่ง มาเหนือพระราชวังหลวงเกี่ยวลงหนองหน้าสนาม ผ่านกลางเวียงถึงประตูเชียงยืน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 125,129)

ประตูข้างม่อຍ ประมาณพ.ศ.2368 เกิดอหิวาตกโรคระบาดที่เมืองเชียงใหม่ "...เหตุการณ์บ้านเมืองบังเกิดกบเขียด คักคากเป็นหมู่เข้าประตูข้างม่อຍ..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 134)

ประตูท่าแพ สมัยพระเจ้ากาวิละ "...พระยาจำบ้านคินมาเชียงใหม่มายองยั้งอยู่ประตูท่าแพ..." ประมาณพ.ศ.2368 "...ฟาน (แก้ง) ก็เข้ามาถึงตีนเวียงชั้นนอกประตูท่าแพ..." และเมื่อเจ้าอนุเวียงจันทร์คิดกบฏ "...ยามกลองงายเจ้าเสด็จ...ออกจากเวียงด้วยประตูเชียงเรือกและท่าแพ..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 92,134,136)

ประตู่หายยา สมัยพระยาธรรมลังกา ประมาณพ.ศ.2358-2364 "...ได้ขุด
แรกคือเวียงชั้นนอก ตั้งแต่แจ่งกู่เชียง ไปถึงประตู่หายยา..." (สงวน โชติสุรัตน์ 2514 :
129)

3. สรุปลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง

โครงสร้างเมืองส่วนนี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่เมือง โดยมีจุดประสงค์
สำคัญก็เพื่อป้องกันตัวเองจากข้าศึกศัตรู และยังเป็นโครงสร้างที่แบ่งการใช้พื้นที่เมืองออกเป็น
ส่วน ๆ ที่มีความสำคัญแตกต่างกัน ของเมืองชั้นใน เมืองชั้นนอกและนอกเมือง กำแพงเมือง
แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กำแพงเมืองชั้นในรูปทรงสี่เหลี่ยมและกำแพงเมืองชั้นนอกรูปทรงอิสระ
คล้าย" เกือกม้า" มีคูน้ำล้อมรอบทั้ง 2 ส่วนที่เกิดจากการขุดขึ้นใหม่ และการอาศัยลำน้ำธรรมชาติ
เดิมเป็นคูเมือง มีประตูเมืองตามจุดต่าง ๆ ที่สามารถเปิด-ปิด ควบคุมการเข้าออกได้ในช่วง
เวลาต่าง ๆ

พัฒนาการของโครงสร้างเมืองส่วนนี้ มีการซ่อมแซมบูรณะอยู่เสมอจึงเปลี่ยนแปลง
ไปบ้างในรายละเอียด เช่น รูปทรงของกำแพงเมืองชั้นในเปลี่ยนแปลงจากสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็น
สี่เหลี่ยมจตุรัส รูปทรงของป้อมภายหลังเปลี่ยนแปลงเป็นแบบฝรั่ง มีการเจาะประตูทางเข้า-ออก
เพิ่มมากขึ้น เป็นต้น แต่ในโครงสร้างหลักแล้วไม่เปลี่ยนแปลงยังคงมีองค์ประกอบต่าง ๆ เช่นเดิม

สรุปโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง เป็นโครงสร้างเก่าที่มีความ
สำคัญต่อเมืองตลอดช่วงยุคอดีต (พ.ศ.1839-2397) เพราะยังอยู่ในโลกแวดล้อมที่มีศึกสงคราม

โครงข่ายการสัญจร

โครงข่ายการสัญจร (TRANSPORTATION NETWORK) นับว่าเป็นองค์ประกอบทาง
กายภาพที่สำคัญของเมืองและมีความเด่นชัดรองจาก กำแพงเมือง คูน้ำ และประตูเมือง
โครงข่ายการสัญจรจะแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็นส่วน ๆ ที่มีรูปทรง ขนาด และรายละเอียดอื่น ๆ
สอดคล้องกับโครงข่ายนั้น ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการเกาะตัวของพื้นที่ปลูกสร้าง

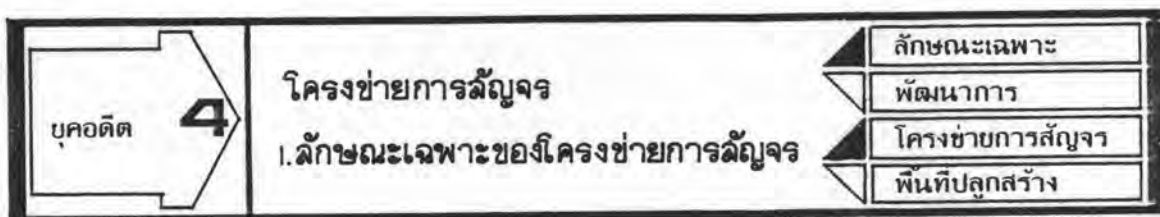

1. ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร

โครงข่ายการสัญจร จัดว่าเป็นโครงสร้างเบื้องต้นของเมือง ถ้าเปรียบกับร่างกายมนุษย์ก็คือโครงกระดูก ในขณะที่พื้นที่ปลูกสร้าง คือเนื้อ รูปแบบของโครงข่ายการสัญจรจะขึ้นอยู่กับวิธีการสัญจรที่ใช้อยู่ในขณะนั้นซึ่งโดยทั่วไปเราแบ่งการสัญจรออกเป็น 3 ประเภทคือ การสัญจรทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ แต่ประการหลังไม่ก่อให้เกิดโครงข่ายในทางกายภาพบนพื้นที่เมือง เมืองแต่ละเมืองจะใช้วิธีการสัญจรทางบก และทางน้ำมากน้อยแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น เมืองในภาคเหนือเต็มไปด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อน ลำน้ำคดเคี้ยวและเขี้ยวกราก การสัญจรภายในเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาจึงใช้ทางบก และเลือกใช้การสัญจรทางน้ำในการติดต่อกันภายนอก ขณะที่เมืองในภาคกลางตั้งอยู่บนที่ราบกว้างใหญ่ มีลำน้ำที่กว้าง น้ำไหลช้า และมีปริมาณสม่ำเสมอ วิธีการสัญจรทางน้ำซึ่งสะดวกกว่าจึงถูกเลือกใช้ และใช้การสัญจรทางบกในกรณีที่ไม่ได้มีเส้นสายของทางน้ำไปถึง เช่น ออยุธยา กรุงเทพฯ เป็นต้น

ความแตกต่างของการเลือกใช้วิธีการสัญจรนี้ส่งผลโดยตรงต่อผังเมือง เช่นในอดีตที่เมืองเชียงใหม่ใช้แม่น้ำปิง เป็นเส้นทางหลักในการติดต่อกับโลกภายนอก เมืองจะหันกิจกรรมต่าง ๆ สู่แม่น้ำ แต่เมื่อการสัญจรทางบกได้รับการพัฒนาเกิดรถไฟ รถยนต์ ความสำคัญของทางน้ำจึงลดลง การเจริญเติบโตของเมืองหันหน้าเข้าสู่ถนน เกาะตัวตามแนวถนน (RIBBON TYPE) เมืองขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว เพราะคนเดินทางได้สะดวกขึ้น

ในการศึกษาลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรนี้ ได้พิจารณาถึงปัจจัยสำคัญที่มีผลโดยตรงในการกำหนดรูปแบบของโครงข่ายในแต่ละสมัย โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

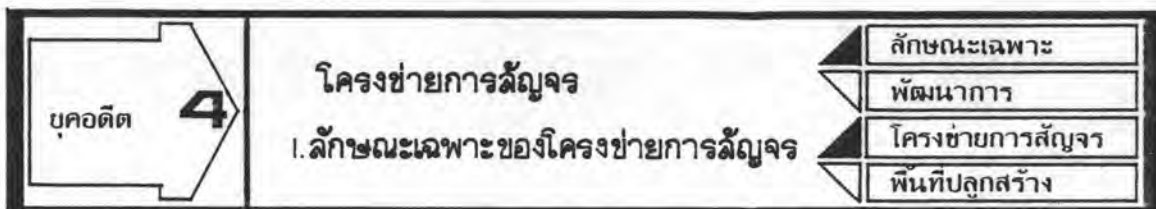
1.1 ลักษณะเฉพาะที่เกิดจากปัจจัยที่เป็นนามธรรม คือปัจจัยที่มีผลมาจากความเชื่อ การรับอิทธิพลแนวความคิดในการวางผังจากเมืองอื่น นโยบายและการออกแบบเมืองของชนชั้นปกครอง เนื่องจากเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ ประสบการณ์การสร้างเมืองที่ผ่านมาในอดีต เป็นต้น

ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรของเมืองเชียงใหม่ในอดีต เริ่มต้นวางโครงข่ายภายใต้กฎเกณฑ์ของเมืองตามแนวความคิดแบบ "พุทธศาสนิกายลังกาวงศ์" ที่รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย ตลอดจนระเบียบแบบแผนการวางผังเมืองแบบสุโขทัย

เมืองถูกจัดระเบียบการใช้พื้นที่ออกเป็นส่วน ๆ แต่ละส่วนมีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะที่ต่างกัน ความต่างกันของประโยชน์ใช้สอยนี้เอง คือ กฎเกณฑ์เบื้องต้นที่กำหนดลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร เริ่มต้นจากพื้นที่ภายในกำแพงเมืองรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของเมืองเป็นพื้นที่เพื่อรองรับอาคารประเภทสถาบัน อันได้แก่ วัดสำคัญของเมือง ตลาด บ้านขุนนางและไพร่เมืองชั้นดี ถนนภายในเป็นระบบตารางที่สอดคล้องกับรูปทรงของกำแพงเมือง และสัมพันธ์กับทางเข้า-ออกของประตูเมืองแต่ละด้าน ถนนจะแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น BLOCK ขนาดใหญ่ เพราะอาคารประเภทสถาบันมีความต้องการใช้พื้นที่จำนวนมาก

นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ และด้านทิศตะวันออกเป็นทิศของการตั้งถิ่นฐาน เป็นที่อยู่อาศัยของไพร่ดังนั้นระบบถนนจะไม่มีระเบียบแบบแผนที่เคร่งครัด เช่นภายในกำแพงเมือง มีเส้นสายที่อิสระ และแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น BLOCK ขนาดเล็กกว่า ส่วนพื้นที่ด้านทิศใต้ในช่วงตอนต้นของยุคที่แนวความคิดแบบ "พุทธศาสนานิกายลึงกาวงศ์" ยังมีอิทธิพลอยู่ถือกันว่าเป็นทิศแห่งความตาย การตั้งบ้านเรือนและโครงข่ายการสัญจรจึงแทบไม่มี หรือจะมีบ้างก็เส้นทางที่ใช้ติดต่อกับชุมชนชนบทและเมืองบริวารที่อยู่ไกลออกไป ภายหลังเมื่ออิทธิพลของ "พุทธศาสนานิกายลึงกาวงศ์" ลดความสำคัญลงและเมืองขยายตัวเพิ่มมากขึ้น จึงมีการใช้พื้นที่ด้านทิศใต้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของไพร่ชั้นเลว ระบบโครงข่ายการสัญจรที่ปรากฏจึงมีเพียงถนนหลักที่ต่อเนื่องออกมาจากกำแพงเมืองชั้นในไม่กี่สาย แบ่งพื้นที่เมืองด้านทิศใต้ออกเป็น BLOCK ขนาดใหญ่ ภายในเป็นถนนที่เกิดขึ้นเอง อิสระ ไม่มีระบบแต่ก็ใช้การได้ดีสำหรับชุมชนและวิธีการสัญจรในขณะนั้น ด้านทิศตะวันตกของเมืองถูกกำหนดให้เป็นดินแดนแห่งศาสนา ระบบถนนที่ปรากฏจึงเป็นถนนขนาดเล็ก ลัดเลาะไปตามสภาพธรรมชาติของป่าเขา เพื่อนำการเดินทางเข้าสู่วัดต่าง ๆ และนี่คือปัจจัยนามธรรมที่สำคัญ และมีผลอย่างมากต่อรูปแบบทางกายภาพของผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต และเป็นกฎเกณฑ์เบื้องต้นที่มาของลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรที่จะได้ผสมผสานกับปัจจัยอื่นต่อไป

1.2 ลักษณะเฉพาะที่เกิดจากปัจจัยที่เป็นรูปธรรม คือปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลต่อกันตรงตัว อันได้แก่

1.2.1 สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิประเทศของที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ทั้งในระดับเมืองและระดับภาค นับเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่กำหนดลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรมาเป็น การเอื้ออำนวยให้และ เป็นข้อจำกัดของธรรมชาติที่เกิดขึ้น เฉพาะแต่ละพื้นที่ที่ก่อรูปแบบและวิธีการสัญจรที่จะกระทำได้ และสิ่งนี้เองที่เป็นตัวกำหนดหรือ เป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร

เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง สภาพภูมิประเทศในระดับภาคพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีที่ราบกระจายตัวอยู่ทั่วไปตามบริเวณหุบเขา มีลำน้ำอันเกิดจากภูเขาที่อยู่โดยรอบ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารไหลหล่อเลี้ยงที่ราบนั้น ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดรูปแบบและวิธีการสัญจร 2 ระดับ คือ

1.2.1.1 การสัญจรภายในเมือง หมายถึง การสัญจรในระยะใกล้ที่ใกล้ชิดต่อกันภายในชุมชนเมือง อาณาบริเวณชานเมือง และเมืองบริวาร ส่วนใหญ่ใช้การสัญจรทางบกเป็นหลัก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเอื้ออำนวยให้ เพราะตัวเมืองตั้งอยู่บนที่ราบ การสัญจรทางน้ำภายในเมืองมีใช้แต่่น้อยมากใช้กันก็แต่เฉพาะลำน้ำสายใหญ่ เช่น แม่น้ำปิง น้ำแม่ข่า น้ำแม่โท เป็นต้น เป็นไปในลักษณะของการข้ามฟาก การติดต่อขึ้น-ล่อง ตามลำน้ำในระยะใกล้ ไม่ใช่โครงข่ายที่สามารถกระจายการเข้าถึงสู่พื้นที่ได้ดีเท่าทางบก ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดอันเนื่องมาจากธรรมชาติของลำน้ำในภาคเหนือที่มีความเขี้ยว คดเคี้ยว และมีปริมาณน้ำไม่สม่ำเสมอเช่นลำน้ำในภาคกลาง จึงไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางการสัญจรได้

1.2.1.2 การสัญจรภายนอกเมือง หมายถึง การสัญจรในระยะไกลที่ใกล้ชิดกับเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักร ดินแดนใกล้เคียงและโลกภายนอก ส่วนใหญ่ใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก เพราะสภาพภูมิประเทศในระดับภาคเป็นภูเขาสูงชัน สลับซับซ้อนและมีป่าทึบ การเดินทางด้วยทางบกจึงทำได้ลำบาก ลำช้า เสี่ยงอันตรายต่อไข้ป่า โจรผู้ร้าย และสัตว์ป่า การสัญจรทางบกจะใช้เฉพาะบางพื้นที่ที่ไม่มีทางเข้าถึงด้วยทางน้ำ ถึงแม้ว่าการสัญจรทางน้ำจะมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงพื้นที่แต่ก็ไม่มีปัญหา เพราะเมืองหรือชุมชนในอดีต ส่วนใหญ่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำเกือบทั้งสิ้น

การสัญจรภายนอกเมืองเชียงใหม่ ใช้แม่น้ำปิง เป็นเส้นทางหลัก เพราะเป็นแม่น้ำสายที่ยาวที่สุด สะดวกที่สุดในระดับภาค มีเส้นทางติดต่อได้ถึงเมืองท่าชายทะเลและยังมีลำน้ำสายย่อยติดต่อถึงเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักร แม่น้ำปิงจึงมีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่มาก เป็นเส้นทางเศรษฐกิจที่นำความมั่งคั่งมาสู่เมือง เป็นเส้นทางที่ใกล้ชิดกับโลกภายนอก จึงเปรียบเสมือน "ถนนหน้าบ้าน" ของเมือง

1.2.2 วิธีการสัญจร เป็นเงื่อนไขโดยตรงที่กำหนดลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจกันว่า รูปแบบวิธีการสัญจรทั้ง 4 ช่วง คือช่วงสะสม ความเจริญ ช่วงเจริญสูงสุด ช่วงเสื่อม-ร้าง และช่วงฟื้นฟูบูรณะที่อยู่ภายในยุคของผังเมือง เชียงใหม่ในอดีตนี้ มีวิธีการสัญจรรูปแบบเดียวกันตลอดยุค ซึ่งเป็นผลมาจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นป่า เขาทำให้การติดต่อคมนาคมด้วยลาบากเมือง เชียงใหม่จึงเป็นสังคมที่ค่อนข้าง "นิ่ง" อาศัยแรงงานคน สัตว์ และเครื่องมือง่าย ๆ ในการเดินทาง ยังไม่มีสิ่งประดิษฐ์คิดค้นทางเทคโนโลยีใหม่ ๆ เกิดขึ้น

การดำรงชีวิตในอดีตที่มีระบบการผลิตแบบพึ่งพาตนเอง ในแต่ละวันชีวิต "จบ" ภายในเมืองของตน ตั้งแต่การกิน อยู่ ทำงาน และที่พึ่งทางจิตใจไม่มีความต้องการติดต่อกับโลกภายนอกมากนัก นานครั้งที่จะไปติดต่อกับชาย ทาศึกสงครามหรือเดินทางไปศึกษาธรรมยังแดนไกล จึงไม่มีแรงผลักดันให้เกิดการคิดค้นและพัฒนาวิธีการสัญจรใหม่ ๆ ขึ้น

วิธีการสัญจรที่ใช้กันอยู่ในยุคนี้ แบ่งตามประเภทของการเดินทางออกเป็น 2 ประเภท คือ ทางบก และทางน้ำ ทางบกได้แก่ การเดินเท้าของคน เสลี่ยงหาม การเดินเท้าของสัตว์พาหนะ และเกวียน ทางน้ำ ได้แก่ เรือ แพ วิธีการสัญจรแต่ละประเภทนี้จะมีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่กำหนดกายภาพของเส้นทางที่จะมารองรับ ซึ่งเมื่อผสมผสานกับปัจจัยอื่นที่กล่าวถึงแล้วข้างต้นจะก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร คุณสมบัติเฉพาะตัวของแต่ละวิธีการสัญจรมีดังนี้

1.2.2.1 การเดินเท้าของคน นับเป็นเบื้องต้นของวิธีการสัญจรที่มนุษย์ใช้ทั้งการสัญจรระดับภายในเมืองและภายนอกเมือง มีการเข้าถึงได้ทุกพื้นที่ แต่มีข้อจำกัดที่ล่าช้า ได้ระยะทางน้อยเพราะแรงงานของคนมีจำกัด จึงนิยมใช้สำหรับการติดต่อในระยะใกล้ ภายในอาณาบริเวณเมืองมากกว่า พงศาวดารโยนก กล่าวถึงเหตุการณ์การเดินทางของท้าวแม่กุ จากเมือง เชียงใหม่ไปยังเมือง เชียงแสนว่าแต่ละวันได้ระยะทางเฉลี่ยสูงสุดประมาณ 24 กิโลเมตร เฉลี่ยต่ำสุดประมาณ 10 กิโลเมตร ก็ต้องหยุดพักแรมและเดินทางต่อในวันรุ่งขึ้น (พระยาประชา กิจกรจักร์ 2498 : 535-539)

การเดินเท้าของคน เป็นวิธีการสัญจรที่ใช้มากที่สุดสำหรับการติดต่อภายในเมือง ดังนั้นขนาด ขอบเขตของเมืองเชียงใหม่ในอดีตจึงสัมพันธ์โดยตรงกับ "ระยะสบาย" ที่คนสามารถเดินเท้าไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของเมืองได้ (ระยะสบายที่กล่าวถึงนี้อาจแทนด้วยระยะทางในแนวทิศตะวันตก-ทิศตะวันออก ของการเดินเท้าจากประตูสวนดอกถึงประตูท่าแพชั้นนอก หรือระยะทางในแนวทิศเหนือ-ทิศใต้จากประตูช้างเผือกถึงประตูบัวก้อม)

ความต้องการทางเพื่อรองรับการเดินเท้าของคน เมื่อเริ่มต้นอาจยังไม่มีแนวทาง คนจะเดินเท้าลัดเลาะไปตามสภาพภูมิประเทศที่สะดวกแก่การเดิน หมายตาธรรมชาติที่เด่นชัด เช่น ภูเขา ลำน้ำเป็นจุดสังเกต หลบหลีกจากอุปสรรคทางธรรมชาติไปสู่ยังจุดหมายที่ต้องการ เมื่อเดินซ้ำ ๆ กันจึงเกิดเป็นทางที่มีความกว้างประมาณ 0.50 เมตร พื้นผิวตามธรรมชาติเดิม มีแนวทางคดเคี้ยว ลัดเลาะไปตามสภาพภูมิประเทศ

1.2.2.2. เสลี่ยงหาม เป็นวิธีการสัญจรที่ชนชั้นปกครองเท่านั้นที่มีโอกาสใช้ โดยมีไพร่ ทาสเป็นผู้หามหาม มีการเข้าถึงได้ทุกพื้นที่แต่เหมาะสมกับการสัญจรในที่ราบมากกว่า ข้อจำกัดของเสลี่ยงหาม คือ ล้ำช้า ได้ระยะทางน้อยเพราะใช้แรงงานคน ความต้องการทางเพื่อรองรับการสัญจรที่ใช้เสลี่ยงหาม ขนาดความกว้างขึ้นอยู่กับจำนวนคนหาม ถ้าหาม 2 คน หน้า-หลัง ต้องการทางกว้างประมาณ 0.50-0.70 เมตร ถ้าหาม 4 คน หน้า 2-หลัง 2 ก็ต้องการทางกว้างประมาณ 1.20-1.50 เมตร พื้นผิวตามธรรมชาติเดิม มีแนวทางคดเคี้ยวไปตามสภาพภูมิประเทศ เช่นเดียวกับการเดินเท้าของคนปรกติ

1.2.2.3 การเดินเท้าของสัตว์พาหนะ มนุษย์พัฒนารูปแบบของวิธีการสัญจรจากการเดินเท้าของคนมาใช้สัตว์พาหนะ เพื่อการโดยสารและแบกขนสัมภาระ เพราะสัตว์มีเรี่ยวแรงมากกว่าจึงเดินทางได้เร็วและได้ระยะทางมากกว่า สัตว์พาหนะที่ใช้ในยุคของฝั่งเมืองเชียงใหม่ในอดีต ได้แก่ ช้าง ม้า วัว ควาย และล่อ มีการกล่าวถึงการใช้สัตว์พาหนะประเภทต่าง ๆ จากตำนานและเอกสารดังนี้ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงเหตุการณ์ขณะสร้างเมืองว่า "...หมวดที่สร้างราชมณเฑียรทองนอน ราชวังคุ่มน้อย โรงช้างโรงม้า ใช้คน 5 หมื่นคน..." (สงวน โชติสุรัตน์ 2514 : 28) พงศาวดารโยนก กล่าวว่า "...เงินहनตะวันออกนั้นมีหนองใหญ่เป็นที่อาศัยแก่ ผู่งช้าง ม้า โค กระบือ ลงอาบกินได้สะดวก..." (พระยาประชาภิจักรจักร์ 2498 : 352) สมัยพญาสามฝั่งแกนมีศึกจากเมืองใต้ขึ้นมา "...หมื่นลกขี้ช้างออกต้อนรับ..." และชาวเมืองเชียงใหม่ "...พ่อคู้ชาวใต้ออกหาหญ้าช้างหญ้าม้า..." (สงวน โชติสุรัตน์ 2514 : 43-45) ประสิทธิ์ พุ่มชูศรี บรรยายถึงบรรยากาศของขบวนสัตว์ต่าง* ที่พบในเมืองเชียงใหม่เมื่อประมาณ พ.ศ.2472 ซึ่งถึงแม้ว่าจะล่วงเลยมาอยู่ในยุคการเปลี่ยนแปลงแล้วก็ตามแต่บรรยากาศของขบวนสัตว์ต่าง ในอดีตก็คงไม่ต่างกัน

* สัตว์ต่าง หมายถึงสัตว์พาหนะที่บรรทุกสินค้าหรือสัมภาระ, ต่าง = บรรทุก

บางครั้งมี ม้าต่าง ลาต่าง นับสิบนับร้อยมาจากแดนไกล เป็นฝูงใหญ่ เสียงกระดิ่ง กระบอกไม้ที่ผูกคอ ล้อ ลา และลูกกระพรวนควม้างเป็นระยะ ๆ พวกสัตว์เหล่านี้เดินไปตามถนนเป็นขบวน... หลังสัตว์บรรทุกของไว้เต็ม ถ้าเป็นขบวนใหญ่มีผู้ควบคุมนับสิบ ขี่ม้าคุมหน้าคุมหลัง คอยชนาข้าง... โดยไม่ให้สัตว์แตกขบวน ยังมีพวกเดินเท้าคอยนำหน้า เดินชนาข้าง ขนาบหลัง ท้ายขบวนก็ยังมีสุนัขตัววิ่งตามมา 3-4 ตัว คิดว่าเป็นพวกจีนย่อเอาสินค้ามาขายเชียงใหม่ ซื้อสินค้าจากเชียงใหม่กลับไปขายตามทาง (ประสิทธิ์ พุ่มชูศรี 2512 :)

สัตว์พาหนะแต่ละประเภทที่นำมาใช้มีคุณสมบัติ เฉพาะตัวสำหรับการเดินทางที่แตกต่างกันดังนี้

ช้าง เป็นสัตว์พาหนะที่นิยมใช้ในหมู่ชนชั้นปกครอง ใช้เพื่อการเดินทางแบกขบวนสัมภาระและเพื่อการศึกษาสงคราม มีการเข้าถึงพื้นที่ได้ทุกสภาพภูมิประเทศ ใช้งานได้ทุกฤดูกาล บรรทุกสัมภาระได้จำนวนมาก เดินทางได้เร็ว เหมาะสมกับการเดินทางในระยะไกล จึงเป็นสัตว์พาหนะที่สำคัญมากในอดีต "...การเดินทางเมื่อครั้งยังไม่มีรถตัดถนนทันสมัยอย่างทุกวันนี้ ต้องอาศัยช้าง เป็นสำคัญ โดยเฉพาะในภูมิภาคที่เป็นป่าเขาอย่างทางภาคเหนือ บนหลังช้างจึงมีหลังคาสำหรับเป็นที่นั่ง (กูบ) และบรรทุกสัมภาระต่าง ๆ ..." (วารสารเมืองโบราณ 2519 : 21) "...ช้างมีบทบาทมากใช้สำหรับไปรบ ไปเป็นเครื่องมือทางคมนาคม หรือไปขนต้นไม้หรือสิ่งของหนักอื่น ๆ ..." (ถ้วน ลี เชียง 2531 : 8) การใช้ช้างเป็นพาหนะก่อให้เกิดองค์ประกอบต่อเนื่องของเมืองที่ตามมา คือ หุ่น้าเลี้ยงสัตว์ "หูกช้างคลาน" ทนองน้ำลำน้ำสำหรับอาบกิน"ท่าช้างแม่ปิง" และโรงช้าง (เป็นองค์ประกอบประการหนึ่งที่วังจะต้องมีเช่นเดียวกับที่บ้านไพร่จะต้องมีคอกวัว คอกควาย)

ลักษณะเฉพาะของทางที่เกิดจากการเดินเท้าของช้าง จะเกิดทางกว้างประมาณ 1.50-2.00 เมตร พื้นผิวตามธรรมชาติเดิม แนวทางคดเคี้ยว ลัดเลาะไปตามสภาพภูมิประเทศและธรรมชาติการเดินเท้าของสัตว์

ม้า เป็นสัตว์พาหนะที่นิยมใช้ในหมู่ชนชั้นปกครองด้วยเช่นกัน* ใช้เพื่อการเดินทางแบบขนสัมภาระและเพื่อการศึกษาสงคราม เป็นสัตว์พาหนะที่มีความเร็วสูงสุดแต่ก็มีข้อจำกัดว่าในฤดูฝนใช้งานไม่ได้ ม้าที่ใช้เทียมลากและบรรทุกต่างที่เหมาะสมจะต้องมีขนาดสูงตั้งแต่ 1.16-1.24 เมตร และมีอายุอยู่ในช่วงประมาณ 3-8 ปี การใช้ม้าเป็นสัตว์พาหนะก่อให้เกิดองค์ประกอบต่อเนื่องของเมืองที่ตามมาคือ ท้องฟ้าเลี้ยงสัตว์ โรงม้า ลักษณะเฉพาะของทางที่เกิดจากการเดินการวิ่งของม้าจะเกิดทางกว้างประมาณ 0.50-0.80 เมตร พื้นผิวตามธรรมชาติเดิม แนวทางคลเคลื่อน ลัดเลาะไปตามสภาพภูมิประเทศและธรรมชาติการเดินเท้าของสัตว์

วัว เป็นสัตว์พาหนะที่ไพร่นิยมใช้มากที่สุด เพราะนอกจากจะใช้ทำนาแล้ว ยังใช้เป็นสัตว์พาหนะในการเดินทางได้อีกด้วย โดยจะบรรทุกสัมภาระสิ่งของไว้บนหลัง เรียกว่า "วัวต่าง" มีคนค้อนให้เดินตามกันเป็นฝูง มีความสามารถในการเดินทางได้ประมาณ 3-4 กิโลเมตรต่อชั่วโมง วัวที่ใช้เทียมลากและบรรทุกต่างที่เหมาะสมจะต้องมีขนาดสูงตั้งแต่ 1.16-1.24 เมตรและมีอายุอยู่ในช่วงประมาณ 4-7 ปี เมื่อหมดฤดูกาลทำนาชาวบ้านบางกลุ่มอาจนำวัวของคนมารวมกันเป็นขบวนใหญ่ใช้เวลาว่างเดินทางแลกเปลี่ยนสินค้าที่จำเป็นระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน หมู่บ้านต่อเมือง เรียกกันว่า "พ่อค้าวัวต่าง"

วัวมีการเข้าถึงพื้นที่ได้ดีเหมาะกับสภาพภูมิประเทศแบบที่ค่อน หนทางคลเคลื่อนขรุขระสูง ๆ ต่ำ ๆ ก็เดินได้ จึงเป็นสัตว์ "คู่ใจ" ของไพร่ ในบ้านเรือนแต่ละหลังจึงต้องมีคอกวัวเป็นองค์ประกอบที่สำคัญร่วมอยู่ด้วยเสมอ ลักษณะเฉพาะของทางจะเกิดทางกว้างประมาณ 0.50 - 0.80 เมตร ต่อวัว 1 ตัว (ถ้าสภาพภูมิประเทศที่เดินผ่านมีความสะดวกพอก็จะขยายกว้างขึ้นโดยเดินกันเป็นฝูง ดังนั้นขนาดของทางก็จะเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย)

ควาย เป็นสัตว์พาหนะของไพร่ ก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของทาง เช่นเดียวกับวัวแต่ไม่ค่อย เป็นที่นิยมใช้ เพราะควาย เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศแบบที่ลุ่มมากกว่า

---

*มีข้อสังเกตว่า ช้าง ม้า เป็นสัตว์พาหนะที่นิยมใช้ในหมู่ชนชั้นปกครอง จนกระทั่งโรงช้าง โรงม้า กลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของวัง ก็เพราะชนชั้นปกครองมีแรงงานจากไพร่ทาสมาเลี้ยงดูให้ ในขณะที่ไพร่ไม่สามารถเลี้ยงดูเองได้ เพราะจะเป็นการเพิ่มภาระและเลือกที่จะเลี้ยงวัว ควายมากกว่า เพราะใช้แรงงานได้ทั้งการทำนาและการแบกหามสัมภาระเพื่อการเดินทาง

ลา เป็นสัตว์พาหนะที่มีความอดทน แต่ดื้อไม่ค่อยเชื่อฟัง จึงไม่เป็นที่นิยมใช้

ล่อ เป็นสัตว์พาหนะที่ห่อค้าซื้อ และพ่อค้าไทยใช้บรรทุกสินค้าเป็นกองคาราวานเดินทางติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างล้านนากับยูนาน พม่า หลวงพระบาง ล่อ* เป็นสัตว์ที่เกิดจากการผสมพันธุ์ระหว่างม้ากับลา มีลักษณะคล้ายลาในที่สูง ลำตัว คอและสะโพก มีคุณสมบัติทนทานและทำงานหนักได้นานกว่าม้า ทนต่อความร้อนได้ดีกว่า สงบเรียบร้อยและปรับตัวได้ง่ายต่อการควบคุมเมื่ออยู่ในพวกเดียวกันเป็นจำนวนมาก ฝึกยากกว่าม้า มีความอดทนแข็งแรงเหมือนลา มีความกล้าหาญว่องไวเหมือนม้า ปฏิบัติงานได้ทุกสภาพดินฟ้าอากาศและทุกลักษณะภูมิประเทศ บรรทุกน้ำหนักได้ประมาณ 60 กิโลกรัม เดินทางได้ประมาณ 15-20 กิโลเมตร : วันเดินทางราบได้ประมาณ 4-5 กิโลเมตรต่อชั่วโมง เดินในภูมิประเทศได้ประมาณ 3-4 กิโลเมตรต่อชั่วโมง ล่อที่ใช้บรรทุกต่างที่เหมาะสมจะต้องมีความสูงตั้งแต่ 1.16-1.24 เมตร และมีอายุอยู่ในช่วงประมาณ 3-8 ปี (บุญเสริม ภิรมย์รัตน์ 2522 : 9-17) ล่อก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของทาง เช่นเดียวกับวัวควาย

เมื่อกองคาราวานเดินทางมาติดต่อกับเมืองเชียงใหม่จะต้องการพื้นที่สำหรับตั้งกระโจมพักอาศัยระหว่างซื้อขาย หุงหญ้าเลี้ยงสัตว์ และหนองน้ำที่กว้างขวางพอ เพราะมาเป็นขบวนใหญ่ ต้องมีทำเลที่ตั้งอยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลจากเมืองมากนัก เพื่อความสะดวกปลอดภัยและเพื่อที่จะไม่สร้างความสกปรกให้กับเมือง

สำหรับ เมือง เชียงใหม่สถานที่ที่กองคาราวานนิยมมาตั้งกระโจมพักพิงระหว่างติดต่อซื้อขายได้แก่ บ้านซ้อ (หนองซ้อ) บริเวณประตูช้างเผือก เชียงคอยสุเทพ หุงหนองข้างคลาน หลังสถานีรถไฟที่สมัยก่อนเป็นทุ่งกว้าง (ประสิทธิ์ พุ่มชูศรี 2512 :)

---

* ล่อ (MULE) เกิดจากการผสมพันธุ์ระหว่างพ่อลากับแม่ม้า มีลักษณะคล้ายม้ามากกว่า จึงฉลาดฝึกง่ายและเป็นที่นิยมใช้

ห่อ (HINNY) เกิดจากการผสมพันธุ์ระหว่างพ่อม้ากับแม่ลา มีลักษณะคล้ายลามากจึงไม่เป็นที่นิยม

1.2.2.4 เถวียน คือพัฒนาการของวิธีการสัญจรอีกระดับหนึ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น โดยอาศัยแรงงานจากสัตว์พาหนะได้แก่ วัว ควายลากจูง พบหลักฐานการใช้เถวียนในประเทศไทยว่ามีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองสุโขทัยมาแต่แรกสร้าง เมืองก็ควรจะมีเถวียนใช้มาแต่แรกด้วยเช่นกัน คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงการใช้เถวียนในสมัยพญาสามฝั่งแกนที่แต่งศีกออกรับทัพเมืองใต้ว่า "...หื้อเอาเถวียนเลี้ยงกันขึ้น...ประมาณ200 เล่ม..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 46)

ภาคเหนือนิยมใช้เถวียนวัวมากกว่าเถวียนควาย เพราะวัวเหมาะกับสภาพภูมิประเทศแบบที่ดอนมากกว่า เถวียนวัวจะมีลักษณะเตี้ยและกว้างกว่าเถวียนควายมีชื่อเรียกเฉพาะในภาคเหนือว่า "ล้อหรือระแทะ" ขนาดกว้างยาวประมาณ 1.20 x 1.50 เมตร ทำจากไม้แดง ไม้ประคำเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นไม้เนื้อแข็ง ทนทาน บรรทุกของได้จำนวนมาก มีสปริงในตัวไม่หักง่าย เถวียนเป็นยานพาหนะที่นิยมใช้ในหมู่ไพร่ เนื่องจากแต่ละบ้านเลี้ยงวัวเพื่อใช้ทำนาอยู่แล้วชาวบ้านจะใช้เถวียนเพื่อบรรทุกข้าวเปลือกกลับจากนา บรรทุกสัมภาระอื่น ๆ และใช้โดยสารเพื่อการเดินทาง เถวียนจึงเปรียบเสมือนรถบรรทุกในสมัยปัจจุบัน แต่ข้อจำกัดของเถวียนคือ ใช้ได้ดีกับสภาพภูมิประเทศแบบที่ราบ หรือในบริเวณชุมชนที่มีทางค่อนข้างเรียบรองรับ ดังนั้นยุคต้นของฝั่งเมืองเชียงใหม่ในอดีต เถวียนจึงใช้ได้เฉพาะในบริเวณพื้นที่เมือง พื้นที่ชานเมือง แล้วจึงค่อย ๆ ขยายเส้นทางออกสู่เมืองบริวารและเมืองใกล้เคียงภายหลัง แต่ก็ยังไม่สามารถใช้สัญจรได้ในระดับภาค

1.2.2.5 เรือ แพ คือวิธีการสัญจรทางน้ำที่มีความสำคัญสำหรับการติดต่อคมนาคมระดับภายนอกของเมืองเชียงใหม่ในอดีต การสัญจรทางน้ำมีใช้มาก่อนสมัยที่เมืองเชียงใหม่จะก่อรูป พบหลักฐานการเดินทางเรือประมาณ พ.ศ.1200 กล่าวถึงการเดินทางโดยชลมารคของพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ขึ้นมาครองเมืองหริภุชชัย ในสมัยราชวงศ์มังรายพบหลักฐานการติดต่อทางเรือหลายหลักฐาน ได้แก่ พ.ศ.1839 เมื่อครั้งพญามังรายครองเมืองฝางได้สอบถามพวกพ่อค้าถึงเมืองหริภุชชัยได้ความว่า "...พ่อค้าทางบกทางน้ำเที่ยวมาค้าชูเมืองทางน้ำก็ถึงเมืองโยธยา ก็มาค้าถึง..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 10) พ.ศ.2060 โคลงนิราศหริภุชชัย กล่าวว่า พบเรือในแม่น้ำปิงร้อยกว่าลำระหว่างการเดินทางจากเมืองเชียงใหม่ถึงหริภุชชัย "...ขนานเรือร้อยลำ ไหว้วางขวางนที..." (ประเสริฐ ฃ.นคร 2521 : 10-11) กฎหมายมังรายศาสตร์กล่าวถึงการเดินทางเรือว่า "...คนขี่เรือ เรือล่มจะจมน้ำตาย ผู้ใดช่วยได้ให้รับค่าป่วยการครึ่งหนึ่งของราคาผู้จะจมน้ำตาย อีกครึ่งหนึ่งของราคาผู้จะจมน้ำตาย อีกครึ่งหนึ่งให้แก่เจ้านายผู้นั้น..." และเมื่อเรือชนกัน "...เรือเบาชนเรือหนักทำให้เรือหนักเสียหาย

เท่าใด ใ้ที่เรือ เขาใช้ค่าเสียหายทั้งสิ้น..." และเกี่ยวกับการล่องแพว่า "...ผู้ใดใส่แพลงน้ำ มาชนผายท่านทะเลพุ้งเสีย ใ้หมันสร้างชดเชย..." (ประเสริฐ ฌ. นคร 2521, 59-96)

การเดินทางเรือจาก เมือง เชียงใหม่ เพื่อติดต่อกับอยุธยาและกรุงเทพฯ เต็มไปด้วย ความยากลำบาก เพราะสภาพภูมิประเทศมีความลาดชันสูงน้ำไหลเชี่ยว เต็มไปด้วยเกาะแก่ง มีการ บันทึกลงถึงบรรยากาศในการเดินทางโดยมิชชันนารีที่เข้ามา เผยแพร่คริสต์ศาสนาถึง เมือง เชียงใหม่ ในยุคการเปลี่ยนแปลง ซึ่งบรรยากาศในการเดินทางก็คงไม่ได้แตกต่างไปจากอดีตมากนัก ดังนี้ (ชูลิทธิ ชูชาติ 25 : 10-11)

พ.ศ.2406 คาเนียล แมคคิลวารี เดินทางจากกรุงเทพฯถึง เชียงใหม่โดย ทางเรือ เพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนา "...เราก็มุ่งขึ้นไป เมือง เชียงใหม่อันไกลโพ้นหลังจากที่เดินทาง รอนแรมมา 49 วันก็ถึงตัวเมือง..." และ "...การเดินทางจากกรุงเทพฯไป เชียงใหม่นั้นหน ทางไกลและทุรกันดาร จนดูเหมือนกับว่าเดินทางไปนอกโลกทีเดียว..."

พ.ศ.2411 ซามูเอล อาร์ เฮาส์ เดินทางจากกรุงเทพฯถึง เมืองระแหง (ตาก) ด้วยทางเรือใช้เวลา 23 วัน แล้วต่อช้างจาก เมืองระแหงถึง เชียงใหม่ แต่ขากลับเที่ยว ล่องเดินทางด้วยเรือตลอดได้บันทึกไว้ว่า "...เหนือ เมืองระแหงขึ้นไปแม่น้ำไหลผ่านภูเขาหลาย ลูก ทำให้เกิด เป็นแก่งที่น่ากลัวอันตรายหลายแก่ง..." พ.ศ.2446 นายคาร์เตอร์บันทึกถึงการ เดินทางจากกรุงเทพฯถึง เชียงใหม่ เสนอต่อกงสุลอังกฤษว่า ในฤดูแล้งต้องขุดลอกทางน้ำเพื่อให้ เรือแล่นผ่านหาดทรายยาวเหยียดไปตามแม่น้ำ บางแห่งต้องหลีกเลี่ยงโขดหิน เกาะแก่งมากมาย

ระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางระหว่าง เมือง เชียงใหม่กับกรุงเทพฯจะใช้เวลา ต่างกันขึ้น เทียบขึ้นและเที่ยวล่อง เทียบขึ้น (กรุงเทพฯ-เชียงใหม่) จะใช้เวลานานกว่าเที่ยวล่อง (เชียงใหม่-กรุงเทพฯ) เพราะทวนกระแสน้ำ ขึ้นแต่ละเที่ยวของการเดินทางยังใช้เวลาไม่น้อย ไม้เท่ากันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างประสพ เงื่อนไขดี คือ มีปริมาณน้ำที่พอเหมาะไม่มากเกินไปจนเชี่ยว แล้วเกิดอุบัติเหตุ หรือไม่น้อยเกินไปจนท้องเรือติดทรายทำให้ล่าช้าก็ใช้เวลาเดินทางสำหรับ เทียบขึ้นประมาณ 3 สัปดาห์ ถ้าบรรทุกลินค้าก็ประมาณ 6 สัปดาห์ แต่ถ้าหากประสพเงื่อนไขไม่ดี อาจใช้เวลาถึงประมาณ 3 เดือน ส่วนเที่ยวล่องจะใช้เวลาประมาณ 2 สัปดาห์ถึงประมาณ 2 เดือน จากสถิติการเดินทางจริงที่มีการจดบันทึกไว้สำหรับเที่ยวขึ้น คาเนียล แมคคิลวารี ใช้ เวลาเดินทาง 49 วัน ซามูเอล อาร์ เฮาส์ ใช้เวลาเดินทางจากกรุงเทพฯถึง เมืองระแหง 23 วัน เที่ยวล่องคาเนียล แมคคิลวารีใช้เวลาเดินทาง 30 วัน ซามูเอล อาร์ เฮาส์ใช้เวลาเดินทางจากเมืองเชียงใหม่ถึงระแหง 18 วัน ระแหงถึงกรุงเทพฯ 12 วัน

เส้นทางเดินเรือจากเมืองเชียงใหม่ถึงกรุงเทพฯ แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ตามสภาพการเดินทาง ดังนี้ ช่วงเมืองเชียงใหม่ถึงระแหง มีปัญหาในการเดินทางทุกฤดูกาล ฤดูแล้งน้ำน้อยก็ต้องขุดลอกทรายในแม่น้ำ เมื่อผ่านแก่งก็ต้องลากจูงหรือค้อย ๆ ปล่อยเรือลงไป ถ้าฤดูฝนน้ำเชี่ยวจัดน้ำท่วมก็ล่องเรือไม่ได้ เพราะเรือจะปะทะหน้าผา โขดหิน ทำให้เรือแตกเกิดความเสียหาย ช่วงเมืองระแหงถึงปากน้ำโพ ถ้าเรือกินน้ำลึกไม่เกิน 24 นิ้วจะขึ้นล่องได้ทุกฤดูกาล แต่ถ้ากินน้ำลึกกว่า 24 นิ้ว จะประสบปัญหาในฤดูแล้ง ช่วงปากน้ำโพถึงกรุงเทพฯ ใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเรือขึ้นล่องได้ทุกฤดูกาลไม่มีอุปสรรค

เรือ แพ ที่ใช้เป็นพาหนะสัญจรในอดีต แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ (ชูลีทธิชูชาติ : 42-48)

เรือแม่ปะ (เรือสี่ตอ หรือเรือหางแมลงป่อง) หัวเรือค่อด้วยไม้สักขนาดใหญ่ ท้องแบนจึงกินน้ำตื้นและบรรทุกสินค้าได้มาก ขนาดกว้างประมาณ 2 เมตรเศษ ยาวประมาณ 15 เมตร หัวเรือและท้ายเป็นไม้กระดานเข็ดสูง ตอนท้ายสูงกว่าตอนหัว มีประทุนสานด้วยไม้ไผ่คลุมอยู่ตอนส่วนกลางของลำเรือ เป็นที่กำบังฝนและแดดให้แก่ผู้โดยสาร การเดินทางแต่ละครั้งใช้ลูกต่อประมาณ 8-10 คน นายท้าย 1 คน

เรือชะล่า (เรือชะล่าตง) ลักษณะคล้ายเรือแม่ปะ แต่ขนาดเล็กกว่าใช้เดินทางเฉพาะในลุ่มแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ขนาดกว้างประมาณ 1 เมตร ยาวประมาณ 12 เมตร การเดินทางแต่ละครั้งใช้ลูกต่อ 6 คน นายท้าย 1 คน

เรือกาบ (เรือกาบนี้) เรือขุด (เรือโกร่น) เป็นเรือที่ชาวบ้านใช้สัญจรในระยะใกล้ ขนาดกว้างไม่เกิน 1 เมตรยาวประมาณ 6 เมตร ไม่มีประทุนกลางลำ เรือกาบใช้ไม้หลายแผ่นต่อแล้วอุดด้วยชัน แต่เรือขุดใช้ต้นไม้ทั้งต้นขุด

แพ แพที่ใช้เพื่อการสัญจรทำจากไม้ไผ่ สร้างขึ้นเพื่อใช้บรรทุกสินค้าเดินทางไปค้าขายในระยะใกล้ เช่น ไปค้าขายยังเมืองทริภุชชัย เมืองระแหง เป็นต้น ขนาดแพกว้างประมาณ 2-3 เมตร ยาวประมาณ 10 เมตร กลางแพมีประทุนทำด้วยไม้ไผ่มุงใบตองตึงไว้กำบังแดด ฝน ใช้ลูกต่อด้านหน้า 2 คน ด้านหลัง 2 คน

การเดินทางด้วยเรือ แพ ก่อให้เกิดองค์ประกอบของเมืองที่ตามมา คือ ท่าเรือ ท่าแพ พบหลักฐานทางเอกสารกล่าวหาตึงถึงท่าเรือ ท่าแพ หลายแห่ง ดังนี้ ตำนานเมืองเหนือกล่าวถึง "ท่าวังสิงห์คำ" ในสมัยพญาแสนเมืองมา (สงวน โชติสุขรัตน์ 2508 : 370) ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงท่าช้างแม่ปิงในสมัยพญาแก้ว "...ชาวเจ้าลงขนานบวชเบิกยังท่าช้างแม่ปิง..." ทำนหาฐานประมาธ พ.ศ.2084 "...เจ้าพระยาเกษตรราชกระทำบุญหื้อชาวเจ้าหน่าแดงลงอุปสัมปกรรมยังท่าหาฐาน แล้วมาเข้าทางประตูหัวเวียง..." ท่าวัดเกตุดประมาธ พ.ศ.2270 "...ยังมีเจ้าคนหนึ่งชื่อว่าองค์ก...มาอยู่ริมระมิงค์ท่าวัดเกต..." ท่าวังตาลประมาธ พ.ศ.2358 "...ยามแกลไปสู่วังตาลลงสู่วรรณาวา มีเรือทั้งหลาย 138 ลำเป็นบริวาร...ล่องตามแม่น้ำระมิงค์..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 69,72,83,111) พงศาวดารโยนก กล่าวถึงท่าแพ ในสมัยพญาติโลกราชเสด็จไปรับพระพุทธรูปที่เมืองหริภุชชัยโดยทางเรือ "...แต่โดยกระบวนนาวามาตามลำแม่น้ำพิงค์ จนถึงท่าแพเมืองนครเชียงใหม่..." ท่าแม่พิงค์ประมาธ พ.ศ.2203 "...มีชื่อ 3 คนมาที่ท่าพิงค์ เมืองเชียงใหม่...เข้าปล้นชาวท่าตาย..." (พระยาประชากิจกรจักร์ 2498 : 467,554) กลุ่มของท่าเรือ ท่าแพที่สำคัญตั้งอยู่บริเวณตั้งแต่ตลาดต้นลำไยลงมาจนถึงสะพานนาครีในปัจจุบัน และนี่คงเป็นที่มาของชื่อประตู ถนน และหมู่บ้านท่าแพ นอกจากนี้การสัญจรทางน้ำทำให้เกิดชุมชนริมน้ำอีกด้วย

ตารางที่ 4.1 วิธีการสัญจรปัจจัยรูปธรรมที่ก่อให้เกิดลักษณะ เฉพาะของโครงข่าย
การสัญจร

ที่	วิธีการสัญจร	คุณสมบัติเฉพาะตัว	ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสัญจร
1.	การเดินเท้าของคน	เป็น เบื้องต้นของวิธีการ สัญจรที่มนุษย์ใช้ เข้าถึงได้ ทุกพื้นที่แต่ล่าช้าและได้ระยะ ทางน้อย ประมาณ 20-25 กิโลเมตรต่อวัน จึงเหมาะ กับการสัญจรระดับภายใน มากกว่าภายนอกเมือง	ยังไม่มีทางก็สามารถเดินทางได้ "บุกป่าผ่าดง" เมื่อเดินช้า ๆ กันจะ เกิดเป็นทางกว้างประมาณ 0.50 เมตรพื้นผิวตามธรรมชาติเดิม แนว ทางคดเคี้ยวลาดเลาะไปตามสภาพภูมิ ประเทศ
2.	เสลี่ยงหาม	ใช้ เฉพาะกับชนชั้น ปกครอง "ศักดินา" โดยมี ไพร่ ทาสเป็นผู้หามหาม เข้า ถึงได้ทุกพื้นที่ แต่เหมาะสม กับการเดินทางในระยะใกล้ ระดับภายในเมืองมากกว่า	เกิดลักษณะ เฉพาะของทางเหมือน กับการเดินเท้าของคนปกติแต่มีขนาด กว้างกว่าขึ้นอยู่กับประเภทเสลี่ยงที่ ใช้ เสลี่ยงหาม 2 คน (หน้า-หลัง) ประมาณ 0.50-0.70 เมตร เสลี่ยง หาม 4 คน (หน้า2-หลัง2)ประมาณ 1.20-1.50 เมตร

ที่	วิธีการสำรวจ	คุณสมบัติ เฉพาะตัว	ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสำรวจ
3.	การเดินเท้าของ สัตว์พาหนะ 3.1 ช้าง	ส่วนมากนิยมใช้กับชนชั้น ปกครองเพื่อเดินทางไกล เป็น สัตว์พาหนะที่สำคัญมาก เพราะ สามารถบรรทุกสัมภาระได้ จำนวนมาก เดินทางได้เร็ว ใช้งานได้กับทุกสภาพภูมิประ- เทศโดย เฉพาะภาคเหนือที่ มีภูเขาสูงชันใช้งานได้ทุก ฤดูกาล	เกิดลักษณะ เฉพาะของทางกว้าง ประมาณ 1.20-1.50 เมตร พื้นผิว ตามธรรมชาติ เดิมที่ถูกกรุยเป็นทาง จากการเหยียบย่ำซ้ำ ๆ กันของรอย เท้า แนวทางคดเคี้ยวลาดเลาะไป ตามสภาพภูมิประเทศ และธรรมชาติ การเดินเท้าของสัตว์
3.2	ม้า	ส่วนมากนิยมใช้กับชนชั้น ปกครองเพื่อเดินทางไกล เป็นสัตว์พาหนะที่เดินทางได้ เร็วที่สุด เข้าถึงได้ทุกพื้นที่ แต่มีข้อจำกัดที่ว่าในฤดูฝนใช้ งานไม่ได้	ต้องการทางกว้างประมาณ 0.50 -0.80 เมตร ลักษณะ เฉพาะทั่วไป ของทาง เช่นเดียวกับช้างและสัตว์ พาหนะอื่น ๆ

ที่	วิธีการสัญจร	คุณสมบัติ เจาะตัว	ลักษณะ เจาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสัญจร
3.3	ว้าว	เป็นสัตว์พาหนะที่นิยมใช้มากที่สุดในเมืองไทย เพราะ "เอนกประสงค์" ใช้แรงงานเพื่อการเพาะปลูกและเดินทาง เข้าถึงได้ทุกพื้นที่เหมาะสมสภาพภูมิประเทศแบบที่ค่อนข้างลาดชัน ขรุขระ สูงๆ ต่ำๆ ก็เดินได้ใช้บรรทุกสัมภาระในการเดินทางและเดินทางเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าเรียกว่า "ว้าวต่าง" ใช้กับการสัญจรระดับภายนอกเมือง	ต้องการทางกว้างประมาณ 0.50-0.80 เมตร ต่อว้าวหนึ่งตัว ลักษณะเจาะทั่วไปของทาง เช่นเดียวกับสัตว์พาหนะอื่น ๆ
3.4	ควาย	เป็นสัตว์พาหนะที่ใช้ในเมืองไทยแต่ไม่ค่อยเป็นที่นิยม เพราะควายเหมาะกับสภาพที่ลุ่มมากกว่าที่ค่อนข้างชันและการเดินทาง	เช่นเดียวกันกับสัตว์พาหนะอื่น ๆ
3.5	ลา	เป็นสัตว์พาหนะที่มีความอดทน แต่ไม่ค่อยเชื่อฟังจึงไม่เป็นที่นิยมใช้	เช่นเดียวกันกับสัตว์พาหนะอื่น ๆ

ที่	วิธีการสัญจร	คุณสมบัติ เฉพาะตัว	ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสัญจร
3.6 ล้อ	เหมาะสำหรับการเดินทางไกล เพราะ เป็นสัตว์ที่มีความอดทนสูง พ้อค้าช้อ และพ้อค้าไทยใหญ่ใช้บรรทุกสินค้าเป็นกองคาราวาน เพื่อเดินทางติดต่อค้าขายระหว่างอาณาจักรล้านนากับญวน พม่า และหลวงพระบาง	เช่นเดียวกับสัตว์พาหนะอื่น ๆ	
4. เกวียน	เป็นยานพาหนะที่นิยมใช้ในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ใช้เกวียนวัวมากกว่าเกวียนควายเพราะเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศแบบที่ดอน เกวียนวัวลักษณะเตี้ยและกว้างกว่าเกวียนควาย มีชื่อเรียกเฉพาะในภาคเหนือว่า "ล้อหรือระแทะ" ใช้บรรทุกข้าวเปลือกและสัมภาระอื่น ๆ	ต้องการทางกว้างประมาณ 1.50 เมตรต่อเล่ม พื้นผิวทางค่อนข้างเรียบ เป็นพื้นอ่อน เช่นทางดิน เพราะล้อ เกวียนทำด้วยไม้สีได้ง่าย แนวทางค่อนข้างตรงได้รับการถากถางทำเป็นทางไว้แล้ว มีข้อจำกัดคือใช้ได้เฉพาะภายในพื้นที่เมือง และบริเวณโดยรอบไม่สามารถเดินทางแบบ"บุกป่าฝ่าดง"ได้ เช่นการเดินทางเท้าของคนและสัตว์พาหนะ ขนาดความกว้างของถนนในเมืองมี REQUIREMENT มาจากขนาดของเกวียน 2 เล่มเดินสวนทางกันได้	

 สมบัติ เฉพาะตัว

 ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพ
 ของโครงข่ายการสัญจร

ใช้ในการสัญจรระดับภายใน
 เมือง เพื่อการค้าขายเป็น การเดินทางติดต่อระยะไกล สาขา
 ใหญ่ (เรือแม่ปะ เรือชะล่า ของแม่น้ำปิงใช้ติดต่อกับ เมืองต่างว
 เท) ภายในเมืองมีการใช้ ในภาค ลำน้ำสายย่อย เช่นน้ำแม่ข่า
 ้อยมาก เฉพาะการข้าม น้ำแม่โท ใช้ในการติดต่อระยะใกล้
 และการติดต่อในระยะ เฉพาะชุมชนริมน้ำ ลำน้ำสายย่อย
 ึ่งชุมชนริมน้ำเท่านั้น กว่านี้ใช้เดินเรือไม่ได้

ภายใน (เรือขุด) ในการ
 ทางไกลเรือที่ใช้ต้องเป็น
 ื่องแบนเพื่อจะไม่ติดทราย
 รรถทุกสัมภาระได้จำนวน
 ้าจากไม้เนื้อแข็งทั้งคัน
 ้าไม้ "เรือแตก" เพราะ
 ่างทางเต็มไปด้วยเกาะ
 ึ่งเดินทางที่ละหลายลำ ลูก
 ึ่งยาก เพราะจะต้องช่วย
 ึ่งลากเรือ ระวังภัยจากโจร
 ึ่งและสัตว์ร้าย

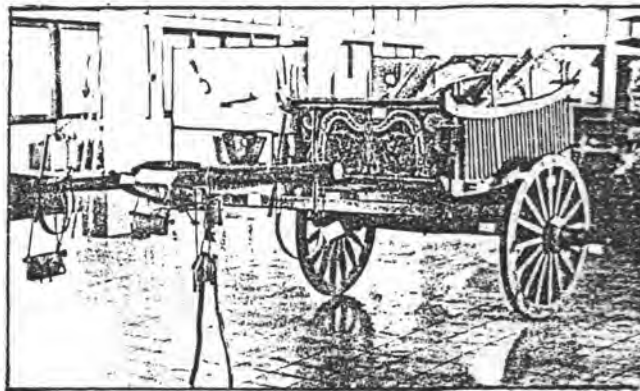

คนเดินเท้า

เลื่อยงทาม

วัวต่างและเกวียน

ภาพที่ 4.6 วิธีการสัญจรรูปแบบต่าง ๆ ในยุคอดีต

การเดินทางไกล
ในอดีต

ข้าราชการจากส่วนกลางยังคงใช้ม้า
เป็นพาหนะ (ยุคการเปลี่ยนแปลง)

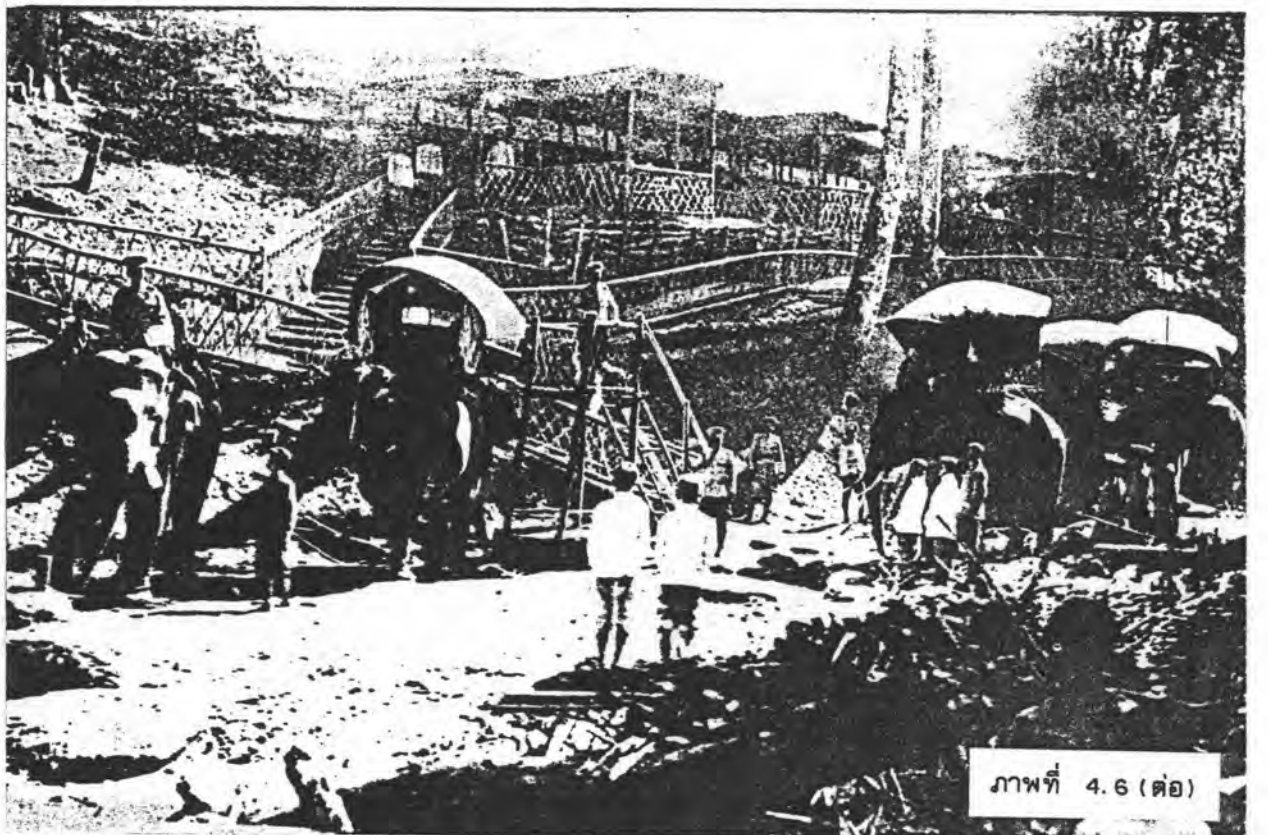
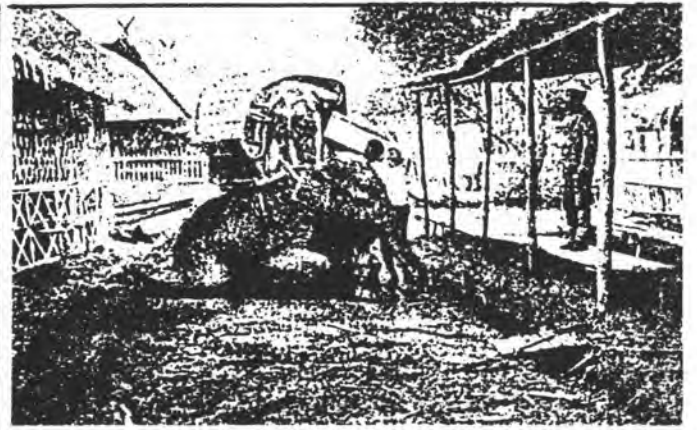
พ่อค้าจีนออกกับล้อ

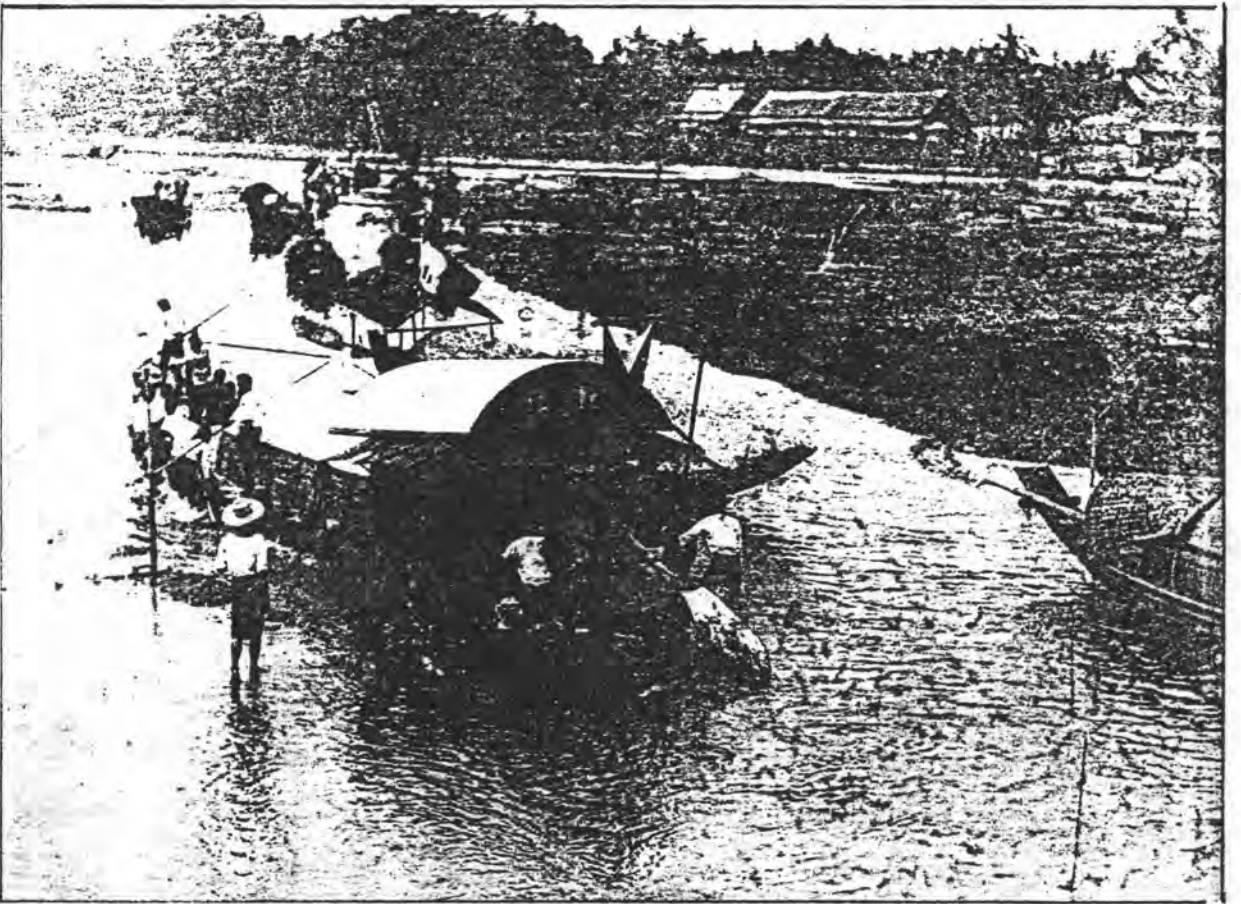
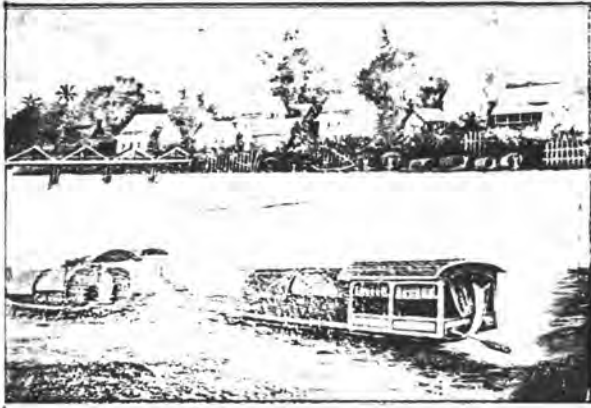
ข้าราชการจากส่วนกลาง
ขี่ม้าตรวจเมือง
(ยุคการเปลี่ยนแปลง)

ภาพที่ 4.6 (ต่อ)

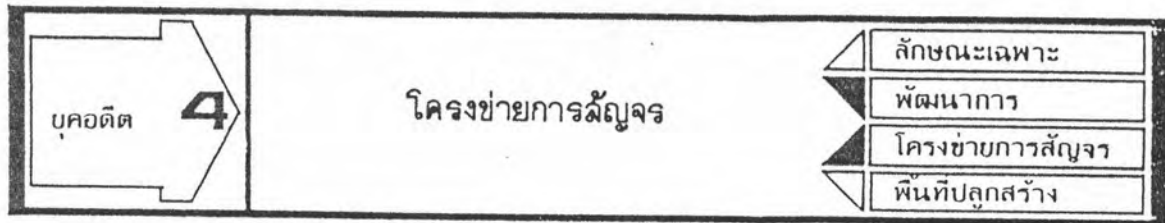

ภาพที่ 4.6 (ต่อ)

ภาพที่ 4.6 (ต่อ) การเดินทางด้วยเรือ

2. พัฒนาการของโครงการผังเมือง

การศึกษาพัฒนาการของโครงการผังเมืองของเมืองเชียงใหม่ในยุคอดีตนี้ ไม่มีหลักฐานทางกายภาพ หรือคำบรรยายใด ๆ ที่กล่าวถึงโดยตรงเหมือนองค์ประกอบส่วนอื่นของเมืองจึงอาศัยการร้อยเรียงเรื่องราวจากพัฒนาการทั้ง 4 ช่วงของโครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพงคูน้ำ ประตูเมือง พัฒนาการบนพื้นที่ปลูกสร้าง ประกอบกับแผนที่ในยุคต่อ ๆ มาที่มีการบันทึกไว้เป็นกรอบของการสันนิษฐาน แล้วนำข้อมูลทั้งหมดเท่าที่มีมาวิเคราะห์ว่า โครงการผังเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นควรจะ เกิดจากปัจจัยอะไรได้บ้าง (คูวิเคราะห์ท้ายบท เรื่องลักษณะเฉพาะของโครงการผังเมือง หน้า 178) ซึ่งสรุปเป็นพัฒนาการของโครงการผังเมืองในแต่ละช่วงได้ดังนี้

2.1 พัฒนาการของโครงการผังเมืองช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984

โครงการผังเมืองที่ควรจะเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ สำหรับพื้นที่ภายในของกำแพงเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก ควรจะเป็นโครงข่ายที่มีความสัมพันธ์กันกับรูปทรงของกำแพงเมืองและประตูเมือง โดยเฉพาะประตูเมืองที่มีขึ้น เพื่อเป็นจุดควบคุมการเข้า-ออกของเมือง ดังนั้นโครงข่ายภายในที่เป็นเส้นทางหลัก จึงลากผ่านจากประตูเมืองด้านหนึ่งถึงอีกด้านหนึ่ง และเป็นเส้นตรงตามแนวแกนซึ่งสัมพันธ์กับรูปทรงของกำแพงเมือง ผ่านและเชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญของเมืองเข้าด้วยกันได้แก่ วัดสำคัญ และตลาด เกิดเป็นโครงข่ายระบบตาราง (GRID SYSTEM) ขึ้น

โครงการสัญจรภายนอกกำแพงเมือง แบ่งออกเป็นทางบกและทางน้ำ ทางบก
เส้นทางหลักจะเป็นเส้นทางที่ลากต่อเนื่องออกมาจากแนวประตูเมืองทั้ง 4 ด้านนำการสัญจรไปสู่
เวียงต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ภายนอกได้แก่ เวียงเชียงใหม่ เวียงกุมกาม เวียงสวนดอก และเวียง
เจ็ดลิน มีข้อสังเกตว่าโครงข่ายเหล่านี้ จะลากผ่านเข้าไปภายในตัวเวียง* ก็คงจะมีเหตุผลเพื่อ
ควบคุมการเข้า-ออกของคนต่างเมืองก่อนที่จะเข้าสู่ตัวเวียงใหญ่ และยามมีศึกสงครามเวียงบริวาร
เหล่านี้จะเป็นเมืองหน้าด่านที่จะสกัดทัพของข้าศึกศัตรู นำการสัญจรไปสู่เมืองต่าง ๆ ที่สำคัญของ
อาณาจักรได้แก่ เส้นทางด้านทิศเหนือไปสู่เมืองฝาง เส้นทางด้านทิศตะวันตกออกจรดแม่น้ำปิง เป็น
จุดเปลี่ยนของวิธีการสัญจรจากทางบกเป็นทางน้ำ หรืออาจจะข้เมฝั่งแล้วเดินทางต่อไปยังเมือง
เชียงรายด้วยทางบก เส้นทางด้านทิศใต้ นำการสัญจรไปสู่เมืองหริภุญชัย

ส่วนการสัญจรทางน้ำก็มีแม่น้ำปิงเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมติดต่อกับเมืองอื่น ๆ
ระดับภายนอกอาณาจักร

นอกจากเส้นทางหลัก ที่กล่าวถึงแล้วยังมีทางรองที่เชื่อมต่อและแยกออกไปจาก
ทางหลัก เพื่อนำการเข้าถึงพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของเมืองอันได้แก่ หนองน้ำ วัด บ้านและชุมชน วัดป่า
อีกค่าย

---

* เหตุผลที่พื้นที่ เมืองด้านทิศตะวันตก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศเหนือจำเป็นต้องมี
เวียงบริวารก็เพราะ เป็นพื้นที่ที่เมืองเชียงใหม่จะเสียเปรียบถ้าข้าศึกศัตรูมาตั้งทัพใกล้เมืองเพราะ
เป็นบริเวณที่ราบเชิงเขา ในขณะที่ด้านทิศอื่น ๆ มีอุปสรรคทางธรรมชาติอันได้แก่ แม่น้ำปิง และ
พื้นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง เป็นแนวปราการทางธรรมชาติอยู่แล้ว

2.2 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068

ในส่วนของโครงข่ายการสัญจรที่เป็นเส้นทางหลักยังคงมีระเบียบแบบแผน เช่น เดิมที่ต่อเนื่องมาจากช่วงสะสมความเจริญ พัฒนาการที่เกิดขึ้นในช่วงเจริญสูงสุดนี้เป็นการเพิ่มความถี่ลงไปในระบบอันได้แก่ การแบ่งซอยขนาด BLOCK ของพื้นที่ลงด้วยเส้นทางเพื่อให้การเข้าถึงมีประสิทธิภาพขึ้น การต่อเชื่อมทางซอยออกไปจากเส้นทางหลักเพื่อนำการเข้าถึงพื้นที่ปลูกสร้างส่วนต่าง ๆ ของเมืองที่เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะพื้นที่ปลูกสร้างประเภทวัดและชุมชน

2.3 พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรช่วงเสื่อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339

โครงข่ายการสัญจรช่วงเสื่อมในคอนตันยังมีลักษณะของพัฒนาการ เช่นเดียวกับกับช่วงเจริญสูงสุด คือการเพิ่มความถี่ลงไปในระบบ เนื่องจากมีการใช้พื้นที่เมืองหนาแน่นสูงขึ้น (HIGH DENSITY) แต่สิ่งที่แตกต่างจากกันก็คือ ความถี่ที่เพิ่มเติมลงไปในนั้น เริ่มสะสมปัญหาให้กับระบบการสัญจรของเมืองเพราะสับสนเกินไป จุดจำหน่ายได้ยากขึ้น ฯลฯ ต่อเมื่อเมืองเสื่อมลงผู้คนอพยพออกไปอยู่ที่อื่น การเพิ่มความถี่ลงในระบบโครงข่ายก็หยุดลง และเมื่อเมืองร้างพัฒนาการจึงพลอยหยุดชะงักตามไปด้วย นับเป็นการจบปัญหาของระบบที่กำลังสะสมอยู่ในขณะนั้น

2.4 พัฒนาการของโครงการชลประทานช่วงพื้นที่บูรณะ พ.ศ.2339-2397

เมื่อเริ่มฟื้นฟูบูรณะทุกองค์ประกอบของเมืองเริ่มต้นขึ้นใหม่ทั้งหมด ในส่วนของโครงการชลประทานยังคงยึดเอาาระเบียบบแบบเดิมเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะเส้นทางหลักเริ่มต้นพัฒนาระบบขึ้นใหม่แต่ก็เป็นพัฒนาการที่ก้าวกระโดด เพราะมีรากฐานเดิมอยู่แล้ว

พื้นที่ปลูกสร้าง

พื้นที่ปลูกสร้าง (BUILT UP AREA) ของเมืองเชียงใหม่ยุคอดีตเกิดจากการใช้พื้นที่ของ 4 องค์ประกอบหลัก คือ วังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน ซึ่งแต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะและพัฒนาการดังนี้

1. ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้าง

1.1 ลักษณะเฉพาะของวังและเวียง จากบทที่ 3 เราทราบถึงลักษณะเฉพาะของคุ้มหลวงกันแล้วว่า มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคารที่มีประโยชน์ใช้สอยหลายประการอยู่ภายใน ตั้งอยู่บริเวณเรือนจากกลางจังหวัดเชียงใหม่ปัจจุบัน ปิดล้อมพื้นที่วังด้วยกำแพงอีกชั้นหนึ่ง มีลาน หรือ "ช่วงหลวง" อยู่ด้านหน้าเพื่อใช้ในการประกอบพิธีต่าง ๆ

เมื่อมาถึงยุคอดีต (พ.ศ.1839-2397) มีการสร้างวังและเวียงเพิ่มขึ้นใหม่อีกหลายแห่ง ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจกันก่อนว่าวังหรือ"คุ้ม" นั้นหมายถึง กลุ่มอาคารหรือสถานที่ที่ใช้เป็นที่ประทับ ที่ประทับพักผ่อนและอื่น ๆ ของเจ้านายส่วนใหญ่อตั้งอยู่ในกำแพงเมือง ลานเวียงหมายถึง อาณาบริเวณของพื้นที่เมืองที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดินซึ่งสร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ กัน เช่น เป็นเวียงทางศาสนา เป็นเวียงที่ประทับพักผ่อน เป็นต้น

1.1.1 ลักษณะเฉพาะของวัง จะเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่ เรือนพักอาศัยของกษัตริย์อาคารจะประดับด้วยช่อฟ้าบ้านลม ปิดทองอย่างงดงามเรียกว่า "หอคำ" คุ้มของเจ้านายขุนนางระดับท้าวพญา จะเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่ลักษณะเป็นเรือนหมุ่ยกพื้นสูง เป็นเรือนแฝดติดกันตั้งแต่สองหลังขึ้นไป เรียกว่า "เรือนสองหลังร่วมพื้น" หลังคามุงดินขอ (กระเบื้องหรือแป้นเกร็ดกระเบื้องไม้) เมื่อประมาณ 70 ปีที่แล้วมีเรือนเจ้าบุรีรัตน์เชียงใหม่ ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับประตูเชียงใหม่มีถึง "เจ็ดหลังร่วมพื้น" เรือนไม้กระดานเหล่านี้ ภาคเหนือเรียกว่า "เรือนไม้จริง" การก่อสร้างต้องอาศัยช่างผู้ชำนาญงานที่เรียกกันว่า "สล่า" เป็นผู้ปลูกสร้าง เพราะต้องอาศัยฝีมือ ความชำนาญ และเครื่องมือที่พิเศษกว่าเครื่องมือของชาวบ้านทั่วไป มีคติความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างอาคารว่า เรือนไม้จริงนั้นสร้างได้เฉพาะเรือนของเจ้าท้าวพญาที่เป็นชนชั้นสูงเท่านั้น

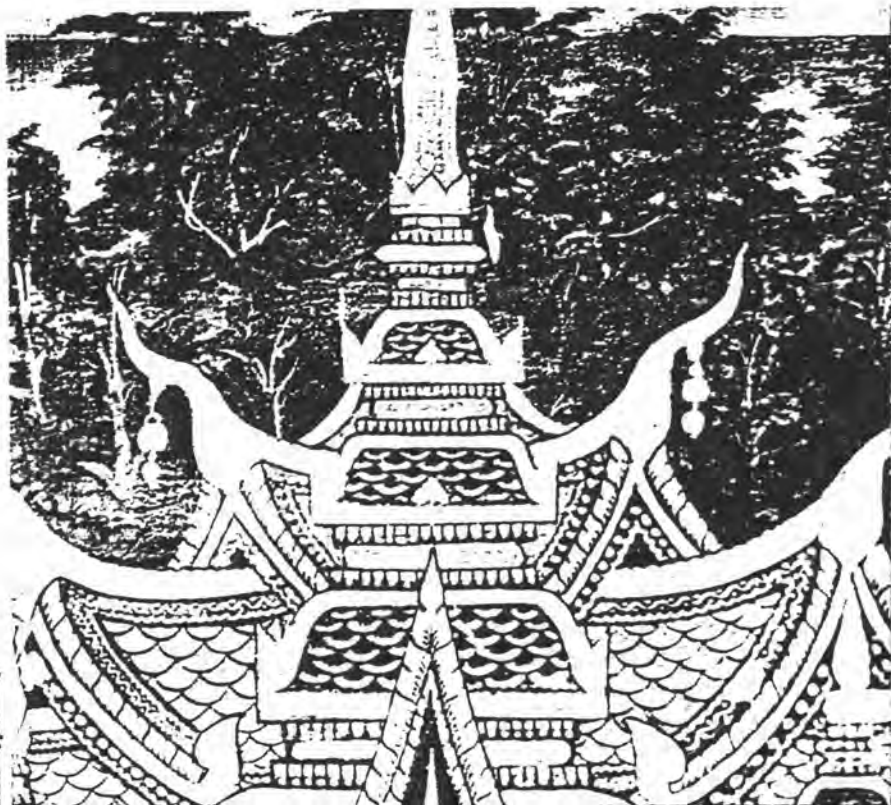
ชาวบ้านธรรมดาห้ามสร้าง โดยมีเหตุผลแอบแฝงความเชื่อถือว่า การสร้างเรือนไม้จริงทั้งหลัง เป็นงานใหญ่ที่ต้องอาศัยแรงงานมาก ซึ่งสำหรับคนระดับเจ้านายไม่มีปัญหาเพราะสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานได้ การก่อสร้างใช้เวลาหลายเดือนจึงแล้วเสร็จ ทำให้ชาวบ้านเสียเวลาท่ามา หากินอาจทำให้อิ่มจนได้ (วิวัฒน์ เตมียพันธ์ 2520 : 19-21)

ในแง่มุมของผังเมือง ว่าจะครอบคลุมพื้นที่เมืองบริเวณทางตอนเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน เกาะกลุ่มกันอยู่เป็นอาณาบริเวณของชั้นชั้นปกครอง และใช้ประตูหัวเวียง (ประตูข้างฝือก) เป็นทางเข้า-ออกเมือง เนื่องจากวังแต่ละแห่งใช้พื้นที่จำนวนมากจึงแบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น BLOCK ขนาดใหญ่ ซึ่งภายหลังเมื่อต้องการศึกษาถึงตำแหน่งที่ตั้งของวังว่าควรจะต้องอยู่ในบริเวณใด จึงสังเกตได้จากขนาดของ BLOCK เหล่านี้เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาด้วย

1.1.2 ลักษณะเฉพาะของเวียง เวียงที่สร้างขึ้นใหม่ในยุคอดีตนี้เป็นเวียงขนาดเล็ก ซึ่งส่วนใหญ่มีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ประทับพักผ่อน เช่น เวียงสวนดอกเดิมเป็นพระราชอุทยาน ภายหลังจึงเปลี่ยนมาเป็นเวียงทางศาสนา เวียงเจ็ดริน สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประทับพักผ่อนบริเวณเชิงดอยสุเทพ มีน้ำตกห้วยแก้วไหลผ่านกลางเวียง เป็นต้น แต่หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เป็นเมืองหน้าด่านยามศึกสงคราม ตำแหน่งที่ตั้งของเวียงเหล่านี้จะสัมพันธ์กับเส้นทางหลักที่ลากออกจากแนวประตูเมือง และ "แจ้ง" (มุมเมือง) ของเวียงใหญ่ซึ่งก็คือ หัวเมืองเมืองเชียงใหม่ นั่นเอง

1.2 ลักษณะเฉพาะของวัด วัดจัดว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของพื้นที่ปลูกสร้างของเมืองเชียงใหม่ในอดีต เพราะพื้นที่เมืองถูกใช้เพื่อเป็นที่ตั้งวัด ที่หาผลประโยชน์ของวัดมากที่สุดและดูจะมากเกินความต้องการ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่า "การทำบุญใดก็ไม่ได้ผลตอบแทนเท่ากับการสร้าง ซ่อมแซมและบูรณะวัด" กษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องสร้างวัดประจำรัชกาลขึ้นอย่างน้อย 1 วัด นอกจากนี้ยังทำนุบำรุงซ่อมแซมวัดต่าง ๆ อีกมากมายเท่าที่จะทำได้ ทั้งที่ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณเมืองเชียงใหม่ และภายในอาณาจักรล้านนา โดยหวังว่าจะได้รับอำนาจ ความเป็นใหญ่ และความมีชัยเป็นเครื่องตอบแทน ส่วนคนทั่วไปทำบุญเพื่อหวังผลตอบแทนที่จะสุขสบายขึ้นและจะพยายามสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดตามกำลังของตน พวกไพร่ที่ทุนทรัพย์น้อยก็จะรวมกลุ่มกันสร้างวัดขนาดเล็กขึ้นในชุมชนของตน คูแลปรนนิบัติพระ ทำกิจการ

ภาพที่ 4.7

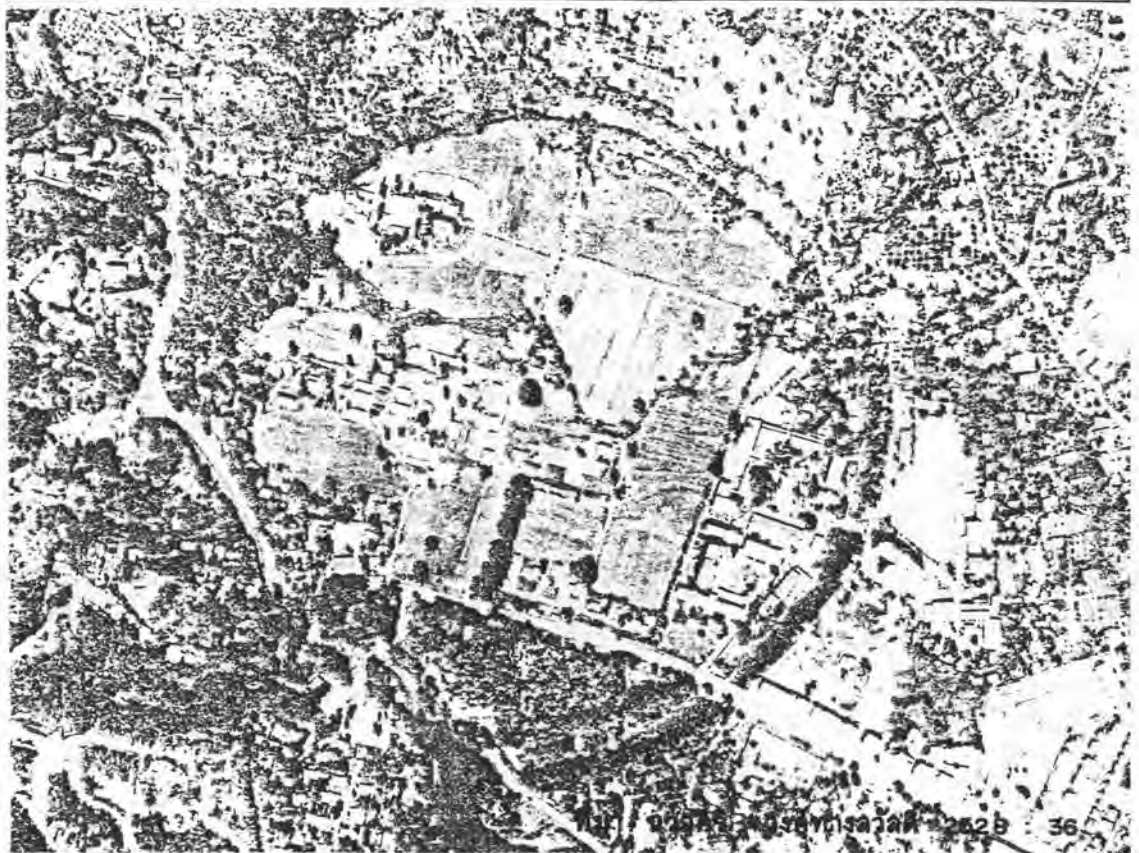
ลักษณะเฉพาะของวัด ในยุคอดีต

ที่มา - ทอดหมายแห่งประเทศไทย

ภาพถ่ายทางอากาศเวียงจันทน์ พ.ศ. 2486

ที่มา - ภาพถ่ายทางอากาศ 2525 36

ภาพถ่ายทางอากาศเวียงจันทน์ พ.ศ. 2522

ภาพที่ 4.8 ลักษณะเฉพาะของเวียงในยุคคลีต: เวียงจันทน์ เวียงจันทน์

ต่าง ๆ ของวัด เรียกว่า "ศรัทธาวัด"* ดังปรากฏในชื่อวัดเช่น วัดนางเหลียว นางบัว วัดพวกหงส์ วัดช่างแต้ม เป็นต้น ความเชื่อเรื่องบุญนี้มีอิทธิพลต่อจิตใจผู้คน และเป็นประเพณีนิยมที่กระทำกันมาตลอดยุคฝั่งเมืองเชียงใหม่ในอดีต พ.ศ.1839-2397 ถึงขนาดเคยเกิดศึกกลางเมืองขึ้นเมื่อตอนต้นสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน เนื่องจากเจ้านายพระองค์หนึ่งแบ่งสร้างบุญบารมีกับกษัตริย์โดยสร้างและซ่อมแซมบูรณะวัดจำนวนมากอย่างชนิดที่ไม่เคยมีใครทำมาก่อน

นอกจากที่ดินที่เป็นที่ตั้งวัดแล้ว ยังมีที่ "กัลปนาวัด" คือที่ดินที่กษัตริย์ถวายให้วัดเพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่ดินแปลงนั้น เช่น "...หื้อปักแดนแคว้นเก็บ เบี้ยว่านาปีไหน 6 แสน 2 หมั้น เบี้ยเป็นค่าจ้งหัน แคว้นแจม 5 แสน เบี้ยเป็นค่ากิน แคว้นแซ่ข้าง 5 แสน เบี้ยไว้เป็นค่าหมาก เจ้าภิกขุทั้งหลาย..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514:25) "ที่ธรณีสงฆ์" คือที่ดินที่กษัตริย์ถวายกรรมสิทธิ์ให้กับวัด จึงเป็นเหตุให้วัดมีจำนวนพื้นปลูกสร้างมากที่สุด

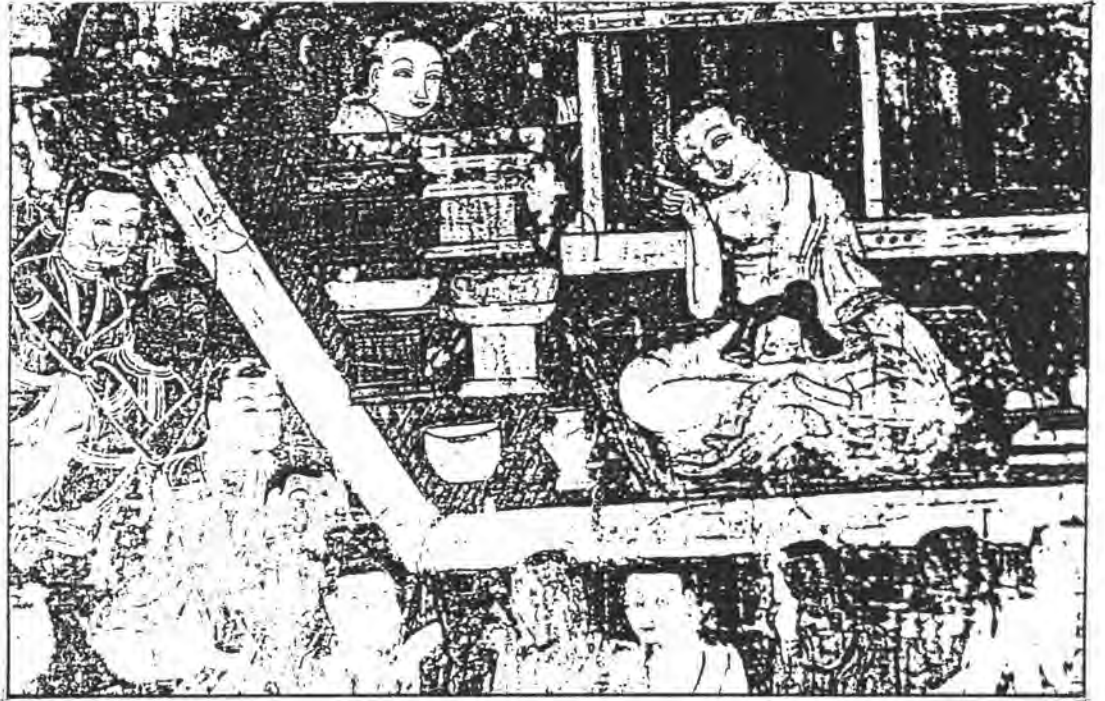
พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ที่รับมาจากสุโขทัย และนิกายลังกาวงศ์ใหม่มีคติความเชื่อและแบ่งประเภทวัดออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสี ฝ่ายคามวาสี คือ วัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนเป็น "วัดบ้าน" ประกอบพิธีกรรมให้คำสั่งสอนด้านศาสนาและศิลปวิทยาการแก่ชุมชน ฝ่ายอรัญวาสี คือ "วัดป่า" ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมือง ซึ่งเป็นป่าเชิงดอยสุเทพ เป็นดินแดนแห่งอรัญญิก ที่พระเจ้าเจริณวิปัสสนาและศึกษาพระธรรมวินัยได้อย่างสงบ ตามคติความเชื่อตำแหน่งที่ตั้งของวัดฝ่ายคามวาสีจึงบอกถึงที่ตั้งของชุมชนในอดีตได้ และการใช้พื้นที่เมืองทางด้านทิศตะวันตกจึงเป็นไปเพื่อกิจกรรมด้านศาสนาไม่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน นอกจากนี้จำนวนของวัดที่สร้างขึ้นในแต่ละสมัยบอกได้ถึงสภาพเศรษฐกิจของเมืองในขณะนั้น ซึ่งวัดแต่ละแห่งสื่อความถึงสภาพแวดล้อมในอดีตของเมืองได้เป็นอย่างดี เช่น วัดป่าตาล วัดหนองหญ้าแพรก วัดป่าอ้อย เป็นต้น สื่อความหมายถึงตำแหน่งที่ตั้งที่สำคัญของเมือง เช่น วัดสะดือเมือง วัดหัวข่วง วัดลีเชียงพระ เป็นต้น สื่อความหมายถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณนั้น เช่น วัดแสนเศร้า วัดสังกา เป็นต้น

---

* ศรัทธาวัด คือกลุ่มคนที่ค้าจุนวัดแต่ละแห่ง อาจเป็นศรัทธาวัดเองโดยตั้งใจหรืออาจเป็นศรัทธาวัดที่กษัตริย์ถวายให้แก่วัด เพื่อไว้เป็นแรงงานในการทำประโยชน์บนที่ดินกัลปนา ไว้ปรนนิบัติพระ ซ่อมแซมดูแลวัด ฯลฯ เช่น พญามังรายถวายคนให้วัดกาตโถม "...ก็หื้อคนทั้งหลาย 55 บ้าน มี 500 ครัว เอามาแต่เมืองหงสาวดีนั้น หยาดน้ำ หมายถึงทานไว้กับวัดกาตโถม..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514:25)

วัด

ตลาด

ภาพที่ 4.9
ลักษณะเฉพาะของวัดและตลาดในยุคอดีต

1.3 ลักษณะเฉพาะของตลาด จากบทที่ 3 เราทราบกันแล้วว่าในตลาดกลางเวียงตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน บริเวณตั้งแต่วัดพระสิงห์จนถึงสี่แยกกลางเวียงในปัจจุบัน อาจมีลักษณะเป็นลานโล่งหรือใช้พื้นที่บริเวณ 2 ผังของถนนเพื่อติดต่อซื้อขาย เป็นตลาดที่ชนชั้นปกครองจัดให้มีขึ้นเพื่อประโยชน์ของคน ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าเพื่อการส่งออก และกระจายสินค้าที่นำเข้าสู่เมืองต่าง ๆ ในภูมิภาค

แต่สำหรับการดำรงชีวิตของผู้คนทั่วไปแล้ว ตลาดไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใด เพราะในอดีตผู้คนมีการดำรงชีวิตและมีระบบการผลิตแบบพอเพียงชีพ (SUBSISTANCE) คือผลิตเพื่อกิน เพื่ออยู่เองไม่ได้ผลิตเพื่อไว้สำหรับซื้อขายแลกเปลี่ยน ทำการผลิตด้วยแรงงานคน สัตว์ใช้เครื่องมือแบบง่าย ๆ เช่น จอบ ไร่ คราด เป็นต้น แต่ละครอบครัวจะปลูกข้าว ผัก พืชไร่ เลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคและใช้แรงงาน สร้างบ้าน ทำภาชนะ เครื่องมือ เครื่องใช้ภายในบ้าน เครื่องมือจับสัตว์น้ำจากไม้ไผ่ ออกหาของป่าเพื่อเก็บไว้บริโภคเอง และส่วนหนึ่งส่งส่วยให้รัฐแทนการถูกเรียกเกณฑ์แรงงาน ดังนั้นการดำรงชีวิตของคนในอดีตจึง "จบ" ภายในตัวเอง มีการพึ่งพาตลาดน้อยมาก เฉพาะสินค้าจำเป็น เช่น เกลือ เครื่องมือ เครื่องใช้บางชนิดที่ผลิตขึ้นเองไม่ได้ ประเภทเครื่องเหล็ก เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

ระบบการผลิตแบบพอเพียงชีพ ดำเนินมาตลอดยุคฝั่งเมืองเชียงใหม่ในอดีต (พ.ศ. 1839-2397) เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตอนปลายยุค เริ่มตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2373 ที่อังกฤษส่งคนเข้ามาขอซื้อข้าว ควาย ถึงเมืองเชียงใหม่ ต่อมาก็ขอสัมปทานตัดไม้สักบริเวณชายแดน ระบบทุนนิยม (CAPITALISM) ซึ่งหมายถึง การแบ่งแยกของอาชีพและการใช้ระบบเงินตราเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนเข้ามาแทนที่ระบบการผลิตแบบพอเพียงชีพ และเมื่อพ.ศ. 2398 อังกฤษทำสนธิสัญญาเบาริงกับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ เพื่อเปิดค้าขายเสรี นับแต่นั้นมาตลาดจึงเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คน จนกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิต เช่นในปัจจุบัน

1.4 ลักษณะเฉพาะของบ้านและชุมชน มีลักษณะเฉพาะที่แบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมและการวางผังบริเวณของบ้าน การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.4.1 ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมและการวางผังบริเวณของบ้านเป็นเบื้องต้นของการนำไปสู่การใช้พื้นที่เมืองในระดับใหญ่ต่อไป จาก "โคลงท้าวผู้่ง ท้าวเจือง" ท้าให้ทราบแน่ชัดว่ามีการแบ่งขนาดของเรือนพักอาศัยตามลำดับช่วงชั้นทางสังคมออกเป็น 2 ระดับกว้าง ๆ คือ ระดับผู้บริหารจะอยู่เรือนไม้ขนาดใหญ่ ระดับชาวบ้าน ถ้าเป็นชาวบ้านที่มีฐานะจะอยู่

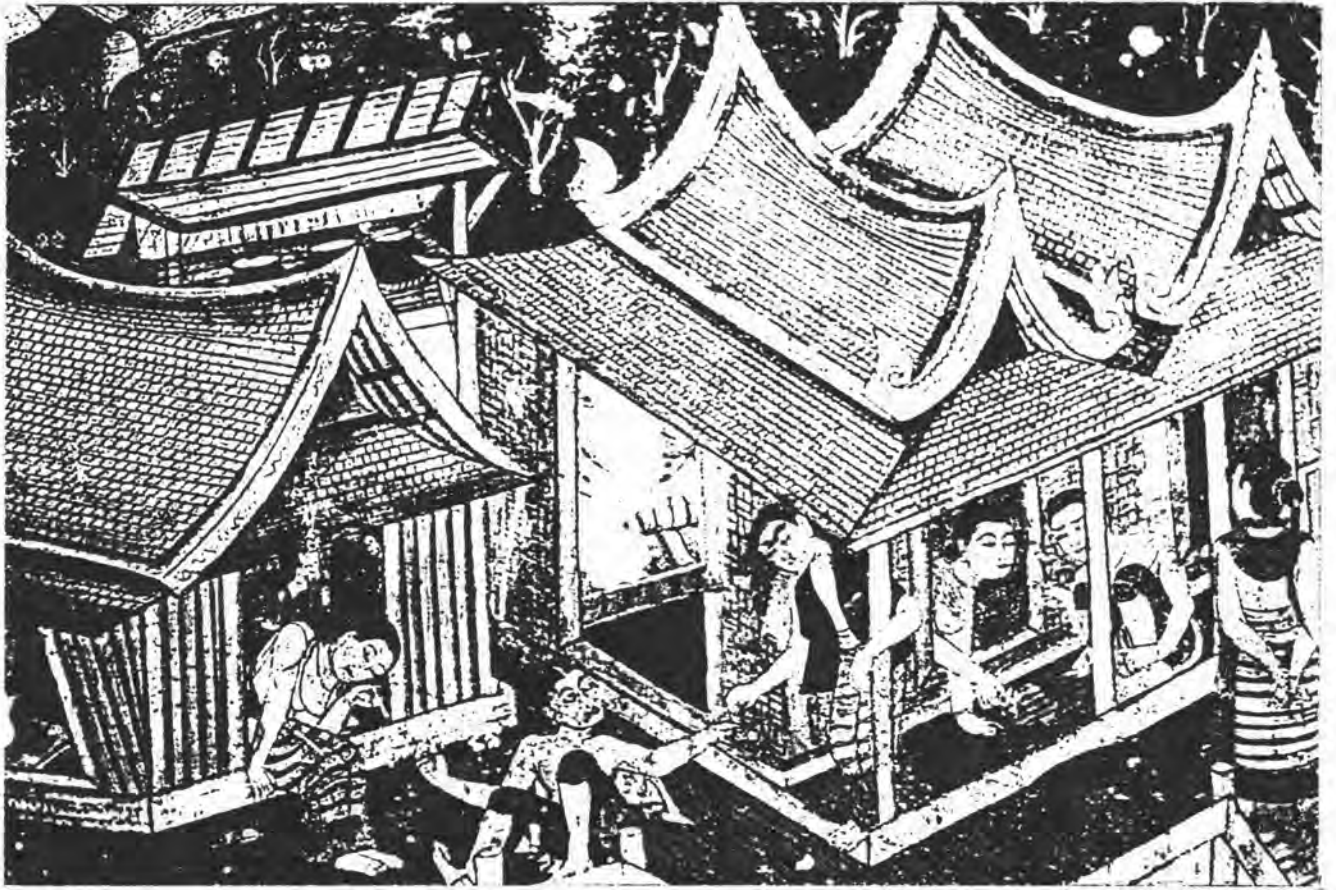
เรือนไม้ขนาดธรรมดา ส่วนชานาทั่วไปที่มีฐานะค่อนข้างยากจะอยู่เรือนไม้ไผ่

บ้านของคนมีฐานะมักจะเป็น เรือนไม้คล้ายกับ เรือนท้าวพญา แต่อย่างมากจะมี "สี่หลังร่วมพื้น" อย่างน้อย "สองหลังร่วมพื้น" ชาวบ้านที่ไม่ค่อยจะมีฐานะจะเป็น เรือนไม้ไผ่ผสมไม้เนื้อแข็งหรือเป็นไม้ไผ่ทั้งหมด หลังคามุงแฝกหรือใบตองคิ่ง (ใบพลวง) เสาส่วนใหญ่เป็นเสาไม้เนื้อแข็งขนาดเล็ก เส้นผ่าศูนย์กลางไม่เกิน 6 นิ้ว พื้นบางส่วนเป็นฟาก บางส่วนเป็นไม้กระดานฝาเป็นฝาไม้ขัดแตะ ตัวเรือนยกใต้ถุนสูงเช่นกัน การยึดตัวโครงสร้างและส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือนนั้นผูกมัดด้วยหวายและตอก ภาคเหนือเรียกเรือนชนิดนี้ว่า "เรือนไม้ปัว" (ไม้ปัว=ไม้ไผ่) เนื่องจากตัวเรือนมีขนาดเล็กทั้งขนาดและตัวไม้โครงสร้างชาวบ้านจึงสามารถปลูกสร้างกันตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยช่างผู้ชำนาญ (วิวัฒน์ เคมย์พันธ์ 2520 : 19)

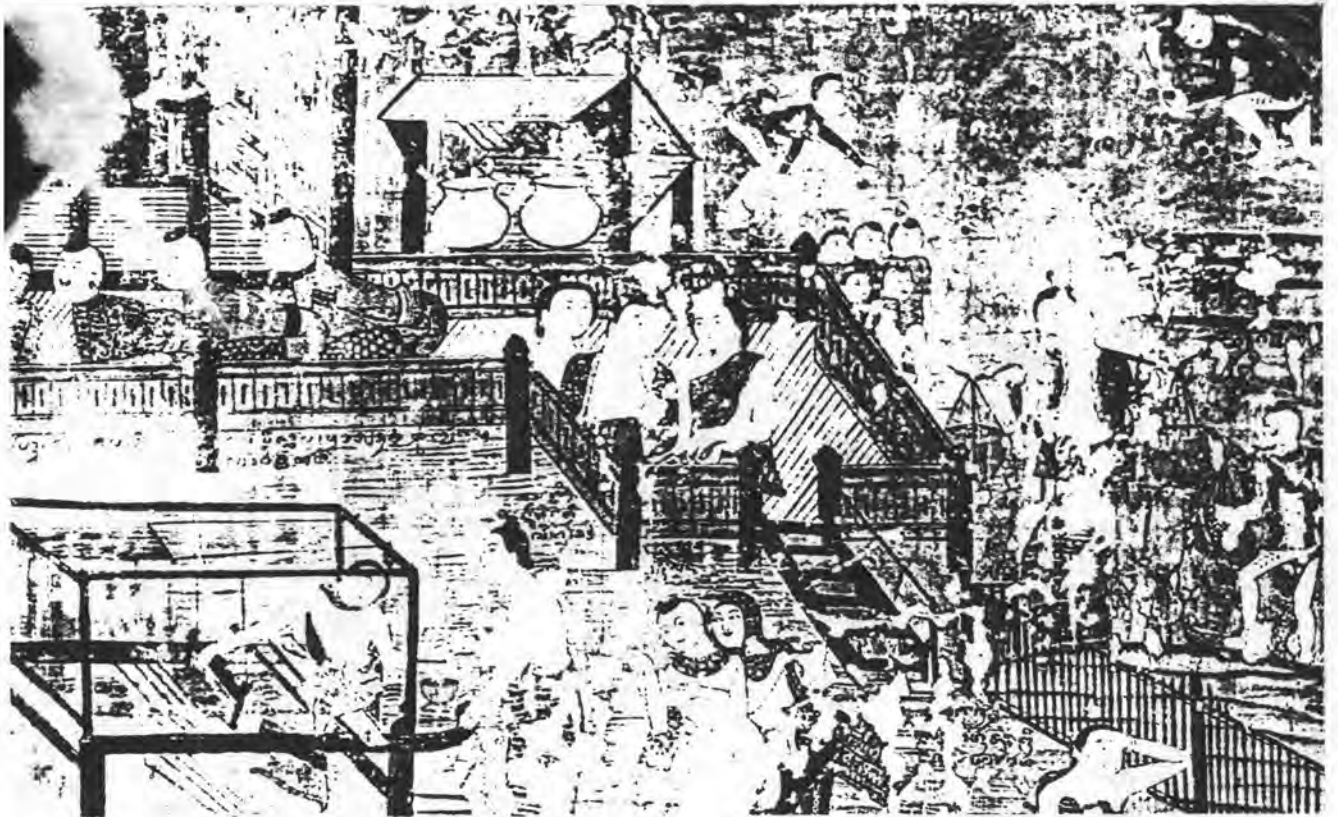
ตำราโลกสมมุติราช* กล่าวถึงขนาดเรือนว่า เรือนแป 24 สอก ช่อ 8 สอก แป 18 สอก ช่อ 8 สอก และแป 30 สอก ช่อ 9 สอก เป็นขนาดที่ดี กล่าวถึงขนาดเรือนแต่ละประเภทการช่างานว่า เรือนพ่อค้า แป 12 สอก ช่อ 7 สอก เศษ 1 เรือนพ่อครัว แป 12 สอก ช่อ 7 สอก เศษ 2 และแป 9 สอก ช่อ 7 สอก กุฎี แป 12 สอก ช่อ 8 สอก เศษ 4 เล่มฉางคอกวัวควาย แป 11 สอก ช่อ 7 สอก เรือนเสนาอำมาตย์ และโรงช้างโรงม้า แป 13 สอก ช่อ 7 สอก เศษ 7 (วิวัฒน์ เคมย์พันธ์ 2520 : 28) ขนาดเรือนแต่ละประเภทนี้สะท้อนภาพของกลุ่มอาคารที่วางตัวอยู่บนพื้นที่ เมืองในอดีต

การวางผังบริเวณบ้านนับ เป็นเบื้องต้นของการจัดระเบียบพื้นที่ในหน่วยเล็ก ๆ ของเมือง ก่อนที่จะมารวมกับองค์ประกอบอื่น เป็นการใช้พื้นที่เมืองจึงได้ทำการศึกษาว่า แต่ละบ้านมีลักษณะเฉพาะของการวางผังบริเวณอย่างไร บ้านในภาคเหนือนั้นจะหันหน้าไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ โดยวางชื่อไว้ตามแนวตะวันออก-ตะวันตก (ด้านชื่อ = ด้านสกัด หรือด้านกว้างของบ้าน) หรือที่เรียกว่า "วางเรือนขวางตะวัน" ซึ่งตรงกันข้ามกับเรือนภาคกลางที่ "วางเรือนตามตะวัน" เหตุที่เรือนล้านนาวางตัวเรือนแบบนี้จนถึง เป็นกฎเกณฑ์ของสังคม เพราะภาคเหนืออากาศหนาวเย็น จึงต้องวางเรือนให้ขวางตะวัน รับแสงแดดเพื่อให้ความอบอุ่นแก่ตัวเรือน ขอบเขตของบ้านมักจะกันด้วยรั้วไม้ไผ่ที่ให้ความรู้สึกโปร่ง เป็นการบอกขอบเขตหลวม ๆ ไม่มีความมุ่งหมายที่จะใช้เป็น

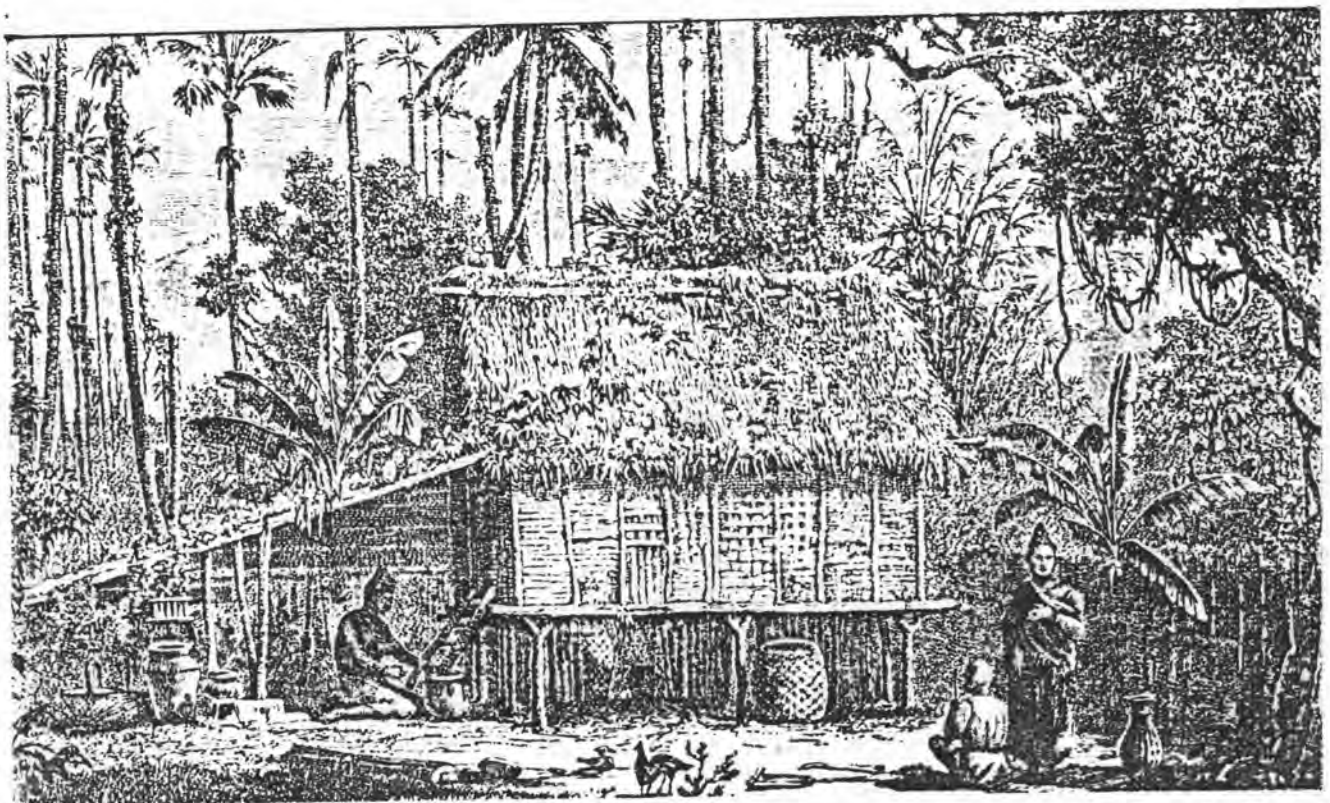
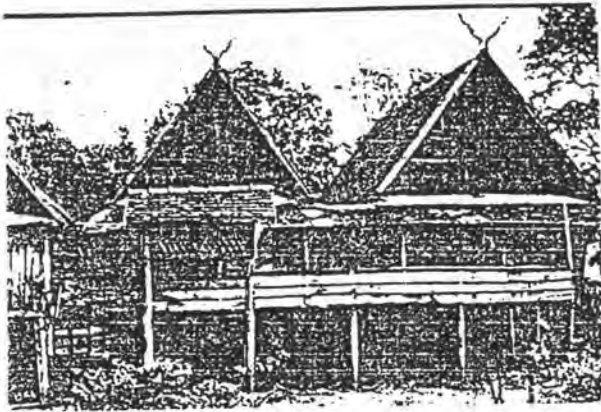
* ตำราโลกสมมุติราช เป็นตำราโบราณเกี่ยวกับการปลูกสร้างอาคารซึ่งนายผดุง รุ่งเรืองศรี อดีตครูประจำบาล ต.บ้านแม่ อ.สันป่าตอง จ. เชียงใหม่ ยืมมาจากวัดในละแวกและหน่วยงานศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณ โครงการระหว่างพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาแห่งชาติโฆซากา และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่จัดพิมพ์ขึ้น พ.ศ. 2523

ภาพที่ 4.10 ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของบ้าน ระดับผู้บริหาร

ภาพที่ 4.11 ลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของบ้าน ระดับชาวบ้าน

เก็บเชื้อเก่า

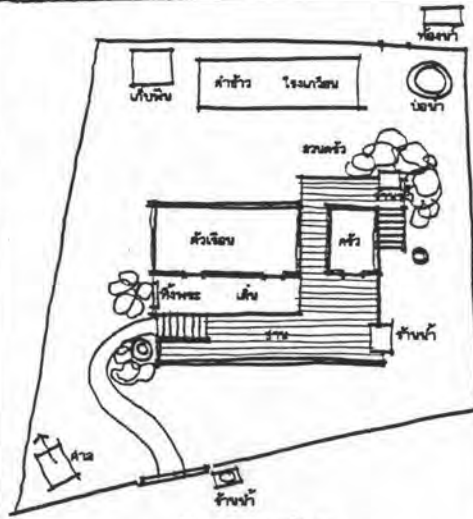

จำวน้ำ

ลานซีกล่าง

ภาพที่ 4.12 การวางผังบริเวณและองค์ประกอบของบ้าน

ผังบริเวณบ้าน

ศาลพระภูมิ
จำวน้ำ
โรงเก็บเกวียน

เรือนกาแล

ขอบเขตทางกายภาพที่มั่นคงแข็งแรง รั้วที่ใช้มี 3 ประเภท คือรั้วสะพาน รั้วตาแสงรั้วตั้งป่อง* ภายในเขตบ้านจะประกอบด้วย ตัวเรือน ยุ้งข้าว บ่อน้ำ ห้องน้ำ บริเวณใกล้บ่อน้ำหรือเชิงบันได จะปลูกดอกไม้ไว้บูชาพระ หน้าเรือนจะเป็นลานบ้าน "ช่วงบ้าน" สำหรับใช้เป็นสนามเด็กเล่น ลานตากพืชผล ตากผ้า พบปะสนทนาประชุมกลุ่ม ฯลฯ และยังเป็นส่วนที่ช่วยทำให้เกิดมุมมองที่งดงามแก่ตัวบ้านอีกด้วย ส่วนบริเวณที่เหลือจะปลูกไม้ยืนต้น เช่น ลำไย มะม่วง มะกรูด มะนาว ต้นหมาก มะพร้าว ต้นไผ่ กล้าย อ้อย ฯลฯ รั้วจะปลูกผักสวนครัวให้ทอดยอดไปตามรั้วบ้าน ใกล้เคียง ช่วงบ้านจะมีสวนครัวปลูกผักต่าง ๆ ไว้รับประทานตามฤดูกาล เช่น ผักกาด ถั่วฝักยาว พริก มะเขือ ต้นหอม ผักชี ฯลฯ สวนครัวนี้จะล้อมด้วยไม้ไผ่สานเป็นตาเล็ก ๆ เพื่อกันมิให้เปิด ไล่สัตว์เลื้อยที่นิยมเลื้อยกันทุกบ้านเข้าไปรบกวน (วิวัฒน์ เหมียพันธ์ 2520 : 22-24)

1.4.2 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง ภายในกำแพงเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอกมีชุมชนอยู่หลายแห่ง แต่ละแห่งจะมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน มีถนนหลักและถนนซอยเชื่อมโยงชุมชนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ถนนหลักจะตัดกันเป็นเส้นตรงเกือบตั้งฉาก ส่วนถนนซอยจะมีลักษณะเป็นเส้นตรงบ้าง คดเคี้ยวบ้างไม่แน่นอน อันเนื่องมาจากอิสระในการวางตัวของกลุ่มบ้าน เพราะที่ดินยังไม่มีการแบ่งกรรมสิทธิ์ จึงไม่มีขอบเขตที่ตายตัวของแต่ละบ้าน

---

*รั้วสะพาน คือ รั้วไม้ไผ่ขัดแตะตามแนวตั้ง ขัดชิดกันเป็นลายขัดแน่นมองไม่ทะลุไปถึงข้างหลัง เป็นรั้วที่มั่นคงแข็งแรงที่สุด

รั้วตาแสง คือ รั้วไม้ไผ่ขัดเป็นตาตารางสี่เหลี่ยมโปร่ง มักใช้กับรั้วหลังบ้าน นิยมปลูกไม้เลื้อย เช่น ตำลึง บวบ ผักปัง ไว้รับประทานและทำให้รั้วดูแน่นทึบขึ้น

รั้วตั้งป่อง คือ รั้วโปร่งที่ใช้ไม้รวกผ่าเล็ก ๆ มาวางสอดไปในช่วงเสาตามแนวนอนวางซ้อนกันห่างประมาณ 3-4 ช่อง เป็นรั้วชั่วคราวก่อนจะเปลี่ยนแปลงเป็นรั้วตาแสง และรั้วสะพานต่อไป

1.4.3 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท มีการถ่ายทอดคติความเชื่อ* กันมาแต่โบราณ แต่ละหมู่บ้านจะมี "อาจารย์วัด"*** เป็นผู้กระทำพิธีและบอกกล่าววิธีปฏิบัติให้ชาวบ้าน การเลือกทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านและ เมืองในอดีตมีการพิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ เช่น ลักษณะรูปร่างของที่ดิน ลักษณะความสูงต่ำของที่ดินตามทิศต่าง ๆ ลักษณะของเนื้อดิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่า แต่ละหมู่บ้านย่อมมีผีหรืออารักษ์คุ้มครองหมู่บ้าน ในหมู่บ้านจึงมีบริเวณที่พำนักของผีเสื้อบ้าน โดยชาวบ้านจะปลูกศาลหรือหอให้ผีเจ้าบ้านใช้เป็นที่สถิตย์ บริเวณดังกล่าวจะตั้งอยู่ชายบ้านตรงที่เป็นดงไม้หรือมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ (คติความเชื่อนี้ยังคงอยู่ในหมู่บ้านชนบทของล้านนาปัจจุบัน) ในบางหมู่บ้านตรงบริเวณทางแยก 4 แพร่ง หรือ 3 แพร่งกลาง ๆ หมู่บ้านจะมีการปักเสาหลักไม้ เรียกว่า "เสาหลักบ้าน" เอาไว้ นอกจากศาลผีเสื้อบ้านที่อยู่ดงไม้ถือว่าเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนั้นเอง สิ่งสาธารณะที่หมู่บ้านใช้ร่วมกันได้แก่ บ่อน้ำ วัด และป่า(วิเวกณ์ เติมย์พันธ์ 2520 : 15-18)

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทมี 2 ลักษณะคือ ชุมชนแบบ เกาะกลุ่มแน่น เป็นกระจุกบนที่ดอน และชุมชนแบบ เกาะตัว เป็นเส้นแถบตามสันปันน้ำธรรมชาติของลำน้ำ

* การเลือกทำเลที่ตั้งของหมู่บ้านและ เมืองในอดีต ถือเป็น เรื่องสำคัญ เป็นหน้าที่และความเห็นของชนชั้นปกครอง เมื่อครั้งสมัยที่ล้านนายังเป็นอิสระอยู่นั้น พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ถือปฏิบัติกันเรื่อยมาในราชสำนัก ครั้นเมื่อตกอยู่ในอำนาจการบริหารจากกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา คติความเชื่อและพิธีกรรมของราชสำนักฝ่ายเหนือก็เริ่มเสื่อมความนิยมและเล็กร่าไปในที่สุด ยังคงเหลือยึดถือปฏิบัติกันก็แต่ในระดับล่าง คือ ชาวบ้านทั่วไปทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนชนบท แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีให้เห็น

*** อาจารย์วัด คือ พระวาสที่ เป็นผู้ทำพิธีการเกี่ยวกับสงฆ์ในวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาของวัดประจำชุมชน มีตำแหน่งคล้ายมรรคทายกในภาคกลาง

“ผีเรือบ้าน” ศาลหรือหอให้ผีเจ้าบ้านใช้เป็นที่สิงสถิตย์

บริเวณทางแยกกลางหมู่บ้าน เป็นที่ตั้งของ “ผีเรือบ้าน”

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท

บ้านในชุมชนชนบท และพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่โดยรอบ

ภาพที่ 4.13 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท

2. พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง

2.1 พัฒนาการของวังและเวียง จากบทที่ 3 เมื่อเมืองก่อรูปมีการสร้างวังและเวียงที่ประทับชั้น 2 แห่ง คือ เวียงเชียงม่วน (ภายหลังเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นวัด) และคุ้มเวียงแก้ว หรือคุ้มหลวง ซึ่งใช้เป็นที่ประทับของพญามังราย มีการสร้างวังและเวียงเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในยุคนี้นี้ และมีพัฒนาการของแต่ละแห่ง ดังนี้

2.1.1 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงระสุมความเจริญ พ.ศ.1839-1984 ช่วงสมัยพญามังรายถึงสมัยพญาผายู (พ.ศ.1839-1898) วังที่ประทับของกษัตริย์คือ คุ้มเวียงแก้ว โดยมีเวียงกุมกาม เป็นเวียงทางศาสนาและใช้เป็นที่ประทับพักผ่อน ดังปรากฏหลักฐานในตำนานว่า "...อายุเจ้ามังรายได้ 73 บังเกิดพยาธิ (โรค) ย้ายไปอยู่เวียงกุมกาม..." และพระมเหสีของพญาแสนภูชอบเสด็จไปเที่ยวยังเวียงกุมกามอยู่เสมอ "...นางผู้นั้นยอมเที่ยวไปสู่เวียงกุมกามไปมาอยู่บ่ได้ขาด..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514:34,37)

ในสมัยพญาเกือนา (พ.ศ.1898-1928) พระองค์สร้างเวียงขึ้นภายนอกกำแพงเมือง 2 แห่ง ได้แก่ เวียงสวนดอก และเวียงเชียงโถม

เวียงสวนดอก ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ห่างจากประตูสวนดอกประมาณ 500 เมตร เป็นพระราชอุทยานที่เต็มไปด้วยต้นดอกพยอม ภายหลังเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นเวียงทางศาสนา เมื่อครั้งที่พระสุมน เถระจากสุโขทัยนำพุทธศาสนิกายลังกาวงศ์ขึ้นมาเผยแพร่ นอกจากตัวเวียงสวนดอกซึ่งมีกำแพงรูปทรงสี่เหลี่ยมและคูน้ำล้อมรอบแล้วยังพบร่องรอยของคูระบายน้ำ และคันดินกักเก็บน้ำรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงสวนดอก สันนิษฐานว่ามีคลองระบายน้ำ น้ำน้ำเข้าไปใช้ที่เวียงสวนดอก (ทิวา ศุภจรรยา 2526 : 2-5)

เวียงเชียงโถม (เวียงเชียงโถม, เวียงบัว) ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ห่างจากประตูหัวเวียงประมาณ 700-800 เมตร หรือบริเวณโดยรอบเจดีย์บ่อเงินปัจจุบันมีหลักฐาน

อ้างอิงถึงเวียง เชียงใหม่ ดังนี้ "...เสด็จไปสร้างวังอยู่นอกเวียงด้านทิศเหนือใกล้กับวัด
พราหมณ์*..." และเหตุการณ์ขณะนำศพพญาท้าวทอนาจากเวียง เชียงใหม่กลับ เข้ามาไว้ใน เมือง
"...เจาะกำแพงเมืองด้านวัดพราหมณ์ เชิญพระศพเจ้าท้าวทอนาเข้ามาไว้ในเวียง..." (พระ
ยาประกาศกิจกรจักร์ 2498 : 393,395) นันทนา ปกป้อง (2521 : 60) กล่าวว่า "...ด้าน
ทิศเหนือของตัวเมืองเชียงใหม่ ห่างจากกำแพงประมาณ 700-800 เมตร มีตำบลชื่อว่าเวียงบัว
บริเวณเวียงบัวมีแนวกำแพงดินที่ปัจจุบันถูกทำลายลงจนเกือบมองไม่เห็น สันนิษฐานว่าคงจะมีลักษณะ
เป็นสิ่งเหลี่ยม เช่นเดียวกับเวียงสวนดอก..."

สมัยพระยาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) สันนิษฐานว่าประทับอยู่ที่คุ้มเวียงแก้ว
เพราะสะดวกต่อการมาดูแลควบคุมการก่อสร้างพระเจดีย์หลวง

สมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ.1945-1984) ใช้คุ้มเวียงแก้ว เป็นวังที่ประทับในช่วง
ต้นรัชกาลจนถึงประมาณพ.ศ. 1978 ได้สร้างเวียงเจ็ดลินขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประทับสำราญ ภายหลังจาก
ชนะศึกพญาไสยลือไท เมืองสุโขทัย "...ให้สร้างเวียงเจ็ดลินไว้เป็นชัยชนะแก่ศัตรู..."
(สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 46) เวียงเจ็ดลิน ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองออกไปทางด้านทิศ
ตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 3 กิโลเมตร มีรูปทรงเป็นวงกลม มีกำแพงดิน 2 ชั้น มีคูน้ำล้อมรอบ
ปัจจุบันกำแพงดินและคูน้ำบางส่วนยังปรากฏอยู่ในบริเวณสวนรุกขชาติ และวิทยาเขตเทคนิคภาค
พายัพ พญาสามฝั่งแกนโปรดไปประทับอยู่ที่เวียงเจ็ดลินมากกว่าอยู่ที่เวียงแก้ว "...ในขณะที่
เจ้าพระยาสามพญาฝั่งแกนบ่อยู่เวียง เชียงใหม่ เทำอยู่เวียงเจ็ดลิน..." (สงวน โชติสุขรัตน์
2514 : 49) นอกจากนี้ยังมีวังของเจ้านายเกิดขึ้นอีก 2 แห่ง ได้แก่ ศาลนักสวนแร วังที่ประทับ
ของพระราชมารดาพญาสามฝั่งแกน ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ หรือบริเวณโรงพยาบาล
สวนปรุงในปัจจุบัน และวังอุปราชท้าวอ้ายที่เพิ่งจะมีขึ้น เนื่องจากพญาสามฝั่งแกนทรงปรับปรุง
ระบบการปกครองใหม่ลดความสำคัญของเมือง เชียงรายในฐานะเมืองรองลง โดยให้อุปราชย้าย
มาอยู่เมือง เชียงใหม่ เพราะที่ผ่านมามีการก่อกบฏเสมอ พงศาวดารโยนกกล่าวถึงวังอุปราชท้าว
อ้ายนี้ว่า "...ตั้งอยู่ใกล้เวียงเจ็ดลินอันเป็นที่ประทับของพระเจ้า เชียงใหม่..." (พระยาประกาศ
กิจกรจักร์ 2498 : 426) แต่มิได้ระบุตำแหน่งที่ตั้งที่แน่นอน

---

*วัดพราหมณ์ หนานปวงคำ ตั๊ยเขี้ยว เขียนไว้ในหนังสือกำแพงเมือง เชียงใหม่หน้า
96 ว่า วัดพราหมณ์ คือ วัดเจดีย์ป่องในปัจจุบัน และ "...เวียงเชียงใหม่...ตั้งอยู่เหนือเวียง
เชียงใหม่ในปัจจุบันมีเจดีย์ร้างตั้งอยู่ วัดเวียงเชียงใหม่ คนทั่วไปเรียกเจดีย์ป่อง..."

กล่าวโดยสรุปตลอดช่วงระยะเวลาเจริญนี้ เมืองเชียงใหม่มีคูมเวียงแก้วเป็นวังที่ประทับของกษัตริย์อย่างเป็นทางการ มีวังที่ประทับของเชื้อพระวงศ์ 2 แห่ง ได้แก่ตำหนักสวนแร่วังอุปราชท้าวอ้าย นอกจากนี้ยังมีเวียงซึ่งสร้างขึ้นภายนอกกำแพงเมืองอีกหลายแห่ง ได้แก่ เวียงสวนดอก เวียงเชียงโถม เวียงเจ็ดริน เกิดเสริมขึ้นมาอีกด้วย

2.1.2 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068 ในสมัยพญาติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) ทรงสร้างวังศรีภูมิขึ้น เพื่อจะใช้เป็นที่ประทับแทนคูมเวียงแก้วตามคำแนะนำของซีมานว่าจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ "...ที่นั่นควรเป็นคามเขตตั้งคูมน้อย หอนอน และโรงช้าง โรงม้า..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 62) ตำแหน่งที่ตั้งของวังศรีภูมิมีการกล่าวถึงใน 3 ประเด็นคือ ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองชั้นในประชิดกับแจ้งศรีภูมิ เพราะเจาะประตูศรีภูมิขึ้นเพื่อใช้เป็นทางเข้า-ออกในการสัญจรไปยังทำนน้ำแม่ปิง แทนที่จะต้องอ้อมลงมาใช้ประตูท่าแพ (ชุ่ม ฃ.บางช้าง 2527 : 82) ตั้งอยู่ทับแนวกำแพงเมืองและคูน้ำชั้นในบริเวณแจ้งศรีภูมิ ดังภาพร่างของฮันส์ เพนธ์ (2527 : 13) และตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองชั้นในออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแจ้งศรีภูมิ ซึ่งพบหลักฐานทางกายภาพปรากฏร่องรอยคูน้ำ คันดินในบริเวณดังกล่าว (ทิวา ศุภจรรยา 2528 : 2-5) ใน 3 ประเด็นที่กล่าวถึงนี้ ประเด็นสุดท้ายน่าจะเป็นตำแหน่งที่ตั้งที่ถูกต้องเพราะปรากฏหลักฐานทางกายภาพ และก็อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับอีก 2 ข้อสันนิษฐาน

แต่วังศรีภูมิมีอายุการใช้งานอยู่ได้ไม่นานก็ถูกรื้อ เพราะภายหลังทราบว่า เป็นกลอุบายของเมืองอยุธยาที่ส่งซีมานมาทำลายไม้ศรีเมือง บริเวณแจ้งศรีภูมิออกตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ และถ้าพิจารณาต่อไปจะพบว่า มีเหตุผลทางยุทธศาสตร์แอบแฝงอยู่ เพราะนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ เป็นทุ่งราบกว้าง มีแหล่งน้ำบริบูรณ์เหมาะแก่การตั้งทัพ เพื่อโจมตีเมืองเชียงใหม่ ขณะที่พื้นที่นอกเมืองด้านอื่น ๆ มีอุปสรรคทางธรรมชาติขวางอยู่ ดังนั้นอยุธยาจึงส่งซีมานมาทำอุบายสร้างจุดอ่อนขึ้นที่บริเวณแจ้งศรีภูมิโดยแนะนำให้พญาติโลกราชสร้างวังใหม่ขึ้นภายนอกกำแพงเมืองและเจาะทางเข้า-ออกที่บริเวณแจ้งศรีภูมิ เพื่อที่จะสามารถยกทัพเข้าตีเมืองเชียงใหม่ได้โดยสะดวก

สมัยพญาอดเชียงราย (พ.ศ.2030-2038) เนื่องจากครองราชย์ในระยะสั้นจึงไม่เกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงใด ๆ ทางฝั่งเมือง และคงใช้คูมเวียงแก้วเป็นวังที่ประทับ

สมัยพญาแก้ว (พ.ศ.2038-2068) ใช้คูมเวียงแก้วเป็นวังที่ประทับมีการเปลี่ยนแปลงซ่อมแซมตัวอาคารภายในเวียงแก้วหลายครั้ง "...ยกปราสาทราชมณเฑียร 4 หลังและก่อกำแพงแก้วในราชวัง..." "...ไฟไหม้พระราชวังที่พระเมืองแก้วสร้างไว้...สถาปนาวังใหม่ที่ต้อง

เพลิง..." (พระยาประกาศกิจกรจักร์ 2498 : 496,504) พญาแก้วสร้าง "วังที่สอง" ขึ้นที่เมืองหริภุญชัย เพื่อไว้ประทับขณะควบคุมดูแลการซ่อมแซมพระธาตุหริภุญชัย "...ให้สร้างวังที่ประทับ ณ เมืองหริภุญชัย...สร้าง ณ.ริมฝั่งแม่น้ำกวัง...เป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถ..." (พระยาประกาศกิจกรจักร์ 2498 : 485) ส่วนวังศรีภูมิที่สร้างมาแต่สมัยพญาติโลกราชนั้นถูกรื้อลง ในสมัยนี้แล้วนำไปสร้างเป็นอาคารในวัดป่าแดงหลวง เพราะมีการซ่อมแซมกำแพงเมืองครั้งใหญ่ เพื่อเตรียมรับศึกอยุธยา

2.1.3 พัฒนาการของวังและเวียงช่วงเสื่อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339 ในช่วงปลายสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.2069-2101) ซึ่งเป็นช่วงเสื่อมของเมืองเชียงใหม่กษัตริย์แต่ละพระองค์ประทับอยู่ที่คุ้มเวียงแก้ว เช่น ในสมัยพญาอุปเยาว์ที่ได้รับเชิญจากเมืองหลวงพระบาง มาครองเมืองเชียงใหม่ ประมาณพ.ศ.2089 "...ทรงพระดำเนิน...ตั้งแต่คุ้มหลวงไปจนถึงวัดเจดีย์หลวง...เสด็จออกหอคำประชุมแต่งตั้งข้าราชการ..." (พระยาประกาศกิจกรจักร์ 2498 : 520-521)

ในช่วงนี้ไม่มีการสร้างวังขึ้นใหม่แต่อย่างใด เพราะสภาพบ้านเมืองกำลังเกิดศึกกบฏคส่วนวังอื่น ๆ ที่มีมาแต่อดีต บางแห่งถูกปล่อยให้ร้างไป บางแห่งยังคงใช้การอยู่ เช่น ประมาณ พ.ศ.2088 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ "...เสด็จไปสร้งน้ายังเวียงเจ็ดรินประทับแรมที่นั่น..." แสดงว่าเวียงเจ็ดรินร้าง ประมาณ พ.ศ.2089 พญาอุปเยาว์ "...สร้งมรุธาภิเชก ณ ส่วนแร..." (พระยาประกาศกิจกรจักร์ 2498 : 514,520) หลังจาก ที่เมืองเชียงใหม่ตกเป็นของพม่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2101 เป็นต้นมา คุ้มเวียงแก้วยังคงถูกใช้งานอยู่ ขณะที่วังและเวียงอื่นๆ เริ่มเสื่อมโทรมลง จนกระทั่งปีพ.ศ.2317 เมืองเชียงใหม่กลายเป็นเมืองร้าง วังและเวียงทุกแห่งจึงพลอยหมดสภาพตามไปด้วย

2.1.4 พัฒนาการของวังช่างและเวียงพื้นฟูบูรณะ พ.ศ.2339-2397 การกู้เอกราชของเมืองเชียงใหม่คืนจากพม่า ส่วนหนึ่งเป็นผลงานของตระกูลเจ้าเจ็ดตนจากเมืองลำปางโดยมีเจ้ากาวิละผู้ที่เป็นหัวหน้า เมื่อได้เมืองเชียงใหม่กลับคืนมาแล้วจึงมีการจัดสรรตำแหน่งเจ้านายเพื่อปกครองเมืองทั้ง 3 แห่ง คือ เมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ที่เมืองเชียงใหม่มีเจ้ากาวิละเป็นเจ้าเมือง เจ้าน้อยธรรมลังกาเป็นพระยาอุปราช เจ้าคำฝั้นเป็นพระยาบุรีรัตน์ ดังนั้นภายในกำแพงเมืองชั้นในจึงต้องมีวังที่ประทับเกิดขึ้น 3 แห่ง ซึ่งในการศึกษาเรื่องวังในยุคต่อมา (ยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2475) ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า พระเจ้ากาวิละควรจะครอบครองอาณาบริเวณคุ้มเวียงแก้วซึ่งเคยใช้ เป็นวังหลวงในช่วงเวลาที่ผ่านมา พระยาอุปราชธรรมลังกาควรจะครอบครองอาณาบริเวณ "คุ้มกลางเวียง" ซึ่งตั้งอยู่บริเวณศาลากลางจังหวัด

และศาล(เดิม)ในปัจจุบัน พระยาบุรุษรัตนนครจะครอบครองอาณาบริเวณ "คุ้มข้างเผือก" ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับประตูข้างเผือก โดยพิจารณาจากผู้เป็นเจ้าของวังในสมัยต่อมาซึ่งล้วนแต่เป็นลูกหลานภายในตระกูลนั้น ๆ เกือบทั้งสิ้น

เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้ากาวิละ กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาก็คงจะใช้คุ้มเวียงแก้วเป็นคุ้มหลวงด้วยเช่นกัน อ้างอิงจากหลักฐานการขุดลอกเหมืองในสมัยพระยาธรรมลังกา (พ.ศ.2358-2364) ที่ว่า "...ฝ่ายวันตกลงเส้นหนึ่งมาเหนือพระราชวังหลวง..." และจากการแห่ขบวนที่มุ่งมาสู่คุ้มหลวงว่า "...ทาบแท่นแห่มาสู่เวียง ถึงหน้าวังพระราชวังหลวง..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 128-129) สมัยพระยาคำฝั้น (พ.ศ.2366-2368) ในเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จกลับจากการเดินทางไปรับตำแหน่งที่กรุงเทพฯ ว่า "...เสด็จเข้ามาด้วยประตูข้างเผือก...เสด็จเข้าแล้วให้พระเจ้าพระธาตุดัดเชียงมั่น แล้วเสด็จเข้ามาถึงหน้าพระราชวังหลวง..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 137) รวมความได้ว่าน่าจะหมายถึงคุ้มเวียงแก้ว โดยเฉพาะหลักฐานที่อ้างอิงถึงหน้าวังพระราชวังหลวงควรจะหมายถึงวังหลวง ที่มีท้าวช่วงเริ่มตั้งแต่บริเวณวัดท้าวช่วงไปทางทิศตะวันตก ก็อย่างของคุ้มเวียงแก้วนั่นเอง

ส่วนคุ้มกลางเวียง และคุ้มข้างเผือกก็ใช้เป็นที่ประทับของเจ้านายบุตรหลาน ผู้สืบทอดมรดกของแต่ละตระกูลต่อไป

มีการกล่าวถึง "ตําหนักริมบึง" ในสมัยพระเจ้ากาวิละว่า เจ้าเมืองงั่วเสด็จมาเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิละให้ประทับประดาเมืองต้อนรับ "...ตั้งแต่ตําหนักริมบึงให้ไปถึงจุดจอดรถประตูคุ้มน้อยราชันีเวศน์แห่งท่าน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 111) ตําหนักริมบึงอาจมีมาแต่อดีตเพื่อใช้เป็นที่ประทับก่อนการเดินทางด้วยเรือไปยังที่ต่าง ๆ แต่มีความสำคัญมากขึ้นและถูกกล่าวถึงในช่วงฟื้นฟูบูรณะหลายครั้ง สาเหตุเนื่องจากเกิดประเพณีที่เจ้านายฝ่ายเหนือจะต้องเดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อรับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ครองเมือง และถวายความจงรักภักดีต่อ

พระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ* ต่อมาในสมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ.2369-2389) พบหลักฐานแสดงตำแหน่งที่ตั้งของตำหนักกรมปิง ว่าอยู่บริเวณเทศบาลนคร เชียงใหม่ และสถานกงสุลอเมริกันในปัจจุบัน "...สร้างศาลาลอย 2 หลัง...มาปกแปลงที่ริมใกล้หัวขัวแม่ปิงฝ่ายวันตก แล้วก็ซำได้ ก่อกุพระอิฐพระบรมราชาพระเจ้าเชียงใหม่ชั้นแถมเป็น 8 เหลี่ยมสูง 12 ศอก (กุพระอิฐ = เจดีย์ขาวที่ตั้งอยู่กลางสามแยกถนนวิชยานนท์บรรจบกับถนนวังสิงห์คำในปัจจุบัน)... " (สงวนโชติสุนทรรัตน์ 2514 : 137)

มีการกล่าวถึงเวียงเชียงโถม หรือคุ้มเวียงบัวว่าใช้เป็นที่ประทับของเจ้าไชยลังกาสุริยวงศ์ ราชบุตรพระยาบุรีรัตน์คำผั่น ที่พระเจ้ากาวิละให้ขึ้นมาช่วยรบประทับอยู่ประมาณ 20 ปี ก็เสด็จกลับเมืองลำปาง ส่วนวังและเวียงอื่น ๆ ไม่มีการกล่าวถึงคงถูกปล่อยให้ร้างไปเพราะไม่มีกำลังพอที่จะบูรณะซ่อมแซม

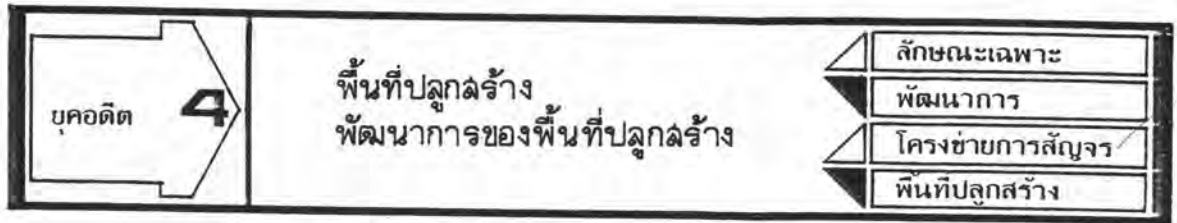
---

* ในช่วงฟื้นฟูบูรณะ ซนชั้นปกครองของเมืองเชียงใหม่มีความจำเป็นต้องเดินทางขึ้นล่องระหว่างเชียงใหม่ - กรุงเทพฯ เสมอ อันเนื่องมาจากตกเป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ เพราะขอความช่วยเหลือ เมื่อครั้งกู้เอกราชคืนจากพม่า กรุงเทพฯมีวิธีการที่แสดงความเหนือกว่าของอำนาจ ดังนี้

- บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งใหม่จะต้องเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯทุกครั้งเพื่อรับตราตั้งและเครื่องยศ

- มีพิธีการต่าง ๆ ที่ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ เช่น เมื่อมีการผลิตเปลี่ยนแผ่นดิน เจ้าเมืองและเชื้อพระวงศ์ต้องลงมาร่วมในพิธีศพ และเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ พิธีถอนน้ำพิพัฒน์สัจจา ปีละ 2 ครั้ง เป็นต้น

- วิธีการควบคุมที่แสดงอำนาจเจียบขาด เช่น การเรียกตัวเข้าเฝ้าเพื่อสอบสวนความผิด เป็นต้น

2.2 พัฒนาการของวัด ในการศึกษาพัฒนาการของวัดนี้ ได้เก็บรวบรวมข้อมูล รายละเอียดของวัดต่าง ๆ ในเขตเมืองเชียงใหม่เท่าที่จะค้นคว้าได้ โดยแสดงถึงจำนวนของวัดทั้งหมดทั้งที่ยังใช้งานอยู่ในปัจจุบัน และที่ร้างไปแล้วเป็นรายตำบล เพื่อที่จะใช้อ้างอิงถึงตลอดการศึกษาทั้งในยุคอดีตนี้และยุคต่อไป (ภาคผนวกที่ ข หน้า 452) เฉพาะพัฒนาการของผังเมืองเชียงใหม่ในยุคอดีตนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าถึงช่วงเวลาที่ยังสร้างขึ้น หรือช่วงเวลาที่ยังพบหลักฐานการมีขึ้นของวัดนั้น ๆ ตำแหน่งที่ตั้ง รายละเอียดประกอบของแต่ละวัด โดยเรียบเรียงจากวัดสำคัญที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของกรมศิลปากร จากตำนานโบราณที่อ้างอิงถึง จากรายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินบริเวณเมืองเชียงใหม่ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และจากการศึกษาของท่านผู้รู้อื่น ๆ เป็นเกณฑ์ (ภาคผนวกที่ ข หน้า 457) เพื่อที่จะทราบว่าได้เกิดวัดอะไร ที่ไหน อย่างไร ในช่วงเวลานั้น เพราะวัดเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะสื่อไปถึงลักษณะเฉพาะของเมืองเชียงใหม่ในอดีตได้เป็นอย่างดี ประเด็นสำคัญที่สุดก็คือ เมื่อทราบว่าวัดตั้งอยู่ตำแหน่งใด (เฉพาะวัดคามาวาสระดับชุมชน) ก็ย่อมหมายถึง ชุมชนจะแวดล้อมอยู่ที่นั่นด้วย ทำให้เราทราบถึงขอบเขตของพื้นที่ปลูกสร้างที่เกิดขึ้นในอดีต

เมืองเชียงใหม่มีพัฒนาการของการใช้พื้นที่ปลูกสร้างอาคารประเภทวัดในแต่ละช่วงเวลาของยุคผังเมืองเชียงใหม่ในอดีต ดังนี้

2.2.1 พัฒนาการของวัดช่วงระบอบความเจริญ พ.ศ.1839-1984 เมื่อเมืองเชียงใหม่ก่อรูปขึ้นในปี พ.ศ.1839 มีวัดเชียงใหม่เป็นวัดแห่งแรกของเมือง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยจากวังที่ประทับชั่วคราวของพญามังรายขณะสร้างเมืองสถาปนาขึ้นเป็นวัด นอกจากนี้ยังมีวัดต่าง ๆ ที่สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในช่วงสมัยของพญามังรายอีกคือ วัดล้ามช้าง วัดไผ่ 11 กอ (วัดอุโมงค์เถรจันทร์) วัดสะดือเมือง วัดกาละก้อด (วัดพระเจ้าเม็งราย) และวัดเจ็ดยอด

ในสมัยที่พญาไชยสงคราม พญาแสนภู และพญาคำฟู (พ.ศ.1354-1379) ย้ายเมืองหลวงของอาณาจักรไปอยู่ยังเมืองเชียงราย เมืองเชียงแสนตามลำดับ การสร้างวัดประจำรัชกาลของกษัตริย์ 3 พระองค์นี้ จึงตั้งอยู่ที่เมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนด้วย ส่วนเมือง

เชียงใหม่ที่อุปราศกรอง เมืองอยู่ก็อาจจะเกิดการสร้างวัดเพิ่มขึ้น แต่คงไม่ใช่วัดที่มีความสำคัญ เพราะไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ กล่าวถึง จนกระทั่งถึงสมัยของพญาผายู (พ.ศ.1879-1898) ได้ย้ายกลับมาใช้ เมือง เชียงใหม่ เป็น เมืองหลวงของอาณาจักรตาม เดิม ทรงท่านบูรุงด้านการศาสนา โดยสร้างวัดขึ้นที่ด้านทิศตะวันตกของตลาดกลาง เมือง เชียงใหม่ มีชื่อว่า วัดลี เชียงพระ (ลี = ตลาด เชียง = เจียง) เพื่อใช้เป็นที่บรรจุกระดูกของพญาคำผู้บิดา วัดลี เชียงพระ เดิม เป็นเพียงวัดประจำรัชกาล ไม่ได้มีความสำคัญมากนักแต่ภายหลังได้พระพุทธรูปหิ้งค์มาประดิษฐานในสมัย พญาแสน เมืองมาจึงกลายเป็นวัดที่มีความสำคัญระดับเมือง และนิยมเรียกกันว่า วัดพระสิงห์แทน

ในแง่มุมมองด้านผังเมือง การวางตำแหน่งที่ตั้งของวัดลี เชียงพระ อยู่บนจุดที่ดึงดูดความสนใจได้ดีมาก (APPROACH) เพราะตั้งอยู่บนแนวแกนตะวันออก-ตะวันตกของ เมืองด้านหน้าของประตูสวนดอก จึงสามารถมองเห็นวัดได้ตั้งแต่ เข้าเมืองที่ประตูท่าแพ โดยมีแนวถนน เป็นเส้นนำสายตา

ต่อมาในสมัยพญาเกือนา (พ.ศ.1898-1928) เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่สำคัญและมีผลต่อกายภาพเมืองคือ การรับเอาพุทธศาสนานิกายลัทธิวาทศาสตร์จากสุโขทัยมาประดิษฐานยัง เมือง เชียงใหม่ พญาเกือนาอุทิศพระราชอุทยานป่าไม้พยอมด้านทิศตะวันตกของเมืองสร้างขึ้นเป็นวัด เพื่อให้พระสุมน เถระเจ้าพรรษา และใช้ เป็นศูนย์กลางเผยแผ่ศาสนา มีชื่อเรียกว่า วัดสวนดอก ที่วัดสวนดอกนี้ เดิมมีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระสุมน เถระนำมา เป็นเจดีย์ทรง "พุ่มข้าวบิณฑ์" แบบศิลปะสุโขทัย (ปัจจุบันถูกซ่อมแซมจนไม่เหลือรูปทรงเดิม) ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากเมืองสุโขทัยได้อย่างชัดเจน ตั้งแต่นั้นมาวัดสวนดอกจึงกลายเป็นศูนย์กลางของวัดธรรวาสี บริเวณป่าเชิงดอยสุเทพ และพื้นที่เมืองด้านทิศตะวันตกจึงเป็นแดนแห่งอรัญญิก อันสงบไม่มีการตั้งถิ่นฐานเพื่อการอยู่อาศัยแต่อย่างใด ส่วนพญาเกือนาเมื่ออุทิศพระราชอุทยานป่าไม้พยอมให้ เป็นวัดแล้ว จึงไปสร้างเวียงใหม่ขึ้นด้านทิศเหนือของเมืองคือเวียง เชียงใหม่ ตั้งอยู่ใกล้กับวัดพราหมณ์ (วัดเจดีย์บ่อ) ซึ่งอาจเป็นวัดที่มีอยู่เดิม หรือ เป็นวัดที่สร้างขึ้นพร้อม ๆ กับเวียง เชียงใหม่ก็ไม่ทราบแน่ชัด แต่ปรากฏหลักฐานตามพงศาวดารโยนกว่า "...เสด็จไปสร้างวังอยู่นอกเวียงด้านทิศเหนือ ใกล้กับวัดพราหมณ์..." (พระยาประชากิจกรจักร์ 2498 : 393)

ประมาณพ.ศ.1926 พญาเกือนาสร้างวัดพระธาตุดอยสุเทพขึ้น เพื่อใช้เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอีกส่วนหนึ่งที่พระสุมน เถระนำมาจากสุโขทัย เห็นได้ชัดเจนว่า เป็นการรับอิทธิพลของเมืองตามคติพุทธศาสนานิกายลัทธิวาทศาสตร์แบบสุโขทัย เปรียบเทียบได้กับการสร้างรอยพระพุทธรูปบนเขาหลวง "เขาพระบาทใหญ่" ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัย นอกจากนี้พญาเกือนายังสร้างวัดโลก (วัดโลกโหม่) ขึ้นที่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือใกล้แจ่งหัวริน เพื่อ

ใช้เป็นที่จำพรรษาของพระเถระรามัญจากเมาะตะมะ

สมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) มีการสร้างวัดเจดีย์หลวงขึ้นที่บริเวณเกือบกึ่งกลางเมือง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางเมืองตามคติความเชื่อของพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ เป็นวัดขนาดใหญ่ที่สำคัญและเป็นประธานของเมือง เหมือนเช่นกับที่วัดมหาธาตุเป็นประธานของเมืองสุโขทัย นอกจากวัดเจดีย์หลวงแล้วในสมัยนี้ยังได้พระพุทธรูปหิ้งค์จากเมืองกำแพงเพชรมาประดิษฐานยังวัดลีเชียงพระ และเกิดวัดต่อเนื่องจากเหตุการณ์มาประดิษฐานของพระพุทธรูปหิ้งค์อีก 2 วัด คือ วัดฟ้าข้าม* และวัดลังกา** ส่วนวัดหัวข่าง (วัดแสนเมืองมาหลวง) เป็นวัดขนาดเล็กไม่มีความสำคัญด้านการศาสนา แต่ตำแหน่งที่ตั้งของวัดมีความสำคัญด้านผังเมือง เพราะเป็นตำแหน่งที่อ้างอิงถึงที่ตั้งของวังในอดีต ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองล้านนาทั่วไป "...ภายในตัวเมืองเรียกว่า "ในเวียง" ประกอบด้วยที่พำนักของเจ้าเมืองหรือคุ้มหลวง จะมีสนามกว้างเรียกว่า "ข่วง" บริเวณใกล้กับข่วงจะมีวัดชื่อวัดหัวข่างเสมอ..." (วิวัฒน์ เตมียพันธ์ 2520 : 18) วัดอาจจะมีการแต่เดิม หรือสร้างขึ้นในสมัยพญาแสนเมืองมาตามชื่อวัดก็เป็นได้

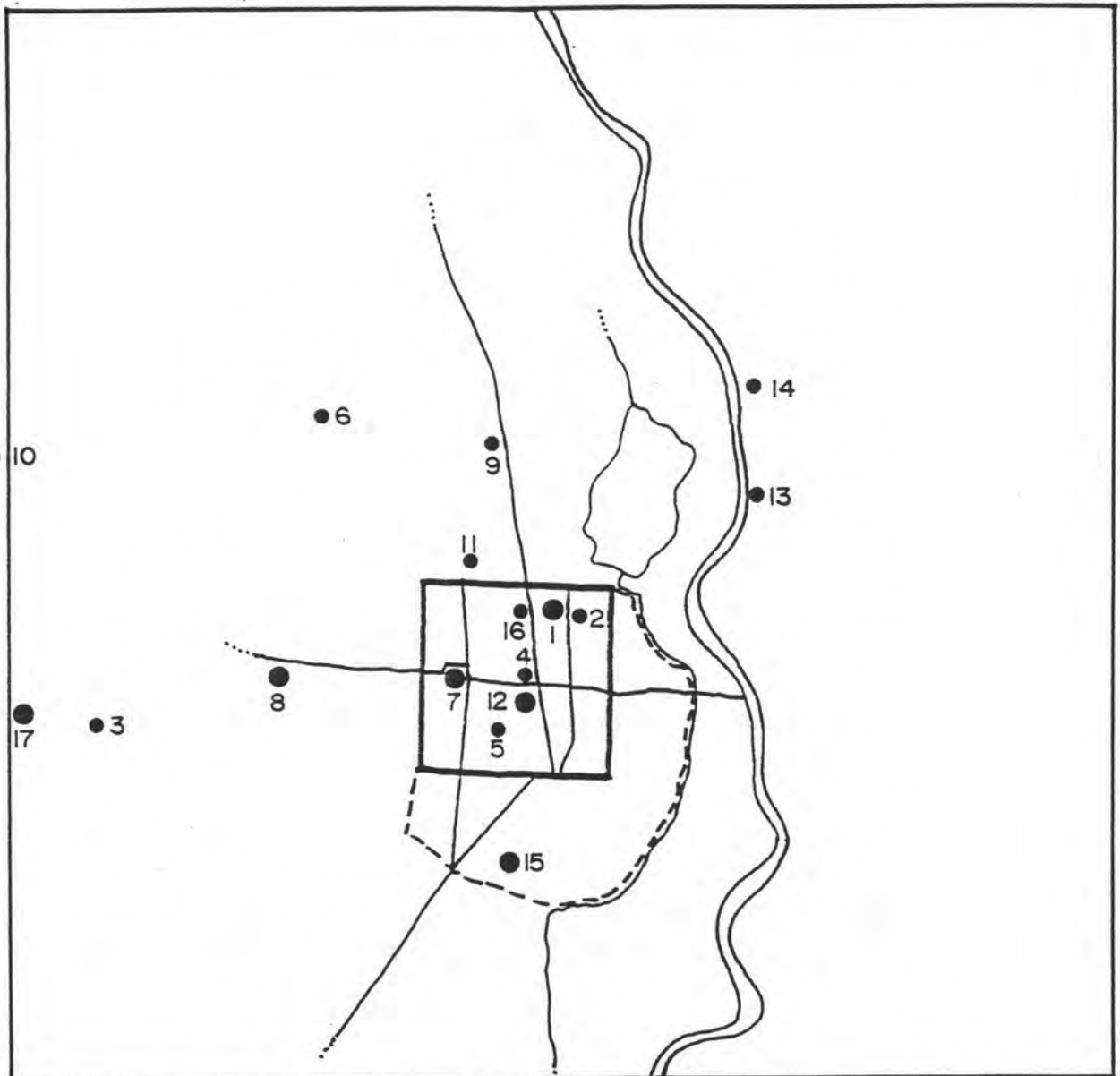
สมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ.1945-1984) พุทธศาสนา "นิกายวัดสวนดอก" เริ่มเสื่อมลง ศาสนาสามฝั่งแกนเองก็สนใจ เชื่อถือในไสยศาสตร์มากกว่าศาสนา จึงไม่ค่อยมีการสร้างวัด เช่นในสมัยที่ผ่านมา วัดประจำรัชกาลของพญาสามฝั่งแกน ได้แก่ วัดศรีมุงเมือง ตั้งอยู่ที่อำเภอคอยสะเกิดซึ่งเป็นสถานที่เกิดของพระองค์ ต่อมาประมาณพ.ศ.1967 มีพระภิกษุเดินทางกลับจากลังกา 25 รูปพร้อมด้วยพระภิกษุชาวลังกา 2 รูป คือท่านคัมภีร์ ท่านเมธังกร นำมหาธรรมคัมภีร์มาประดิษฐานที่วัดป่าแดงหลวงเกิดเป็นพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่ "นิกายวัดป่าแดง" ขึ้น แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

---

*วัดฟ้าข้าม ตามตำนานเล่าว่าขณะอัญเชิญพระพุทธรูปหิ้งค์ขึ้นจากเรือที่ทำวังสิงห์คำ เกิดอภินิหารปรากฏรัศมีจากองค์พระ เรือจะไปทางทิศตะวันออก เจียงเหนือ เป็นล่ายาวประมาณ 2,000 วา พญาแสนเมืองมาจึงโปรดให้สร้างวัดฟ้าข้ามขึ้น ณ ที่นั้น (ฟ้าข้าม = ฟ้าอร่าม)

**วัดลังกา ท้าวมหาพรหมผู้อัญเชิญพระพุทธรูปหิ้งค์มาไว้ สร้างขึ้นเพื่อเป็นการไถ่บาปที่เคยคิดแย่งชิงราชสมบัติพญาแสนเมืองมา ตั้งอยู่บ้านลังกาเหนือวัดฟ้าข้าม

นอกจากนี้ควรจะมีวัดอื่น ๆ ที่เป็นวัดขนาดเล็กระดับชุมชนเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้อีกจำนวนหนึ่ง จากรายชื่อวัดร้างที่ไม่สามารถระบุปีพ.ศ.ที่สร้าง หรือพบหลักฐานอ้างอิงถึงการมีอยู่ในขณะนั้นได้ (ภาคผนวกที่ หน้า)

แผนที่ 4.6 พัฒนาการของวัดช่วงละม่อมความเจริญ พ.ศ.1839-1984

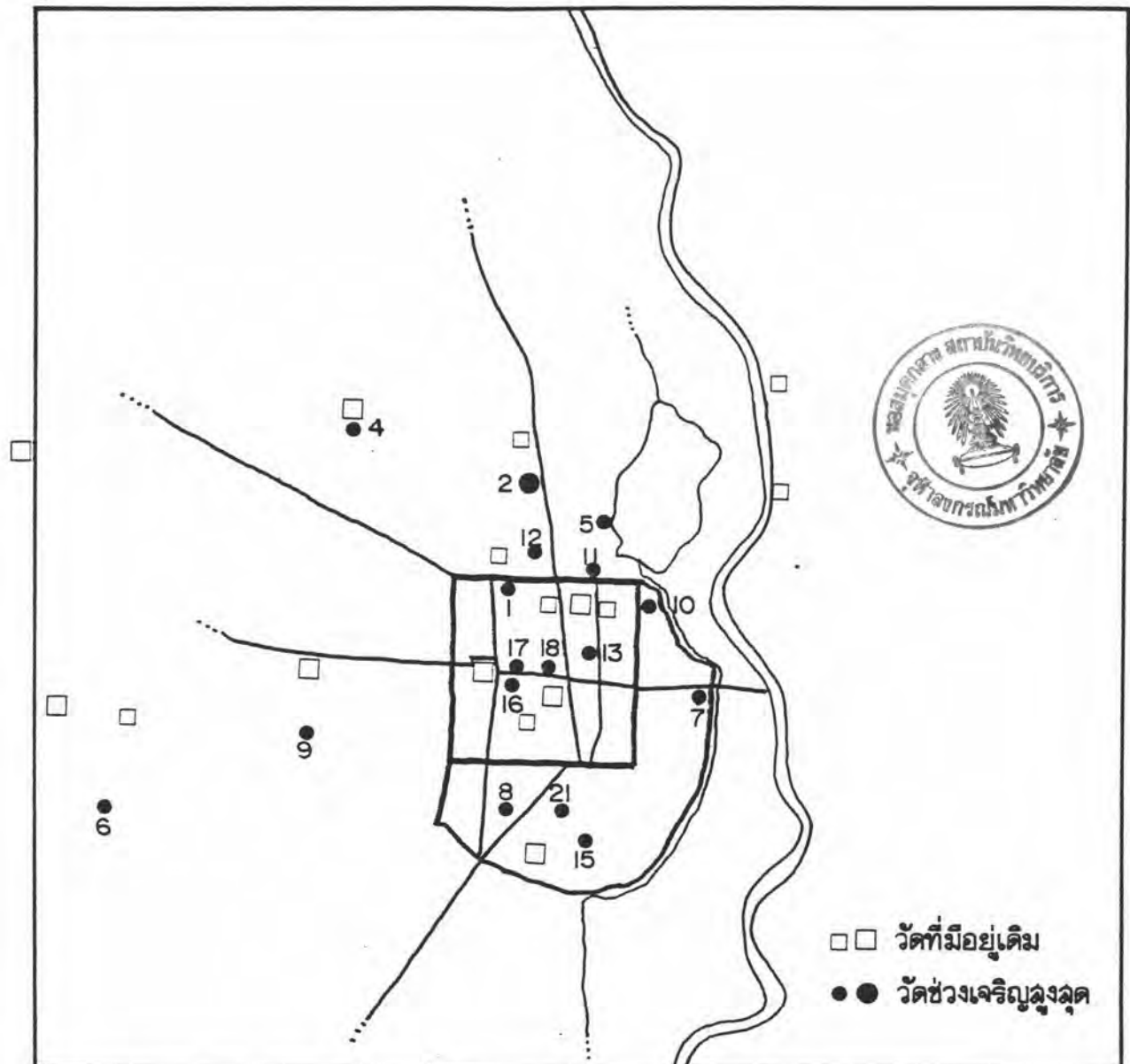
1 วัดเวียงม่น	2 วัดล่ามช้าง	3 วัดไผ่ 11 กอ
4 วัดละตือเมือง	5 วัดกาละก่อด	6 วัดเจ็ดยอด
7 วัดลีเชียงพระ	8 วัดลวงดอก	9 วัดพราหมณ์
10 วัดพระธาตุอุยสุเทพ	11 วัดโลก	12 วัดเจดีย์หลวง
13 วัดฟ้าฮ่าม	14 วัดลังกา	15 วัดนันทาราม
16 วัดหัวช่วง	17 วัดป่าแดงหลวง	

นอกจากนี้ยังมีวัดนันทาราม ซึ่งเป็นวัดขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ภายในกำแพงเมืองชั้นนอก ใกล้แนวกำแพงดินช่วงระหว่างประตูหายยา ถึงประตูขัวก้อม พบหลักฐานกล่าวถึงในสมัยพญาติโลกราชที่อยู่ธยาส่งซีมานมาทาลายไม้ศรีเมือง "...คือเพ้ารอดเมืองเชียงใหม่ มาจอดอยู่ที่วัดนันทารามก่อน..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 61) แสดงว่าน่าจะมีวัดมาก่อนสมัยพญาติโลกราช และเป็นวัดที่อยู่ในช่วงสะสมความเจริญนี้ด้วย นับว่าเป็นวัดแห่งแรกที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ที่พบหลักฐาน ซึ่งแสดงถึงการเริ่มต้นตั้งถิ่นฐานของชุมชนทางด้านทิศใต้ของเมืองด้วย

2.2.2 พัฒนาการของวัดช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068 ช่วงเวลานี้ บ้านเมืองเจริญสูงสุดในทุกด้าน ด้านการศาสนามีการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะหล่อพระพุทธรูป และถวายคณูปฐากวัดจำนวนมากถึงแม้ว่าจะเป็นช่วงเวลาระยะสั้น ๆ เพียง 3 รัชกาลหรือ 84 ปีก็ตาม

ในสมัยพญาติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่สำคัญคือการเข้ามาแทนที่ของพุทธศาสนานิกายลัทธิวาทนิกใหม่ "นิกายวัดป่าแดง" ในขณะที่ "นิกายวัดสวนดอก" เลื่อมลง ศูนย์กลางของอริยธัมมิกังคะวันตกของเมืองจึงเปลี่ยนแปลงมาอยู่ที่วัดป่าแดงหลวงด้วย พระภิกษุ "นิกายวัดป่าแดง" มีความแตกฉานในพระธรรมวินัย ภาษาบาลี และพระไตรปิฎกมาก จนกระทั่งประมาณปีพ.ศ.2020 มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดเจ็ดยอด (วัดโพธารามมหาวิหาร) ซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นวัดเก่าที่สันนิษฐานว่ามีมาแต่สมัยพญามังราย ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในสมัยพญาติโลกราชเพื่อใช้เป็นที่จำพรรษาของพระสิริมังคลาจารย์และใช้เป็นสถานที่สังคายนาพระไตรปิฎกในเวลาต่อมา วัดเจ็ดยอดจึงกลายเป็นวัดที่สำคัญของเมืองตั้งแต่นั้นมา

วัดสำคัญอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ ได้แก่ วัดป่าตาล ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือใกล้กับชุมชนบ้านหัวเวียง เป็นวัดใหญ่แห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ใช้เป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ชั้นพระราชาคณะ ชื่อวัดป่าตาลปรากฏอยู่ในตำนานพื้นเมืองขณะทำการสังคายนาพระไตรปิฎกพ.ศ.2020 ด้วยเจ้าอาวาสวัดป่าตาลเป็นองค์ประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎกนั้น (กองโบราณคดี กรมศิลปากร 2525 : 310) วัดป่าตาลน้อยใช้เป็นที่ประดิษฐาน "พระเจ้าแช่ขม" พระพุทธรูปศิลปะแบบอู่ทอง ที่สร้างขึ้นในสมัยพญาติโลกราช แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับอยุธยา ซึ่งมีทั้งการรบและเป็นไมตรีต่อกัน วัดราชมณเฑียร เป็นวัดที่พระองค์พระราชทานราชมณเฑียรสร้างขึ้นเป็นวัด ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือใกล้แจ่งหัวริน เพื่อให้พระภิกษุจากวัดพระยืนเมืองหริภุญชัยมาจำพรรษา วัดพุทธามวัดขนาดเล็ก ด้านใต้วัดเจ็ดยอดสร้างขึ้นเพื่อให้ซีมานจำพรรษา

แผนที่ 4.7 พัฒนาการของวัดช่วงเจริญดุจ พ.ศ. 1984 - 2068

1 วัดราชมณฑลเทียร	2 วัดป่าตาล	3 วัดป่าตาลน้อย ?
4 วัดพุกาม	5 วัดเวฬุวัน	6 วัดรำเปิง
7 วัดเมือง	8 วัดศรีสุพรรณ	9 วัดพระเจ้าแก้วดี้อ
10 วัดศรีภูมิ	11 วัดเชียงยืน	12 วัดป่าเขตต์ วัดเชียงค่อม
13 วัดอุโมงค์	14 วัดปิ่นเสา	15 วัดยางกวง
16 วัดศรีเกิด	17 วัดทุ่งยู	18 วัดเกียร
19 วัดอุบแป้น ?	20 วัดพันง้อม ?	21 วัดธาคำ

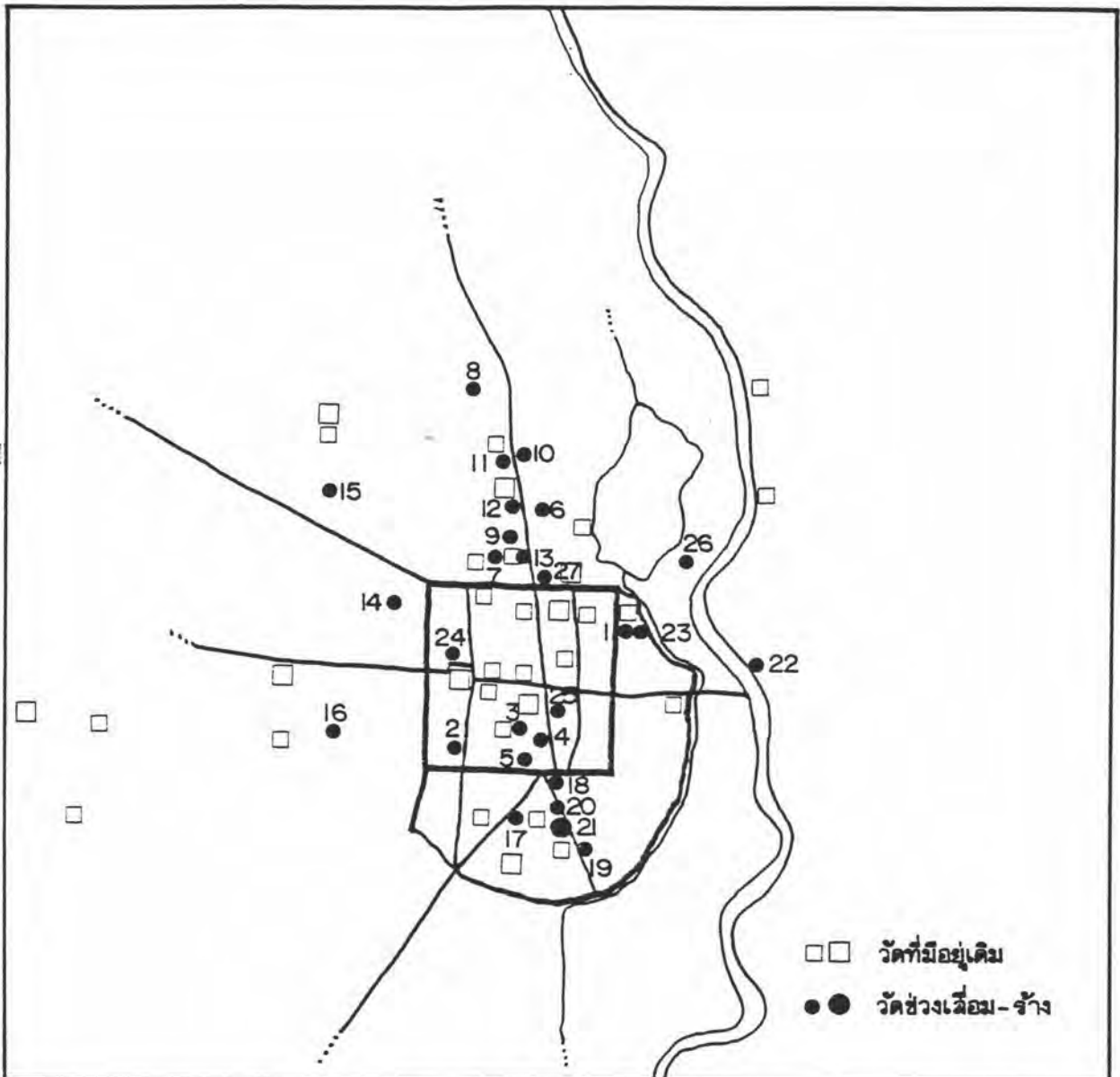
สมัยพญาอดเชียงราย (พ.ศ.2038-2068) สร้างวัดรำเปิง (วัดตะโปธาราม) ขึ้นที่บริเวณนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ แดนอรัญญิกเชิงคอยสุเทพ เป็นวัดประจำรัชกาล และพบหลักฐานอ้างอิงถึงวัดเวฬุวัน (วัดกู่เต้า) ว่า "...ราชบุตรพระยาเมืองใต้ชื่อสุริยวงศ์บวชอยู่ที่วัดเวฬุวันกู่เต้าหัวเวียงเชียงใหม่..." (พระยาประชากิจกรจักร์ 2498 : 496) สันนิษฐานว่า เป็นวัดที่มีมาแต่เดิมแล้ว

สมัยพญาแก้ว (พ.ศ.2038-2068) มีการสร้าง บูรณะซ่อมแซมวัดจำนวนมาก วัดที่สำคัญได้แก่ วัดเชียงยืน (วัดทิวาชีวะวัสสาราม) ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือใกล้ประตูช้างเผือก สร้างขึ้นเมื่อประมาณพ.ศ.2063 เป็นพระอารามหลวงมีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นวัดสำคัญของเมือง เมื่อพญาอุปเยาว์เสด็จจากเมืองหลวงพระบางมาครองเมืองเชียงใหม่ ก่อนเข้าเมืองยังต้องเข้ามาบูชากราบไหว้ก่อน "...พระยาอุปเยาว์...มาถึงประตูของวัดเชียงยืน...เข้าไปบูชาไหว้..." (สงวน โชติสุขรัตน์ 2514 : 74) วัดเม็ง (วัดบุพพาราม) เป็นวัดที่ใช้ทำพิธีอุปสมบทพระสงฆ์ในสมัยนั้น เมื่อทำพิธีที่วัดเสร็จจะลงเรือขนาน หรือแพขนานที่จอดอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงและทำพิธีต่อ ผู้ที่บวชเรียนแล้วสึกออกมาชาวบ้านจึงเรียกว่า "หนาน" ซึ่งมาจากคำว่า "ขนาน" หมายถึงผู้ที่เคยผ่านพิธีบนแพขนานมาแล้ว (ทวี สว่างปัญญางกูร 2529 : 135) วัดพระเจ้าแก้วตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของวัดสวนดอก เดิมใช้เป็นสถานที่หล่อพระพุทธรูปโลหะหนักแก้วโกฏิตาลิ่ง "พระเจ้าแก้วต้อ" เพื่อนำมาประดิษฐานเป็นพระประธานวัดพระสิงห์ แต่เมื่อหล่อเสร็จไม่สามารถเคลื่อนย้ายเข้าเมืองได้ พญาแก้วจึงโปรดให้สร้างพระอุโบสถประดิษฐานไว้ ณ. ที่นั้น

นอกจากนี้ยังมีวัดอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นและพบหลักฐานการมีอยู่ในสมัยพญาแก้วดังนี้ คือ วัดศรีภูมิ (วัดชัยศรีภูมิ) วัดศรีสุพรรณ วัดป่าเขต วัดเชียงค่อม วัดอุโมงค์ วัดบันเสา วัดยางกาง วัดศรีเกิด วัดทุ่งยู วัดเกียร (วัดชัยพระเกียรติ) วัดอุปแน่น วัดพันง่อม และวัดธาตุคำ

2.2.3 พัฒนาการของวัดช่วงเสื่อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339 ความเป็นไปของวัดในช่วงเสื่อม-ร้าง แบ่งตามสถานการณ์ของโลกแวดล้อมออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ปลายสมัยราชวงศ์มังราย พม่าปกครอง และเมืองร้าง

ปลายสมัยราชวงศ์มังรายสภาพบ้านเมืองถึงจุดเสื่อม วัดที่สร้างขึ้นใหม่จึงเป็นวัดขนาดเล็กระดับชุมชนไม่มีความสำคัญอะไร เพราะในช่วงเจริญสูงสุดที่ผ่านมาโดยเฉพาะในสมัยพญาแก้วมีการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดเป็นจำนวนมากเกินพอกอยู่แล้ว ประกอบกับสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ จึงสร้างได้เพียงวัดขนาดเล็ก เพื่อสนองตอบศรัทธาความ เชื่อที่ยังคงอยู่เท่านั้น

แผนที่ 4.8 พัฒนาการของวัดช่วงเลื่อม - ร้าง พ.ศ. 2068 - 2339

1	วัดหนองห่ม	2	วัดพวงหงส์	3	วัดกิติ
4	วัดหนองจรีน	5	วัดหนองหญ้าแพรก	6	เจดีย์ช้างฉานภิรมฉ่ง
7	วัดป่าคา	8	วัดช้างเผือก	9	วัดป่าอ้อย
10	วัดป่าแดงนอก	11	วัดป่าตู่	12	วัดเจดีย์แดงใน
13	วัดพระเจ้าอมเมือง	14	วัดอู่ไม้ไผ่	15	วัดสีลูก
16	วัดแวนตาห้อย	17	วัดกุ่มเสือ	18	วัดเขียงทอง
19	วัดลังกา	20	วัดแลบเค้ง	21	วัดพระธาตุกลาง
22	วัดเกตุน้อย	23	วัดร่มโพธิ์	24	วัดปราสาท
25	วัดเชษฐา	26	วัดวังสิงห์คำ	27	วัดสังขาร

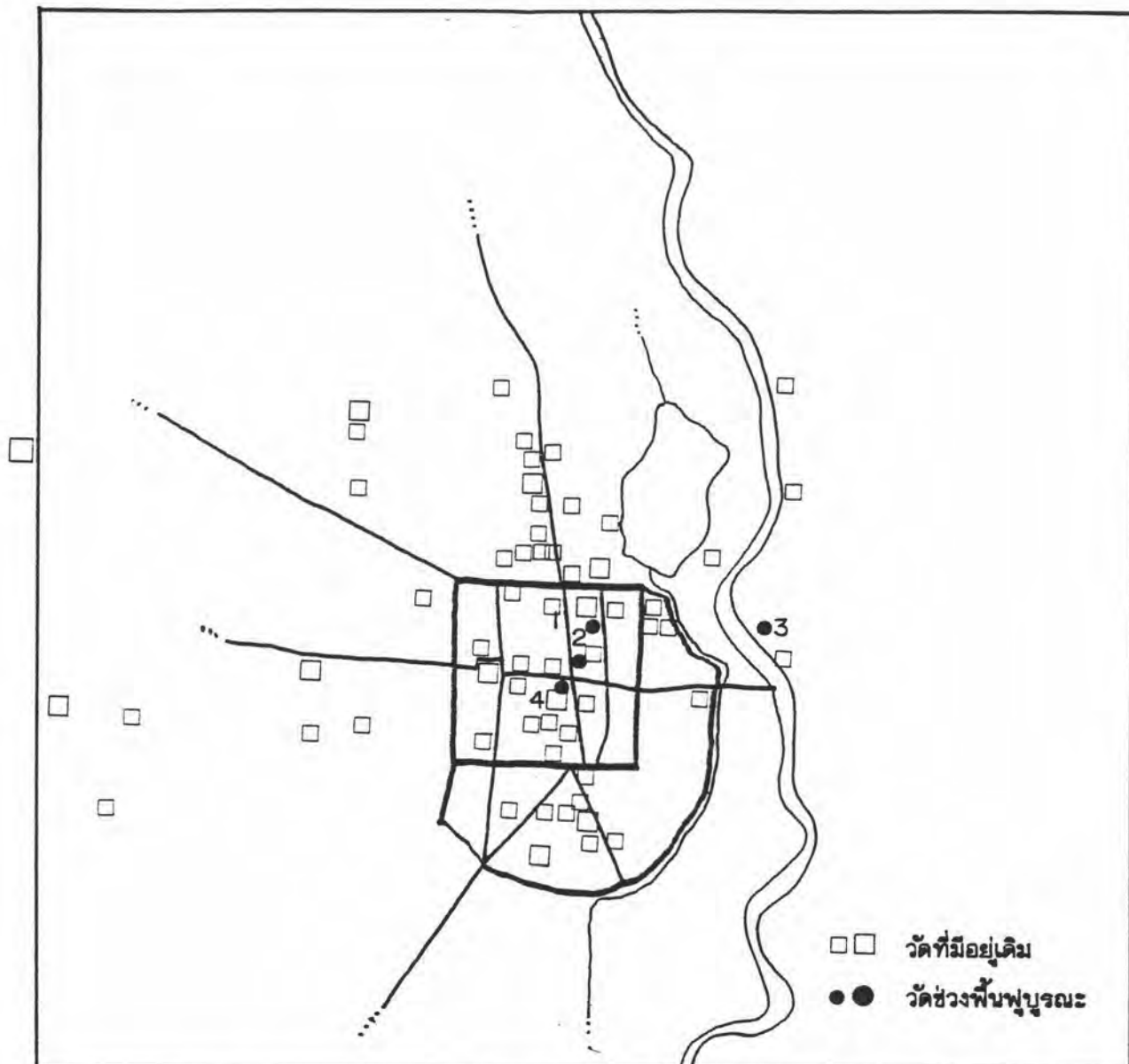
เมื่อพม่าปกครองเมืองเชียงใหม่ พม่าเองก็นับถือพุทธศาสนาเช่นกัน จึงไม่ขัดขวาง ประเพณีมรดกเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา คงมีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นบ้างแต่เป็นวัดขนาดเล็กและจำนวนน้อยแห่ง มีการซ่อมแซมบูรณะวัดสำคัญ ๆ ของเมืองบ้างเช่น พระเจ้านายินนองพระราชทานค่าใช้จ่ายเพื่อบูรณะวัดเชียงมั่น ประมาณพ.ศ.2108แม่ทัพพม่าประจำเมืองเชียงใหม่หล่อพระพุทธรูปที่วัดชัยพระเกียรติ เป็นต้น ด้านสถาปัตยกรรมมีการรับอิทธิพลศิลปะพม่าดังปรากฏในซุ้มประตูโข่ง สิ่งคู่หน้าประตูทางเข้าวัด อาคารเครื่องไม้แบบพม่า การประดับกระจกสีในอาคาร เป็นต้น แต่ทางด้านผังเมืองอิทธิพลของพม่าไม่เด่นชัดพอที่จะเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองได้

ช่วงเมืองร้าง วัดทุกแห่งทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญ ถูกปล่อยให้ร้างหมดสภาพไป กล่าวโดยสรุปช่วงเมืองเสื่อม-ร้างนี้ยังคงมีการสร้างวัดแต่เป็นวัดขนาดเล็กที่ไม่มีความสำคัญอะไร จากหลักฐานการขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากร พบโบราณสถานหลายแห่งที่คาดว่าจะสร้างขึ้นในช่วงนี้ คือ วัดหนองหล่ม วัดช้างเผือก วัดป่าอ้อย วัดป่าแดงนอก วัดป่าดู่ วัดเจดีย์แดงใน วัดพระเจ้าอมเมือง วัดอุมโอบ วัดสี่สาก วัดแสนตอห้อย วัดกู่เสื่อ วัดเชียงทอง วัดสังกา วัดแสนเศร้า วัดพระธาตุดกลาง วัดเกตุน้อย วัดร่มโพธิ์ วัดปราสาท วัดเชษฐา วัดวังสิงห์ค้ำ และวัดสังขาร

2.2.4 พัฒนาการของวัดช่วงฟื้นฟูบูรณะ พ.ศ.2339-2397 หลังจากทีวัดทุกวัด ถูกปล่อยให้ร้างไปพร้อม ๆ กับเมืองนานถึงประมาณ 20 ปี ก็ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นมาใหม่ เมื่อพระเจ้ากาวิละกลับเข้ามาอยู่เมืองเชียงใหม่ประมาณพ.ศ.2339 ความเชื่อเรื่อง "บุญ" ของการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดยังคงอยู่แต่การสร้างขึ้นมาใหม่คงจะเป็นไปได้ยาก แคตามซ่อมแซมบูรณะวัดที่มีอยู่เดิมทั้งหมดก็เกินกำลังที่จะทำได้ในขณะนั้น พบหลักฐานการบูรณะซ่อมแซมวัดในสมัยต่าง ๆ ดังนี้

สมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.2339-2356) มีการปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ และแต่งตั้งสมณศักดิ์พระภิกษุเพื่อตั้งขวัญและกำลังใจของไพร่พล แต่ภาระหน้าที่ด้านศึกสงคราม และการซ่อมแซมบูรณะโครงสร้างเมืองประเภทกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง ดูจะมีความสำคัญกว่า

สมัยพระยาธรรมลังกา (พ.ศ.2358-2364) เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อยดีแล้ว จึงมีการพัฒนาเมืองในส่วนของการขุดลอกเหมืองฝาย บูรณะกำแพงเมืองชั้นนอก และซ่อมแซมบูรณะวัดหลายแห่ง เช่น พ.ศ.2361 มิ่งงานบุญฉลองวัด 4 แห่ง ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดดวงดี วัดสำเภา วัดพันเตา พ.ศ.2362 มีการบูรณะวิหารวัดพันอัน วัดบ้านปิง วัดดอกคำ วัดเชียงยืน วัดอุปาทหลังวันออก (วัดอุปคตพม่า) (พระยาประชาภิจักรจักร์ พ.ศ.2498 : 129)

แผนที่ 4.9 พัฒนาการของวัดช่วงพื้นฟูบูรณะ พ.ศ. 2339 - 2397

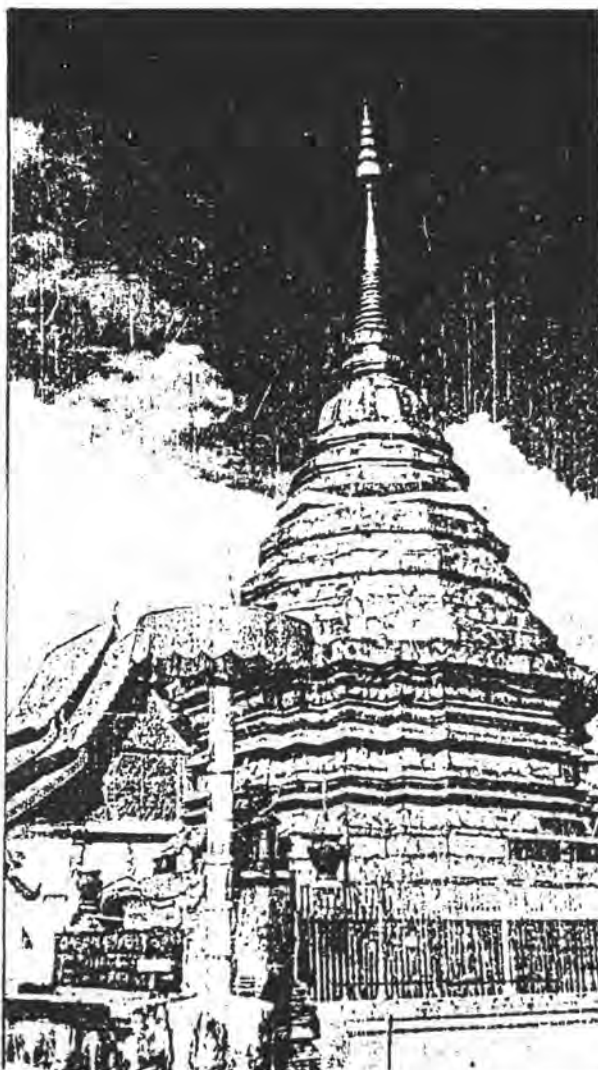
1 วัดหมื่นกอง

2 วัดวงดี

3 วัดเกตุการาม

4 วัดพันเตา

◁ วัดพระธาตุคอกขี้เกวียน

▽ วัดโพธารามมหาวิหาร (เข็ลขอต)

วัดกุเต๋า

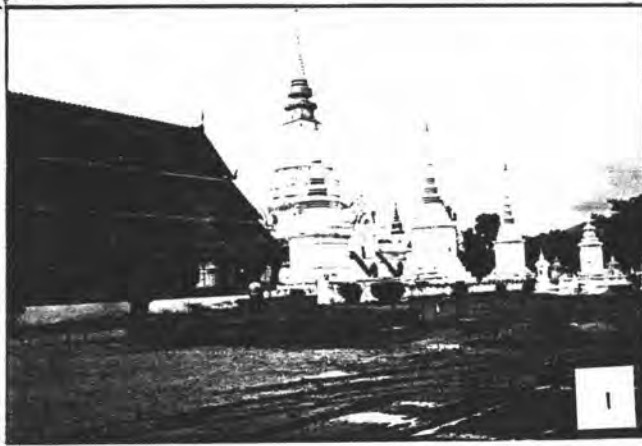

วัดอุโมงค์

วัดป่าแดงหลวง

ภาพที่ 4.14 วัดต่างๆ ในสุโขทัย

ภาพที่ 4.14 (ต่อ)

1, 3 วัดสวนดอก

4 วัดหัวช้าง

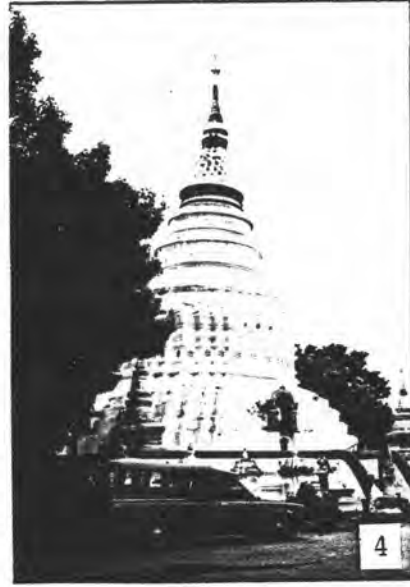
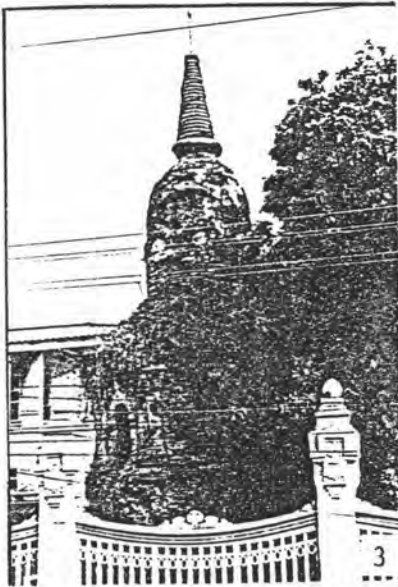
2, 5, 7 วัดศรีเชียงใหม่ (วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร)

6 วัดลำช้าง

- 1 วัดเชียงมั่น
- 2 วัดเชียงยืน
- 3 วัดละตือเมือง
- 4 วัดเกตกagram
- 5 วัดจำเป็ง
- 6 วัดหนองหญ้าแพรก
- 7 วัดโลกโมฬี
- 8 วัดป่าตาล

ภาพที่ 4.14 วัดต่าง ๆ ในยุคอดีต

สมัยพระยาคำฝั้น (พ.ศ.2366-2368) มีเหตุการณ์ทางการเมืองที่บอกกว่าวัดร้างหลายแห่ง ได้รับการฟื้นฟูบูรณะจำนวนมากในสมัยนี้ คือ เมื่อพระยาคำฝั้นได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาเชียงใหม่ ก็ทำบุญให้ทาน ทานบารุงพุทธศาสนามากมายหลายประการ ขณะเดียวกันพระยาราชวงศ์สุวรรณคัมภูล ก็ทำบุญให้ทาน เป็นอันมาก เช่นกัน ซึ่งไม่เคยมีผู้ใดทำบุญมากมายเท่าเทียมเจ้าเมือง ความขัดแย้งนี้ถึงขั้นเกิดการรบพุ่งกลางเมือง (สร้อยดี อ่องสกุล 2529 : 59)

สมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ.2369-2389) เมืองเชียงใหม่สงบสุข เพราะพม่าทำสงครามกับอังกฤษ มีการขยายหมู่บ้านต่าง ๆ รอบเมืองออกไปอย่างกว้างขวาง วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนรอบนอกจึงพลอยได้รับการบูรณะตามไปด้วย

สมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ.2390-2397) ในสมัยนี้มีสงครามกับเมืองเชียงตุงถึง 3 ครั้ง ดังนั้นการบูรณะซ่อมแซมวัดร้างคงมีจำนวนไม่มากนัก

ถึงแม้ว่าหลักฐานทางเอกสารจะไม่สามารถให้รายละเอียดถึงรายชื่อวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะหรือถูกปล่อยให้ร้างต่อไปในช่วงเวลานี้ได้ แต่เราก็สามารถศึกษาหาภาพรวมของการฟื้นฟูบูรณะวัดได้จากแผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดปัจจุบัน และวัดร้างในเขตเทศบาล* จากรายงานการวิจัยของสุมาลี ยูประพัทธ์ และอักษฎางค์ โปราณานนท์ (2531 : 59,60) บนสมมุติฐานว่าจำนวนวัดที่มีอยู่ทั้งหมดคือ ทั้งวัดปัจจุบันและวัดร้าง (ดูแผนที่ 4.10) ส่วนใหญ่เป็นวัดที่มีอยู่ก่อน เมืองร้างเกือบทั้งสิ้น เพราะอยู่ในช่วงเวลาที่ศรัทธาความเชื่อในศาสนาพุทธยังมีอิทธิพลมากในขณะที่ยุคต่อ ๆ มาลดความสำคัญลง เหตุการณ์ของโลกแวดล้อมทางการเมืองมีผลทำให้วัดทุกแห่งร้าง มีค่าเท่ากับศูนย์เท่าเทียมกันทุกวัด และเริ่มต้นฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2339 เหมือนกัน และประมาณสามในสี่ของวัดที่ยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เป็นวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นในช่วงฟื้นฟูบูรณะ (พ.ศ.2339-2397) เพราะฉะนั้นการศึกษาเปรียบเทียบแผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดปัจจุบัน และวัดร้างในเขตเทศบาลที่ค้นคว้าได้จากหลักฐานในยุคปัจจุบันนี้ จึงสามารถสะท้อนภาพของการฟื้นฟูบูรณะวัดในอดีตได้เป็นอย่างดี

---

* ข้อจำกัดของการศึกษาเปรียบเทียบคือ ขาดข้อมูลบางส่วนที่อยู่นอกเขตเทศบาลออกไป โดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตก และทิศตะวันตกเฉียงใต้ แต่ผลการศึกษาคาดว่าจะไม่เบี่ยงเบนไปมากนัก เพราะเขตเทศบาลได้ครอบคลุมพื้นที่ในส่วนที่สำคัญของเมืองไว้เกือบทั้งหมดแล้ว

การศึกษาลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ปลูกสร้างในบริเวณนครเชียงใหม่

แสดง ตำแหน่งที่ตั้งวัดปัจจุบันและวัดร้างในเขตเทศบาล

แผนที่ 4.10

สัญลักษณ์

- ที่ตั้งวัดปัจจุบัน
- ที่ตั้งวัดร้าง

----- เขตเทศบาลนครเชียงใหม่

ที่มา. อุมาลี ยูประพัฒน์, อัสฎางค์ โปราณานนท์

มาตราส่วน.

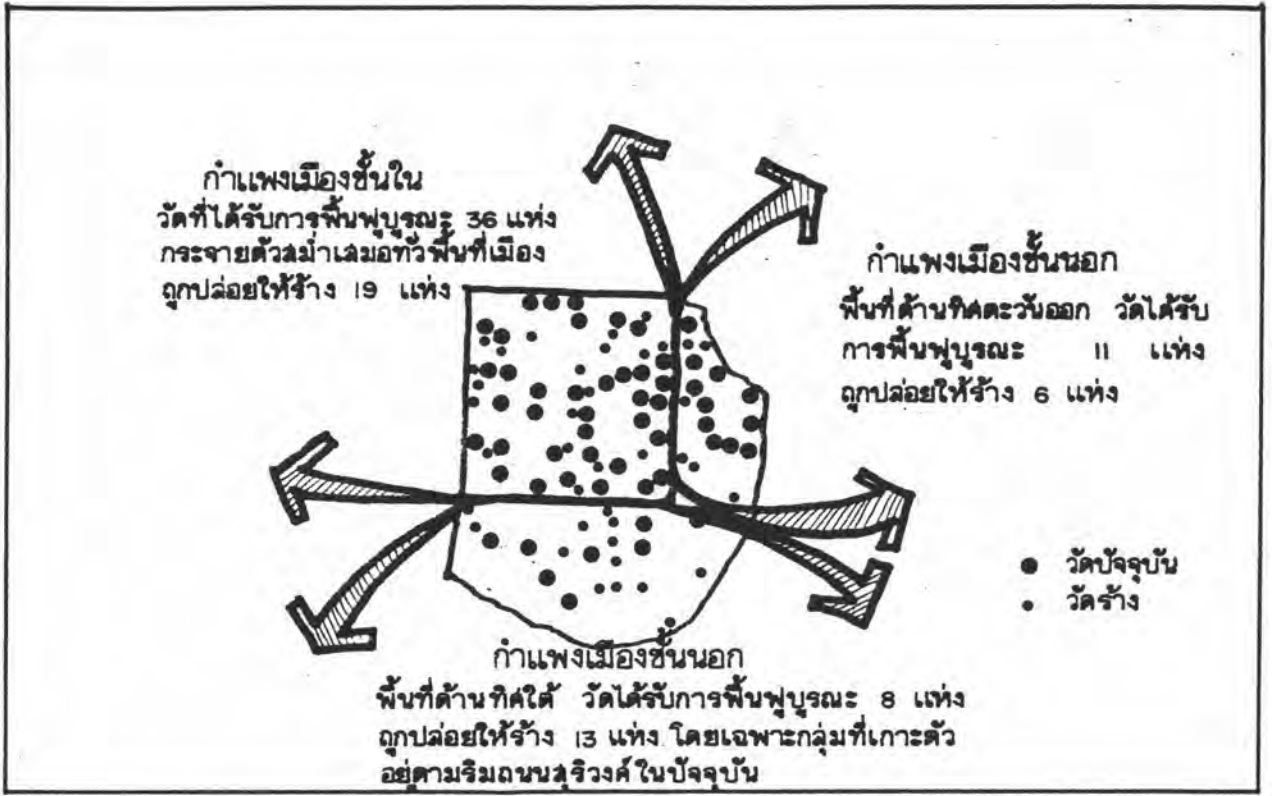
จากการศึกษา เปรียบเทียบแผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดปัจจุบัน และวัดร้างในเขตเทศบาล พบว่า

2.2.4.1 ภาพรวมของการฟื้นฟูบูรณะวัดให้ความสำคัญกับพื้นที่ภายในกำแพงเมืองก่อนพื้นที่ภายนอก เพราะถือว่าเป็นส่วนสำคัญของเมือง วัดที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นในได้รับการฟื้นฟูบูรณะจำนวน 36 แห่ง ถูกปล่อยให้ร้างจำนวน 19 แห่ง โดยมีตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะและที่ถูกปล่อยให้ร้างกระจายเฉลี่ยสม่ำเสมอบนพื้นที่ ส่วนวัดที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นนอกได้รับการฟื้นฟูบูรณะจำนวน 19 แห่ง ถูกปล่อยให้ร้างจำนวน 19 แห่ง มีข้อสังเกตว่าวัดที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก จะได้รับการฟื้นฟูบูรณะมากกว่าวัดที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ แสดงว่าอิทธิพลความเชื่อที่ว่า ทิศตะวันออกเป็นทิศแห่งการตั้งถิ่นฐานยังคงอยู่ เพราะวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนได้รับการบูรณะ และกลุ่มของวัดทางด้านทิศใต้ที่เกาะตัวอยู่ตามแนวถนนที่เชื่อมระหว่างประตูเชียงใหม่กับประตูขัวก้อม (ถนนสุริวงค์ในปัจจุบัน) ถูกปล่อยให้ร้างไปเป็นจำนวนมาก

2.2.4.2 การฟื้นฟูบูรณะวัดบริเวณรอบกำแพงเมือง พบว่า ด้านทิศเหนือวัดจำนวนมากที่เคยเกาะตัวเป็นแนวยาวตามถนน โดยมีวัดป่าตาล วัดโลกโมฬี เป็นวัดสำคัญของกลุ่มที่ถูกปล่อยให้ร้างไปเกือบทั้งหมด มีวัดเพียง 5 แห่งที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะ ได้แก่ วัดกู่เต้า วัดสันติธรรม วัดเชียงยืน วัดป่าเป้า วัดป่าแพ่ง ในขณะที่วัดจำนวนถึง 21 แห่งถูกปล่อยให้ร้างไป

ด้านทิศตะวันตกกลุ่มของวัดที่ตั้งอยู่ประชิดแนวกำแพงเมือง ด้านทิศตะวันตกจำนวน 8 แห่งถูกปล่อยให้ร้างไปทั้งหมด ยกเว้นวัดสวนดอกซึ่งเป็นวัดที่มีความสำคัญ จึงได้รับการฟื้นฟูบูรณะ

2.2.4.3 จากการศึกษ เปรียบเทียบ พบว่า วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนบนพื้นที่กระจายตัวอยู่บนพื้นที่เกษตรกรรมรอบเมืองนั้น ปรากฏหลักฐานการเป็นวัดร้างน้อยมาก ส่วนใหญ่จะยังคงสภาพเป็นวัดอยู่จนถึงปัจจุบันและมีตำแหน่งที่ตั้งกระจายตัวอยู่ทุกทิศทาง ทั้งที่เมื่อเมืองเชียงใหม่กลายเป็นเมืองร้าง ชุมชนชนบทเหล่านี้ก็ร้างตามไปด้วยผู้คนอพยพหนีไปอยู่ตามป่าเขาที่อยู่ไกลออกไป ทำให้เกิดข้อสงสัยและสันนิษฐานไปใน 2 แนวทางว่า วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนชนบทเหล่านี้ได้รับการฟื้นฟูบูรณะเกือบทั้งหมด เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางชุมชนให้กับกลุ่มไพร่ที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองอื่น ๆ ในสมัยพระเจ้ากาวิละและพระยาธรรมลังกา ซึ่งเป็นช่วง "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" อ้างอิงได้จากชื่อของวัด ได้แก่ วัดเมืองลัง วัดเมืองมาง วัดเมืองกาย วัดเมืองสาทรหลวง วัดเมืองสาทรน้อย

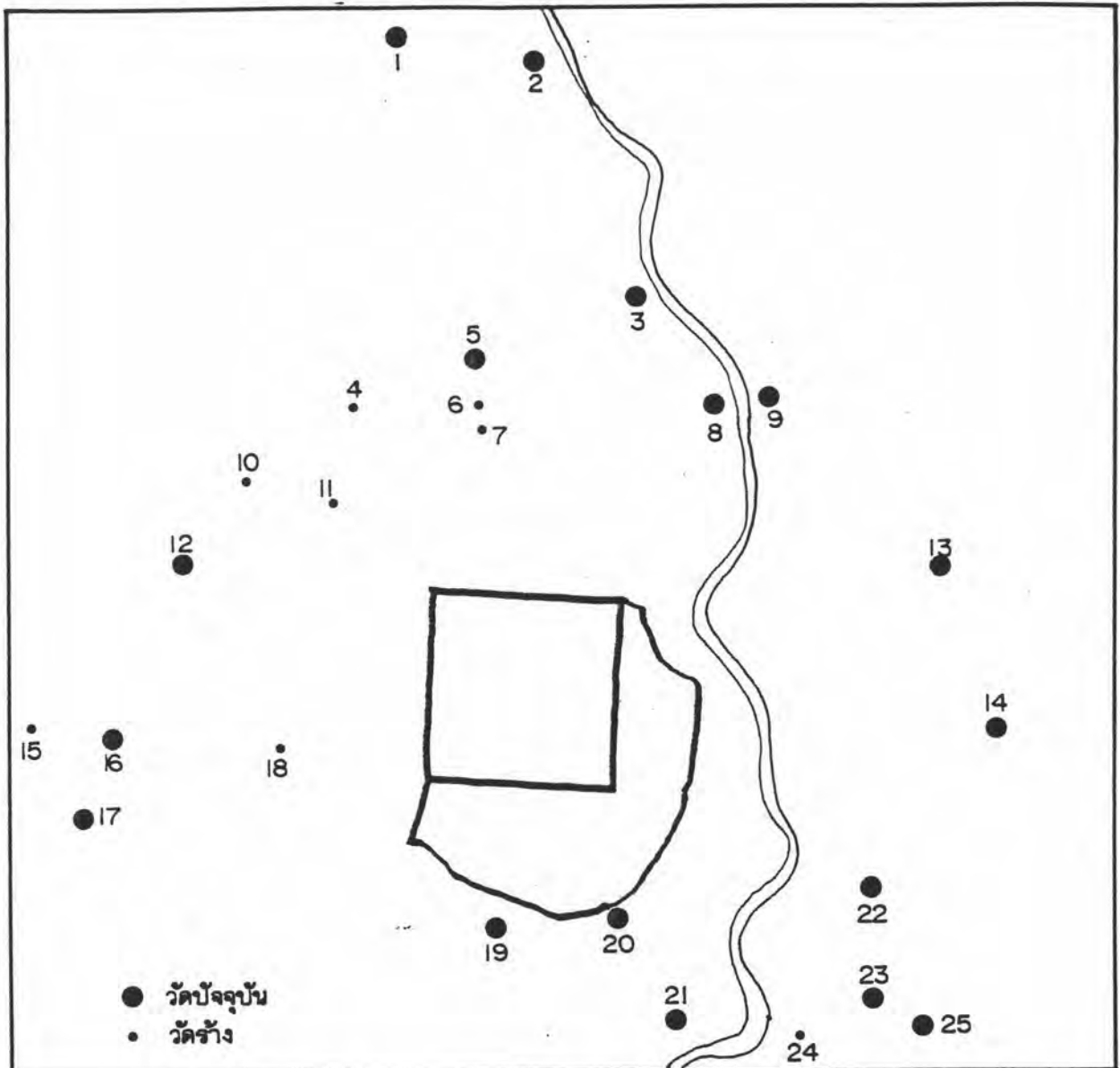
ภาพที่ 4.15 ภาพประกอบการศึกษาเปรียบเทียบข้อ 2.2.4.1

ภาพที่ 4.16 ภาพประกอบการศึกษาเปรียบเทียบข้อ 2.2.4.2

สันนิษฐานที่ 2 คือ เนื่องจากวัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนชนบท เป็นวัดขนาดเล็ก ไม่มีความสำคัญและตั้งอยู่ห่างกัน จึงไม่ปรากฏทรากรโหราสถาน หรือการอ้างอิงถึงในตำนานโบราณ ทำให้ผลของการศึกษาเปรียบเทียบได้คำตอบว่า วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนชนบท เกือบทุกแห่งได้รับการฟื้นฟูบูรณะ

ภาพที่ 4.17 ภาพประกอบการศึกษาเปรียบเทียบข้อ 2.2.4.3

1 วัดแม่หยวก	2 วัดบ้านท้อ	3 วัดเมืองล้ง
4 วัดเจ็ดยอด	5 วัดช่วงสิงห์	6 วัดช้างเผือก
7 วัดพราหมณ์	8 วัดป่าดง	9 วัดลังกา
10 วัดกุสาว	11. วัด ?	12 วัดประทานพร
13 วัดกู่คำ	14 วัดหนองป่าครั่ง	15 วัดป่าแดงหลวง
16 วัดราเปิง	17. วัดอุโมงค์	18 วัดพระเจ้าแก้วดี
19 วัดศรีปิงเมือง	20 วัดหัวฝาย	21 วัดป่าพร้าวนอก
22 วัดเมืองกาย	23 วัดเมืองสาครหลวง	24 วัด ?
25 วัดเมืองสาครน้อย		

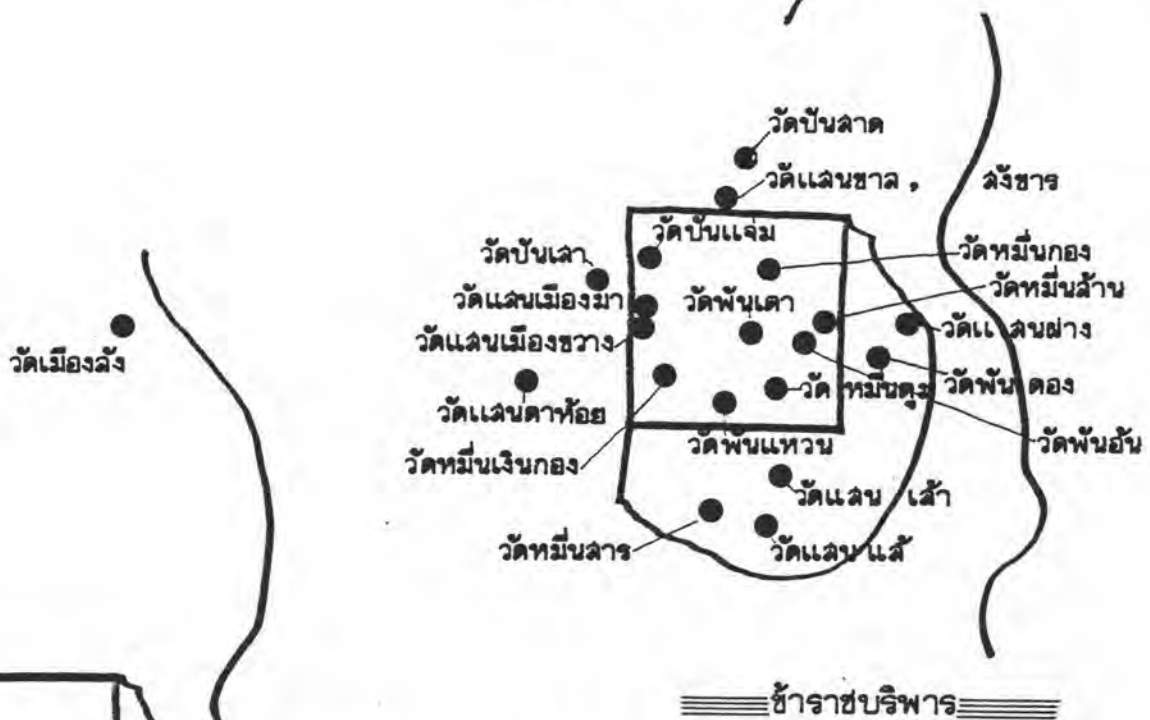
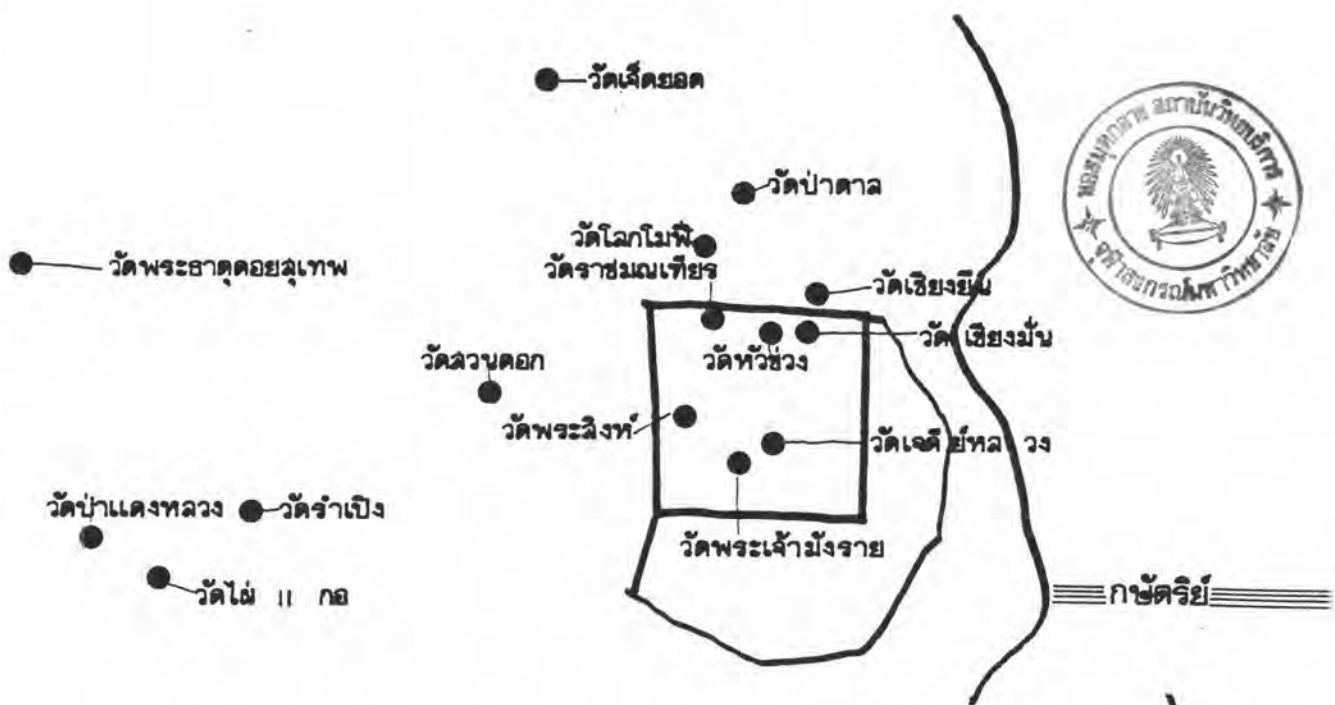
2.2.5 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของวัดที่มีต่อกายภาพเมือง จากการศึกษาพัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทวัดทั้ง 4 ช่วงพัฒนาการ แล้วลองจัดกลุ่มความสัมพันธ์ของวัดโดยพิจารณาจากชื่อ ตำแหน่งที่ตั้ง ความสำคัญของวัดแต่ละแห่งก็พบว่า วัดเหล่านี้สามารถชี้เข้าถึงลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ได้เป็นอย่างดี ดังนี้

2.2.5.1 การครอบครองพื้นที่เมืองของแต่ละชั้นชั้น พิจารณาจากชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่สร้างขึ้นโดยแต่ละชั้นชั้นแล้ว พบว่า กษัตริย์สร้างวัดสำคัญ ๆ ได้ทั่วพื้นที่เมืองทั้งภายในกำแพงเมือง นอกกำแพงเมือง ภูเขา และภายในอาณาจักรล้านนา แสดงถึงอำนาจของการเป็น "พระเจ้าแผ่นดิน" โดยแท้จริง ชั้นปกครองอันได้แก่ ขุนนางข้าราชการ จะสร้างวัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนของคนอยู่ภายในกำแพงเมืองอ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของชื่อวัดที่นำหน้าด้วยชื่อยศ แสน หมื่น พัน เช่น วัดแสนเมืองขวาง วัดแสนตาท้อย วัดหมื่นตุม วัดหมื่นกอง วัดพันอัน วัดพันแหวน เป็นต้น ส่วนไพร่ถ้าเป็นไพร่ชั้นดีที่เป็นช่างฝีมือก็จะสร้างวัดศูนย์กลางชุมชนของคนอยู่ภายในกำแพงเมือง เช่น วัดพวกแถม วัดพวกเปีย เป็นต้น ในขณะที่ไพร่ชั้นเลวที่มีอาชีพเกษตรกรรมก็จะสร้างวัดอยู่นอกกำแพงเมือง เช่น วัดเมืองล้ง วัดเมืองกาย เป็นต้น

2.2.5.2 อ้างอิงตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่มีชื่อบอกเหตุ ได้แก่ วัดสะดือเมืองบอกถึงตำแหน่งกึ่งกลางเมือง วัดหัวข่วง บอกถึงตำแหน่งของหัวลาน (สนาม) หน้าวังหลวง วัดธาตุกลางบอกถึงตำแหน่งกลางของชุมชนภายในกำแพงเมืองด้านทิศใต้ วัดละแกงบอกถึงตำแหน่งที่ตั้งของประตูละแกง วัดวังสิงห์คำอาจเป็นเพียงชื่อของชุมชนหรืออาจสื่อความหมายไปถึงการมีอยู่ของวังในอดีตก็เป็นได้ วัดท่าสะต๋อยตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำปิงอาจสื่อความหมายถึงการมีอยู่ของท่าเรือในอดีต ๓ ตำแหน่งนั้น วัดหัวฝายบอกถึงตำแหน่งที่ตั้งของจุดเริ่มต้นฝายน้ำ เพื่อพื้นที่เกษตรกรรมด้านทิศใต้ของเมือง

2.2.5.3 ตำแหน่งที่ตั้งของวัดริมแม่น้ำปิง แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมแม่น้ำปิงในอดีต

2.2.5.4 ชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของวัดสื่อความไปถึงบรรยากาศสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองเชียงใหม่ในอดีต ได้แก่ บริเวณป่าเขา พันธุ์ไม้ หนองน้ำ

ภาพที่ 4.18
ภาพประกอบข้อ 2.2.5.1

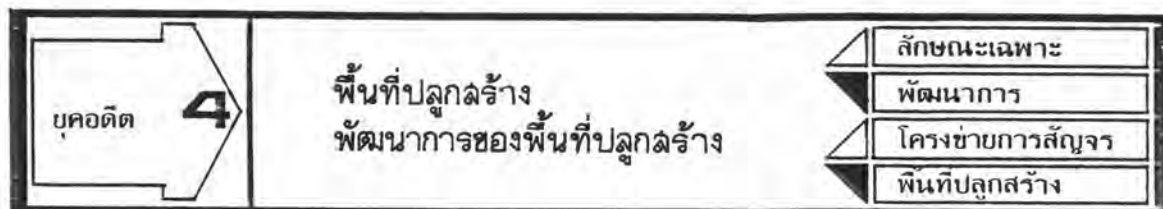
ภาพที่ 4.19
ภาพประกอบข้อ 2.2.5.2

ภาพที่ 4.20
ภาพประกอบข้อ 2.2.5.3

2.3 พัฒนาการของตลาด ตลอดยุคอดีต พ.ศ.1839-2397 คงมีตลาดกลางเวียงเกิดขึ้นเพียงแห่งเดียว และชนชั้นปกครองคือผู้ควบคุมผลประโยชน์ทางการค้า เช่น เดิม ไม่มีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือตำแหน่งที่ตั้งแต่อย่างใด

2.4 พัฒนาการของบ้านและชุมชน พัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของบ้านและชุมชนที่เกิดขึ้นในยุคอดีตนี้ เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา แต่มีลักษณะเฉพาะตัวคงที่ตลอดยุค ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.4.1 พัฒนาการของบ้านและชุมชนช่วงระสุมความเจริญ พ.ศ.1839-1984
 การตั้งถิ่นฐานครั้งแรกของเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่แนวล้อมเวียงเชียงใหม่ เมื่อสร้างเมืองเสร็จและพญามังรายย้ายลงมาประทับอยู่ที่คุ้มเวียงแก้วแล้ว การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตกำแพงเมืองชั้นในจึงย้ายตามลงมาด้วย โดยใช้พื้นที่บริเวณด้านทิศตะวันออก เป็นที่ตั้งชุมชนของพวกขุนนางและไพร่เมืองชั้นดี มีการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งวัดที่เพิ่มมากขึ้นในสมัยต่าง ๆ ซึ่งวัดแต่ละแห่งจะต้องมี "ศรัทธาวัด" ตั้งบ้านเรือนแวดล้อมอยู่ด้วยเสมอ เริ่มจาก วัดล้ามช้าง วัดสะตือเมือง วัดกาสะก่ออด (วัดพระเจ้ามังราย) วัดลีเชียงพระ (วัดพระสิงห์) วัดหัวข่วง และวัดเจดีย์หลวงตามลำดับ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนนอกกำแพงเมือง เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยของไพร่กษัตริย์คือเอาทิศเหนือและทิศตะวันออก เป็นทิศของการตั้งถิ่นฐานด้วยเช่นกัน การตั้งถิ่นฐานด้านทิศเหนือตั้งอยู่ใกล้กับประตูหัวเวียง (ประตูช้างเผือก) และหนองใหญ่* มีชื่อว่า "บ้านหัวเวียง" สมัยพญากือนา (พ.ศ.1898-1928) ทรงสร้างวัดโลก (วัดโลกโมฬี) ให้พระเถระรามัญจากเกาะตะมะจำพรรษา วัดโลกจึงเป็นวัดของชุมชน ต่อมาในสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) ทรงสร้างอนุสาวรีย์ช้างเผือก และตั้งบ้านเรือนให้ย้ายออบ อ้ายยี่หระ เป็นการตอบแทนที่ผลัดกันแบกพระองค์

* หนองใหญ่ เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอุปโภคบริโภคแก่คนและสัตว์จึงมีส่วนเป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณใกล้เคียง

หนีทัพจากสุโขทัย "...ตั้งบ้านอยู่หน้าใต้เชิงโฉม พากวันออก หือแปลงรูปข้าง เผือกสองตัวไว้
 ซ้ายขวา..." (สงวน โขติสุรรัตน์ 2514 : 43) อนุสาวรีย์ข้าง เผือกปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณสถานี
 ขนส่งรถโดยสาร ถ.โชตนา อ.เมือง จึงเป็นหลักฐานอ้างอิงการขยายตัวของชุมชนบ้านหัวเวียง
 และเป็นเหตุให้ภายหลังบ้านหัวเวียงเปลี่ยนชื่อเป็น "บ้านข้างเผือก" มาจนทุกวันนี้ ส่วนการตั้งถิ่น
 ฐานด้านทิศตะวันออก เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการเดินทางด้วยเรือ แพ ชุมชนที่เกิดขึ้น
 ได้แก่ ชุมชนบ้านท่าแพ ชุมชนริมแม่น้ำปิงของพวกลูกต่อ ที่พักชั่วคราวของพ่อค้าเรือบริเวณท่าเรือ
 การตั้งถิ่นฐานด้านทิศใต้ซึ่งไม่ใช่ทิศของการตั้งถิ่นฐานคงจะ เริ่มขึ้นปลายช่วงในสมัยที่พระราชมารดา
 ของพระยาสามฝั่งแกนมาประทับอยู่ที่ตำหนักสวนแร ส่วนด้านทิศตะวันตกไม่มีการตั้งถิ่นฐานเพราะ
 เป็นแดนอรัญญิก

นอกจากนี้ยังมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เป็นกลุ่มย่อยที่อยู่ไกลออกไป ได้แก่ชุมชนชนบท
 ที่เกาะตัวอยู่กับวัด หรือเป็นศรัทธาของวัดนั้น ๆ เช่น วัดฟ้าข้าม วัดลังกา ชุมชนที่เป็นบริวารของ
 เวียงที่นิยมสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพญาเกือนา ได้แก่ ชุมชนใกล้เวียงเชิงโฉม เวียงเจ็ดริน และ
 ชุมชนขนาดเล็กไม่กี่หลังคาเรือนที่กระจายอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรม ริมลำเหมือง ซึ่งยังไม่มีวัดที่
 เป็นศูนย์กลางชุมชนให้อ้างอิงตำแหน่งที่ตั้งได้

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานบ้านและชุมชนในช่วงระยะเวลาเจริญนี้
 ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ตามคติความเชื่อโดยเคร่งครัด ภายในกำแพง
 เมือง เป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นปกครองและไพร่ชั้นดี นอกกำแพงเมือง เป็นที่อยู่อาศัยของไพร่ซึ่งมี
 ทั้งชุมชนที่ตั้งอยู่รอบกำแพงเมือง และกระจายออกไปตามเวียงต่าง ๆ วัดชนบท พื้นที่เกษตรกรรม

2.4.2 พัฒนาการของบ้านและชุมชนช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068 มี
 การขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทบ้าน และชุมชนในทุกพื้นที่ เนื่องจากเป็นช่วงที่เมืองเจริญ
 สูงสุด ภายในกำแพงเมืองมีการตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชนกระจายอยู่ทั่วไปทุกทิศทาง อ้างอิงได้
 จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่เพิ่มขึ้นจากเดิม ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดศรีเกิด วัดทุ่งยู วัดเกียร (วัดชัย
 พระเกียรติ) วัดอุปแป้น วัดพันจ๋อม

การตั้งถิ่นฐานเดิมของบ้านและชุมชนนอกกำแพงเมือง เมื่อถึงช่วงนี้ถูกแบ่งพื้นที่ออก
 ตามแนวกำแพงเมืองชั้นนอกหรือกำแพงดิน ผู้คนในชั้นที่ภายในกำแพงเมืองชั้นนอก เพื่อการปลูก
 สร้างอาคารเพิ่มขึ้นเพราะปลอดภัยกว่า ทางด้านทิศตะวันออกพบวัด 2 แห่ง ได้แก่ วัดศรีภูมิ
 วัดเม็ง เป็นศูนย์กลางชุมชน ซึ่งควรจะมีวัดในพื้นที่บริเวณนี้อีกหลายแห่งเมื่อพิจารณาจากจำนวนวัด
 ในปัจจุบัน แต่หาหลักฐานยืนยันไม่ได้ว่ามีวัดใดบ้างที่เกิดขึ้นในช่วงเจริญสูงสุดนี้ ด้านทิศใต้มีการตั้ง
 ถิ่นฐานบ้านและชุมชนเพิ่มขึ้นจากช่วงเดิมมาก อ้างอิงได้จากจำนวนวัดที่เป็นศูนย์กลางระดับชุมชน

ได้แก่ วัดศรีสุพรรณ วัดยางทอง วัดธาตุนาคำ ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนนอกจากจะสัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้งของวัดแล้ว ยังสัมพันธ์กับเส้นทางหลักที่ใช้ติดต่อระหว่างประตูเมืองชั้นในกับประตูเมืองชั้นนอกอีกด้วย มูลเหตุของการมาตั้งถิ่นฐานด้านทิศใต้ อาจเนื่องมาจากคติความเชื่อ เรื่องทิศเสื่อมลงตามศาสนาพุทธ "นิกายวัดสวนดอก" ประกอบกับความต้องการพื้นที่เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ด้านทิศใต้ซึ่งมีกำแพงดินล้อมรอบ เพื่อความปลอดภัยจึง เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมที่จะรองรับการขยายตัวของชุมชนใหม่

บ้านช้างเผือก ด้านทิศเหนือนอกกำแพงเมืองซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมก็มีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้จากจำนวนและตำแหน่งที่ตั้งของวัดที่เพิ่มมากขึ้น ได้แก่ วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดเวฬุวัน วัดเชียงยืน วัดป่าเขต ส่วนชุมชนขนาดเล็กอื่น ๆ ที่กระจายออกไปตามเวียงเชียงใหม่ วัดชนบท และพื้นที่เกษตรกรรมมีการขยายตัวไม่มากนัก

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานบ้านและชุมชนในช่วงเจริญสูงสุดนี้มีการตั้งถิ่นฐานด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ ยกเว้นด้านทิศตะวันตก ซึ่งยังคงเป็นดินแดนอรัญญิกเช่นเดิม มีการขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทบ้านและชุมชนในทุกส่วนของพื้นที่ ทั้งในกำแพงเมืองชั้นใน กำแพงเมืองชั้นนอก และนอกกำแพงเมือง เพราะอยู่ในช่วงที่เมืองเจริญสูงสุด

2.4.3 พัฒนาการของบ้านและชุมชนช่วง เลื่อม-ร้าง พ.ศ. 2068-2339 ช่วง เลื่อม เป็นช่วงเวลาที่ต้อง เนื่องจากช่วง เจริญสูงสุด ในช่วงต้นบ้านเมืองยังคงขยายตัวสืบ เนื่องจาก เติบโตอยู่และเป็นจุดที่เริ่มสะสมปัญหา การขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นในทุกพื้นที่อ้างอิงได้จากจำนวน วัดที่เพิ่มมากขึ้น* ภายในกำแพง เมืองชั้นในส่วนใหญ่มีการขยายตัวของชุมชนด้านทิศใต้ อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดประจำชุมชน ได้แก่ วัดพวกหงส์ วัดกิติ วัดหนองจริน วัดหนองหญ้าแพรก วัดปราสาท วัดเชษฐา

การตั้งถิ่นฐานในกำแพง เมืองชั้นนอก มีการขยายตัวของชุมชนด้านทิศใต้มากด้วย เช่นกัน อ้างอิงได้จากจำนวนและตำแหน่งที่ตั้งของวัดประจำชุมชน ได้แก่ วัดคู่อ้อย วัดเชียงของ วัดสังกา วัดแสนเศร้า วัดพระธาตุดกลาง ส่วนทางด้านทิศตะวันออกมีการเพิ่มขึ้นของวัดเพียง 2 แห่ง คือ วัดหนองหล่ม วัดร่มโพธิ์

นอกกำแพง เมืองด้านทิศเหนือมีการขยายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้จาก จำนวนและตำแหน่งที่ตั้งของวัด ได้แก่ เจดีย์ข้างสถานีขนส่ง วัดป่าคา วัดช้างเผือก วัดป่าอ้อย วัดป่าแดงนอก วัดป่าคู้ วัดเจดีย์แดงใน วัดพระเจ้าอมเมียง วัดสังขาร ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน ส่วนใหญ่จะ เกาะติดอยู่กับ เส้นทาง商旅ที่ลาก เป็นแนวตรงขึ้นไปทางทิศเหนือจากประตูช้างเผือก (ถนนโชนาในปัจจุบัน) ด้านทิศตะวันออกพบหลักฐานการ เริ่มต้นขั้วฝังแม่น้ำปิงไปใช้พื้นที่ปลูก สร้างทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำปิงจากตำแหน่งที่ตั้งของวัด เกตุน้อย ซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้น เป็น ชุมชนใหญ่ในยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2397-2482

ในช่วงที่บ้าน เมือง เลื่อม เพราะ เกิดความขัดแย้งภายในและมีศึกสงครามจากภายนอก อยู่เสมอ ผู้คนจึง เริ่มอพยพโยกย้ายหนีออกไปอยู่ตามป่าเขา ชุมชนแต่ละแห่งที่เคยอยู่อาศัยกันอย่าง หนาแน่น เริ่มถูกปล่อยให้ร้าง สืบเนื่องมาถึงสมัยที่พม่าปกครอง และทุกชุมชนร้างไปพร้อม ๆ กับ เมืองในเวลาต่อมา

---

* จำนวนของวัดในช่วง เลื่อม-ร้าง นี้ จะมีจำนวนมากเกินไปสำหรับสภาพบ้าน เมืองที่ไม่สงบสุข สันนิษฐานว่าส่วนหนึ่งควรจะเป็นวัดที่มีมาก่อนตั้งแต่ช่วง เจริญสูงสุดแล้ว แต่ก็ต้องอ้างอิง ตามหลักฐานของทรากรโบริราณสถานที่เหลืออยู่เป็น เกณฑ์ในการจัดแบ่งอายุ ซึ่งมีผลให้การศึกษาถึง พัฒนาการของบ้านและชุมชน อาจเบี่ยงเบนตามไปด้วย

2.4.4 พัฒนาการของบ้านและชุมชนช่วงฟื้นฟูบูรณะ พ.ศ.2339-2397 เมื่อพระเจ้ากาวิละกลับเข้ามาฟื้นฟูบูรณะเมือง ขณะนั้นเมืองเชียงใหม่และหมู่บ้านโดยรอบร้างไร้ผู้คน พระองค์ต้องยกทัพออกไปตีบ้านเมืองต่าง ๆ เพื่อกวาดต้อนผู้คน เช่น ยกทัพไปกวาดต้อนผู้คนจากเมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองเชียงคำ เมืองเชียงของ เมืองปู้ เมืองสาคร เมืองกาย เมืองเชียงตุง เมืองซอน เมืองหลาย เมืองวะ บ้านยู้ ฯลฯ ทรงแบ่งผู้คนออกเป็นหมวดหมู่ตามอาชีพ และเชื้อชาติ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่ต่าง ๆ พวกไพร่ชั้นดีมีฝีมือก็ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองหรือใกล้เมือง เช่นพวกแคว้นให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองชั้นใน อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดช่างแต้มและวัดพวกแคว้น ช่างมืองให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันออก อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัดช่างมือง พวกวัวลายทำเครื่องเขิน เครื่องเงินให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านวัวลายในกำแพงเมืองชั้นนอกด้านทิศใต้ พวกชาวเมืองเถิน เมืองเถิน เมืองมาง เมืองยอง ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงเมืองชั้นนอกด้วยเช่นกัน ไพร่อื่น ๆ ก็ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรม เป็นชุมชนชนบทที่ทำเกษตรกรรมเลี้ยงเมือง เช่น พวกเมืองล้ง ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำปิงด้านทิศเหนือ พวกเมืองสาครเมืองกาย ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง (ใกล้กับสนามแข่งม้ายมคานา) พวกเชียงแอ็ง เชียงขวาง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของสนามแข่งม้า เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนใน เมือง เชียงใหม่ เพิ่มมากขึ้นในสมัยพระยาธรรมลังกา พ.ศ.2358-2364) สมัยพระยาคำฝั้น (พ.ศ.2366-2368) จนถึงในสมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2369-2389) พม่าทำสงครามกับอังกฤษ เมืองเชียงใหม่จึงปลอดจากศึกสำคัญมีเวลาแยกทัพออกไปโจมตีหัวเมืองไทยใหญ่ เพื่อกวาดต้อนผู้คนมาจัดตั้งหมู่บ้าน เป็นผลให้มีการขยายตัวของหมู่บ้านรอบเมืองเชียงใหม่ออกไปอย่างกว้างขวาง

ภาพรวมการตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชน ช่วงฟื้นฟูบูรณะนี้ ศึกษาเปรียบเทียบจากวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะ วัดที่ถูกปล่อยให้ร้าง เป็นสำคัญประกอบกับรายชื่อตำบลหมู่บ้านที่คัดลอกมาจากแผนที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2505 ที่จัดพิมพ์โดยกรมแผนที่ทหาร (ภาคผนวกที่หน้า) ได้ภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานบ้านและชุมชนใหม่ ดังนี้

2.4.4.1 การตั้งถิ่นฐานบ้านและชุมชนที่ฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ ให้ความสำคัญกับพื้นที่ในกำแพงเมืองมากกว่าพื้นที่ภายนอก ในกำแพงเมืองชั้นในมีการตั้งบ้านเรือนอย่างหนาแน่น ถึงแม้จะไม่เท่ากับในอดีตก็ตาม อ้างอิงได้จากจำนวนวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะจำนวน 36 แห่ง ถูกปล่อยให้ร้างจำนวน 19 แห่ง วัดเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นวัดสำคัญระดับเมือง และอีกส่วนหนึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางชุมชน

การตั้งถิ่นฐานในกำแพงเมืองชั้นนอก ด้านทิศตะวันออกมีชุมชนหนาแน่นเท่ากับกำแพงเมืองชั้นใน แต่ทางด้านทิศใต้ชุมชนเบาบางกว่าในอดีตอ้างอิงได้จากจำนวนของวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะและจำนวนของวัดที่ถูกปล่อยให้ร้าง

2.4.4.2 ชุมชนบ้านข้างเผือกที่เคยเป็นชุมชนใหญ่ในอดีต ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ได้รับการฟื้นฟูบูรณะแต่มีขนาดของชุมชน เล็กน้อยกว่าเดิมมาก อ้างอิงได้จากจำนวนวัดที่ถูกปล่อยให้ร้างถึง 21 แห่ง และชุมชนใหม่นี้จะ เกาะตัวอยู่ใกล้กับประตูข้างเผือกและวัดเพียง 5 แห่ง ได้แก่ วัดกุ้เต่า วัดสันติธรรม วัดเชียงยืน วัดป่าเป้า

2.4.4.3 ชุมชนชนบทที่เกาะตัวอยู่ริมแม่น้ำปิง และกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรม มีจำนวนมากพอสมควร อาจเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงนี้ หรือเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนในอดีต เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่กวาดต้อนมาจากเมืองต่าง ๆ ในช่วง "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"

2.4.5 ความสัมพันธ์ของบ้านและชุมชนที่มีต่อวังและวัด การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต จะพิจารณาเลือกทำเลที่ตั้งตามความเหมาะสมของสภาพภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยให้ เช่น บนที่ดอน ตามสันพรางธรรมชาติของลำน้ำ เป็นต้น ประกอบกับการเข้าถึง เช่น ชุมชนริมน้ำ ชุมชนริมทาง เป็นต้น แต่การศึกษาจากปัจจุบันออกไปเพื่อค้นหาสถานที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีตอาศัยหลักฐานทางกายภาพที่สำคัญ 2 ประการเป็นตัวชี้แนะ คือ ตำแหน่งที่ตั้งของวัง และวัด เพราะยังคงปรากฏร่องรอยของทราควิวราณสถาน และคูน้ำคันดินให้อ้างอิงถึงได้ โดยมีความสัมพันธ์ต่อกัน ดังนี้

2.4.5.1 ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านและชุมชนกับวัง ตำแหน่งที่ตั้งของวังที่สร้างขึ้นใหม่และเวียง เป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถชี้แนะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีตได้ถึงแม้ว่าภายในวังและเวียงแต่ละแห่งจะปิดล้อมด้วยกำแพงเพื่อความปลอดภัยซึ่งไพร่เข้าไปเกี่ยวข้องกับตัวไม่ได้ก็ตาม แต่การสร้างวังและเวียงขึ้นใหม่ คือการเปิดพื้นที่จึงสันนิษฐานว่าบริเวณโดยรอบพื้นที่ดังกล่าวควรมีการตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชนรวมอยู่ด้วย

2.4.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านและชุมชนกับวัด ตำแหน่งที่ตั้งของวัด (เฉพาะวัดประเภทคามวาสี) จะสามารถชี้แนะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีตได้ เพราะวัดจะทำหน้าที่ เป็นศูนย์กลางให้กับชุมชน เสมอ เป็นผลมาจากคติความเชื่อและประเพณีการถวายคนเป็นข้าพระของกษัตริย์ เมื่อสร้างและซ่อมแซมบูรณะวัดแต่ละแห่ง และถ้าวัดนั้น ๆ สร้างขึ้นเองโดยไพร่เขาเหล่านั้นก็จะร่วมแรงร่วมใจกันทำนุบำรุงวัด และตั้งบ้านเรือนแวดล้อมอยู่ขนาดของชุมชน

จะสัมพันธ์กับระดับความสำคัญของวัด วัดสำคัญระดับเมือง เช่นวัดเจติยหลวงท่าหน้าที่เป็นประธานของชุมชนเมืองทั้งหมด วัดสำคัญอื่น ๆ เช่น วัดเชียงมั่น วัดพระสิงห์ ฯลฯ ก็จะเป็นศูนย์กลางระดับรองลงมา มีเขตอิทธิพลระดับเมืองด้วยเช่นกัน วัดขนาดเล็กก็จะมีเขตอิทธิพลของการให้บริการชุมชนแคบตามลงไปด้วย บนพื้นฐานของประเพณีนิยมนี้ผู้ศึกษาวิทยานิพนธ์ จึงถือเอาตำแหน่งที่ตั้งของวัด เป็นศูนย์กลางชุมชน ประมาณขอบเขตของชุมชนแต่ละแห่งของวัดที่พบในแต่ละช่วงของพัฒนาการผสมผสานกับการอ้างอิงถึงรายชื่อของหมู่บ้านในเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามตำนาน เพื่อแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชน

ภาพรวมของผังเมืองเชียงใหม่ยุคอดีตในแต่ละช่วงของพัฒนาการ

1. ผังเมืองเชียงใหม่ช่วงสะสมความเจริญ พ.ศ.1839-1984

1.1 โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง เป็นโครงสร้างสำคัญที่มีความจำเป็นสำหรับเมืองในยุคอดีต เพราะยังอยู่ในภาวะศึกสงคราม เมื่อเริ่มก่อรูปเมืองเชียงใหม่มีกำแพงเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 900 x 1,000 วา วางตัวตามแนวแกนแบบ "ขวางตะวัน" ต่อมาตอนปลายช่วงเมืองขยายตัวจึงเกิดกำแพงเมืองชั้นนอก รูปทรงอิสระคล้าย "เกือกม้า" หรือกำแพงดินขึ้น

คูเมืองที่เกิดขึ้นมีจุดประสงค์ก็เพื่อต้องการเว้นระยะไม่ให้ข้าศึกตั้งทัพประชิดเมืองได้ คูเมืองแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ คูเมืองชั้นในเป็นคูขุดขนาดกว้างประมาณ 9 วา ลึกประมาณ 2 วาเศษ มีทวนบักันน้ำเป็นระยะเพื่อรักษาระดับน้ำเพราะที่ตั้งเมืองมีความลาดแตกต่างกัน เชื่อมต่อพื้นที่เมือง 2 ฝั่งด้วยสะพานไม้ไผ่ที่สามารถรื้อถอนได้ง่ายยามมีศึก ส่วนคูเมืองชั้นนอกอาศัยแนวลำน้ำแม่ข่า ลำคูโทว และการขุดแต่งอีกเล็กน้อยให้มาบรรจบกับแนวกำแพงเมืองชั้นใน

ประตูเมืองจุดควบคุมการเข้าออกของเมือง แบ่งตามกำแพงเมืองออกเป็น 2 ส่วนคือ ประตูเมืองชั้นในเมื่อเริ่มต้นมี 4 ประตู ได้แก่ ประตูหัวเวียง ประตูท่าแพ ประตูท้ายเวียง ประตูสวนดอก ส่วนประตูที่ 5 สร้างเพิ่มขึ้นตอนปลายช่วง ได้แก่ ประตูสวนแร่ ประตูเมืองชั้นนอกมี 3 ประตู ได้แก่ ประตูท่าแพ ชั้นนอก ประตูขัวก้อม ประตูหายยา

1.2 โครงข่ายการสัญจร ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรเกิดจากปัจจัยหลัก 2 ประการเป็นตัวกำหนด คือ ปัจจัยที่เป็นนามธรรมและปัจจัยที่เป็นรูปธรรม ปัจจัยนามธรรมที่สำคัญก็คือ แนวความคิดการวางผังเมืองตามแบบพุทธศาสนิกายลังกาวงศ์ ที่รับอิทธิพลมาจากสุโขทัยมีผลต่อการจัดระเบียบพื้นที่เมืองออกเป็นส่วน ๆ ตามทิศ ซึ่งนับว่าเป็นเบื้องต้นของลักษณะเฉพาะของเมืองที่คลุ้มมาถึงลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรในแต่ละพื้นที่ เช่น เป็นตัวกำหนดระเบียบแบบแผน ระบบถนน ขนาด เป็นต้น

ปัจจัยที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ สภาพภูมิประเทศแบบภาคเหนือเป็นตัวกำหนดประเภทการสัญจร ภายในที่ราบหุบเขาซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองใช้การสัญจรทางบก การติดต่อระดับภายนอกที่ต้องข้ามป่าเขานิยมใช้การสัญจรทางน้ำมากกว่าทางบก

วิธีการสัญจรในอดีตตามขีดความสามารถของพัฒนาการด้านเทคโนโลยี เพื่อการเดิน ทางในขณะนั้น ก่อให้เกิดวิธีการสัญจรแบบใช้แรงงานของคนและสัตว์พาหนะ อันได้แก่การเดินเท้า ของคน เสลี่ยงหาม การเดินเท้าของสัตว์พาหนะที่ใช้โดยसारและบรรทุกลึงของ (ช้าง ม้า วัว ควาย ลา ล่อ) เกวียน และ เรือ แพ ซึ่งแต่ละชนิดจะเป็นตัวกำหนดลักษณะ เฉพาะทางกายภาพ ของทาง และก่อให้เกิดองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ตามมาของเมือง เช่น โรงช้าง โรงม้า หุ่น้ำ เลี้ยงสัตว์ พื้นที่สำหรับตั้งกระท่อมพักแรมของพ่อค้าต่างเมือง ท่าเรือ ท่าแพ เป็นต้น

ปัจจัยทั้ง 2 ประการนี้มีความคงที่ตลอดยุค จึงมีผลให้ลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ของโครงข่ายการสัญจรคงที่ตามไปด้วย ส่วนพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรในช่วงระยะเวลา เจริญนี้ เป็นพัฒนาการที่เริ่มต้นวางโครงข่ายหลัก ๆ ของเมืองโดยสัมพันธ์กับโครงสร้างเมืองที่ เป็นกำแพงและประตูเมือง สัมพันธ์กับพื้นที่ปลูกสร้างหลักที่เพิ่งเริ่มมีขึ้น สัมพันธ์กับ เมืองสำคัญของ อาณาจักรที่ต้องการติดต่อด้วยในระดับภายนอก

1.3 พื้นที่ปลูกสร้าง ผังเมืองเชียงใหม่ในอดีตมีพื้นที่ปลูกสร้างหลักอยู่ 4 ประเภท ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะเฉพาะของเมืองได้แก่ วังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน ลักษณะ เฉพาะที่เกิดขึ้นนี้มีระเบียบแบบแผนคงที่ตลอดยุค ดังนี้

วัง เป็นกลุ่มอาคารที่พักของกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และใช้เป็นสถานที่บริหารการ ปกครองทางอาณาจักร "คุ้มหลวง" หรือวังที่ใช้เป็นที่ประทับของกษัตริย์อย่าง เป็นทางการตลอดยุค คือ คุ้มเวียงแก้ว ตั้งอยู่บริเวณเรือนจากลางจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน ประกอบด้วยกลุ่มอาคาร หลายหลังที่มีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะตัว ลักษณะสถาปัตยกรรมคล้ายวัด เพราะมักมีระ เພິการ ถวายวังที่ประทับของกษัตริย์ให้กับวัดเสมอ วังล้อมรอบด้วยกำแพงอีกชั้นหนึ่ง เพื่อความปลอดภัย หน้าวังมีสนามกว้างที่เรียกว่า "ช่วงหลวง" และมีวัดหัวช่วงตั้งอยู่ที่หัวสนาม ส่วนวังอื่น ๆ ที่เป็น ของเจ้านายพระองค์อื่น ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง นอกจากนี้ยังมีเวียงที่สร้างชั้นภาย นอกกำแพงเมืองเพื่อจุดประสงค์ทางยุทธศาสตร์ เพื่อไว้เป็นที่ประทับพักผ่อน เพื่อเป็นเวียงทาง ศาสนา อันได้แก่ เวียงสวนดอก เวียงเชียงโถม เวียงเจ็ดลิน ลักษณะเฉพาะของเวียงเหล่านี้จะ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ตัวเวียงตั้งขวางอยู่บนเส้นทางการสัญจรหลักที่ใช้ติดต่อระหว่างพื้นที่ใน เมือง กับพื้นที่นอกเมือง เพื่อที่จะควบคุมการเข้า-ออกของคนจากต่างเมืองได้ และจะตั้งอยู่บนที่ราบเชิง เขา เพราะเป็นบริเวณที่เมืองเสียเปรียบหากข้าศึกศัตรูมาตั้งทัพในตำแหน่งดังกล่าว

วัด เป็นพื้นที่ปลูกสร้างประเภทที่มีมากที่สุดของเมืองอันเนื่องมาจากคติความเชื่อ เรื่อง "บุญ" ในการสร้างซ่อมแซมบูรณะวัด วัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วัดอริยวาสีและ

วัดคามวาสี วัดอรัญวาสีจะตั้งอยู่ในแดนอรัญญิกทางด้านทิศตะวันตกของเมือง วัดคามวาสีเป็นวัดของบ้านและของเมืองทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางชุมชน ชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของวัดเหล่านี้สามารถสะท้อนถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพในอดีตได้เป็นอย่างดี

ตลาด เป็นตลาดระดับภายนอกทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรวบรวมสินค้าส่งออก และกระจายสินค้าเข้า ที่ชนชั้นปกครองจัดให้มีขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของตน ไม่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตประจำวันของผู้คนในขณะนั้นแต่อย่างใด

บ้านและชุมชน ลักษณะเฉพาะของบ้านและชุมชนแบ่งออกตามสถานภาพของชนชั้นทางสังคมดังนี้ ชนชั้นปกครองจะอาศัยอยู่ "เรือนไม้จริง" ซึ่งเป็นเรือนหมู่ขนาดใหญ่ที่ต้องใช้ช่างผู้ชำนาญการสร้าง ชนชั้นผู้ถูกปกครองจะอาศัยอยู่ "เรือนไม้บัว" (ไม้ไผ่) ซึ่งเป็นเรือนขนาดเล็กที่สร้างขึ้นเองได้ บ้านในภาคเหนือจะวางตัว "ขวางตะวัน" เพื่อรับแดดเต็มที่เพราะอากาศหนาว ปิดล้อมบริเวณบ้านด้วยรั้วไม้ไผ่อย่างหลวม ๆ เพียงเพื่อแสดงขอบเขตเท่านั้น เพราะที่ดินเป็นของ "พระเจ้าแผ่นดิน" ยังไม่มีการแบ่งแยกกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านมีวิธีการเลือกทำเลที่ตั้งที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา เช่น การเลือกรูปทรงของที่ดิน ความลาดเทของพื้นที่ ลักษณะเนื้อดิน เป็นต้น คติความเชื่อเรื่อง "ผี" ทำให้แต่ละหมู่บ้านมีดงไม้ ดงไม้ขนาดใหญ่ เพื่อใช้เป็นที่ตั้ง "หอผีเสื้อบ้าน" และที่บริเวณกลางหมู่บ้านถ้าหากมีทาง 3 แพร่ง 4 แพร่ง ก็มักจะมี "เสาหลักบ้าน" ตั้งอยู่ด้วยเสมอ สิ่งสาธารณะของหมู่บ้านได้แก่ วัด บ่อน้ำ และป่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองจะแทรกตัวอยู่ภายใน BLOCK ของพื้นที่เมืองที่ถูกแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ ๆ ด้วยโครงข่ายการสัญจรโดยมีวัดศูนย์กลางชุมชนเป็นจุดสังเกต ชุมชนชนบทจะตั้งถิ่นฐานอยู่ตามสันปันน้ำธรรมชาติของลำน้ำและเกาะกลุ่มแน่นอยู่ตามที่ตอนในพื้นที่เกษตรกรรม ถ้าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ก็จะมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนด้วยเช่นกัน (วิวัฒน์ เตมียพันธ์ 2520 : 19-24)

พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างช่วงสะสมความเจริญ มีการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่เพื่อการตั้งถิ่นฐานทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ทั้งในและนอกกำแพง ความหนาแน่นของการใช้พื้นที่เป็นแบบหลวม ๆ เพราะเพิ่งเริ่มต้น ด้านทิศตะวันตกของเมืองพื้นที่ถูกใช้ไปเพื่อเป็นดินแดนแห่งศาสนา พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทต่าง ๆ มีดังนี้

วังและเวียง มีคุ้มเวียงแก้วเป็น "คุ้มหลวง" ใช้เป็นที่ประทับของกษัตริย์ ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน ด้านทิศเหนือค่อนมาทางประตูหัวเวียง มีตำหนักสวนแร ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นนอกด้านทิศใต้ ตัวเวียงใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้งของคุ้มหลวงนั้นมีเวียงขนาดเล็ก อันได้แก่เวียงกุ่มกาม (เมืองเก่า) เวียงสวนดอก เวียงเชียงโถม และเวียงเจ็ดริน เป็นเวียงบริวาร นอกจากนี้ยังมีวังอุปราชท้าวอ้าย ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับเวียงเจ็ดรินอีกด้วย

วัด ช่วงสมัยพญามังราย ถึงต้นสมัยพญาเกือนา (พ.ศ.1839-1914) เมืองเชียงใหม่ นับถือพุทธศาสนานิกายหินยานมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหริภุญชัย ผสมกับความเชื่อเรื่องผีของชนพื้นเมืองดั้งเดิม ก่อให้เกิดวัดสะคือเมืองชั้นที่บริเวณศูนย์กลางเมือง นอกจากนี้ยังมีวัดเชียงมั่น วัดลี เชียงพระ เป็นวัดสำคัญของเมือง ต่อมาในสมัยพญาเกือนา เมืองเชียงใหม่ เปลี่ยนมารับอิทธิพล "พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์" ที่รับมาจากสุโขทัยมากขึ้น เกิดการแบ่งแยกพื้นที่ เฉพาะเพื่อการศึกษาทางด้านทิศตะวันตกของเมืองโดยมีวัดสวนดอก เป็นศูนย์กลาง สร้างพระเจดีย์หลวงขึ้นเป็นสัญลักษณ์แสดงความ เป็นศูนย์กลางของเมืองตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาล สร้างพระธาตุดอยสุเทพขึ้น เป็นสัญลักษณ์ระดับภายนอกเมือง สร้างวัดหัวข่วงขึ้น เป็นองค์ประกอบสำคัญทางกายภาพของเมืองแบบล้านนา

ตลาด ตั้งอยู่บริเวณตั้งแต่หน้าวัดพระสิงห์ ถึงสี่แยกกลางเวียงในปัจจุบัน

บ้านและชุมชน การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านภายในกำแพงเมืองชั้นใน ตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันออกของพื้นที่เมือง นอกกำแพงเมืองมีการตั้งถิ่นฐานด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก ได้แก่ ชุมชน บ้านหัวเวียง และชุมชนบ้านท่าแพตามลำดับ ตอนปลายช่วงเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานทางด้านทิศใต้ โดยมีตำหนักสวนแร่ และวัดบันทารามเป็นต้นน้ำ

2. ผังเมืองเชียงใหม่ช่วงเจริญสูงสุด พ.ศ.1984-2068

2.1 โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง ในสมัยพญาติโลกราช

โครงสร้างของกำแพงเมืองเชียงใหม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากการสร้างวังศรีภูมิขึ้นที่บริเวณแจ้งศรีภูมิ การเปลี่ยนแปลงนี้ดำเนินอยู่ในระยะสั้น พอถึงสมัยพญาแก้ว มีการซ่อมแซมบูรณะกำแพงเมืองครั้งใหญ่เพื่อเตรียมรับศึกอยุธยา รูปทรงของกำแพงเมืองและคูเมืองจึงเปลี่ยนกลับมาเป็นเช่นเดิม มีการเจาะประตูเมืองเพิ่มขึ้นทางทิศตะวันออกอีก 2 แห่ง ได้แก่ ประตูศรีภูมิ และประตูช้างม่อย แต่ไม่สามารถระบุตำแหน่งที่ชัดเจนได้ว่าอยู่ที่ใด และเป็นประตูเมืองชั้นใน หรือชั้นนอก

2.2 โครงข่ายการสัญจร ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรคงที่ เช่นเดียวกับ

ช่วงสะสมความเจริญ ส่วนพัฒนาการที่เกิดขึ้นเป็นพัฒนาการที่เพิ่มความถี่ลงไปในระบบเพื่อประสิทธิภาพในการเข้าถึงอันเนื่องมาจากความหนาแน่นของการใช้พื้นที่ปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้น

2.3 พื้นที่ปลูกสร้าง ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทไม่ว่าจะเป็นวัง

และเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน ยังคงมีลักษณะเช่นเดียวกันกับช่วงสะสมความเจริญ ส่วนพัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ที่ขยายตัวออกไปในแนวราบ มีการใช้พื้นที่ทางด้านทิศใต้ทั้งในกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกเพิ่มมากขึ้น อ้างอิงได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวัด ทั้งที่ในอดีตถือว่าไม่ใช่ทิศของการตั้งถิ่นฐาน พื้นที่เมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทิศที่มีการตั้งถิ่นฐานมาแต่เดิมก็เพิ่มความหนาแน่นขึ้น พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างประเภทต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้นในช่วงเจริญสูงสุด มีดังนี้

วังและเวียง คุ่มเวียงแก้วยังคงถูกใช้เป็นคุ่มหลวงเช่นเดิม มีการสร้างวังใหม่เพิ่มขึ้น ได้แก่ "วังศรีภูมิ" ในสมัยพญาติโลกราช แต่ภายหลังรื้อออกเพื่อปรับปรุงกำแพงเมือง ส่วนวังและเวียงอื่น ๆ ที่มีมาแต่อดีตสันนิษฐานว่ายังคงใช้งานอยู่

วัด มีการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดจำนวนมากในช่วงเวลานี้ และเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางพุทธศาสนาจากวัดสวนดอกมาอยู่ที่วัดป่าแดงหลวง

ตลาด ยังคงมีตลาดกลางเวียงเช่นเดิม

บ้านและชุมชน มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะทางด้านทิศใต้ของกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก ส่วนชุมชนเดิมที่มีอยู่แล้วก็ขยายตัวโดยเพิ่มความหนาแน่นมากขึ้น

3. ผังเมืองเชียงใหม่ช่วงล้อม-ร้าง พ.ศ.2068-2339

3.1 โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง โครงสร้างกำแพงเมืองคูเมืองยังคงลักษณะทางกายภาพต่อเนื่องจากช่วงเจริญสูงสุด มีการเจาะประตูเมืองเพิ่มขึ้น 2 แห่ง ได้แก่ ประตูเชียงยืนทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน ประตูละแวกทางด้านทิศตะวันออก เจียงใต้ของกำแพงเมืองชั้นนอก โครงสร้างเมืองทั้งหมดนี้ ค่อย ๆ เลื่อมโทรมลง และหมดสภาพไป เมื่อเมืองร้าง

3.2 โครงข่ายการสัญจร ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรคงที่ เช่นเดียวกับ 2 ช่วงที่ผ่านมา ส่วนพัฒนาการที่เกิดขึ้นนั้น เพิ่มความซับซ้อนมากขึ้นบนโครงข่ายเดิม เริ่มสะสมปัญหา และเปลี่ยนแปลงไปตามความเคลื่อนไหวของพื้นที่ปลูกสร้างขณะนั้น

3.3 พื้นที่ปลูกสร้าง ลักษณะเฉพาะในรายละเอียดของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภท ไม่ว่าจะเป็นวังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชนยังคงมีลักษณะคงที่ เช่นเดียวกันกับ 2 ช่วงที่ผ่านมา ส่วนพัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างมีการขยายตัวในแนวราบบนพื้นที่ใหม่ เพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย แต่เพิ่มความหนาแน่นในพื้นที่เดิมมากขึ้น พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทในช่วงเวลานี้ มีดังนี้

วังและเวียง คุ่มเวียงแก้วยังคงถูกใช้ เป็นคุ่มหลวง เช่นเดิม ไม่พบหลักฐานการสร้างวังหรือเวียงอื่น ๆ เพิ่มขึ้น และตอนปลายช่วงเวียงต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเริ่มถูกปล่อยให้ร้าง

วัด ยังคงมีการสร้าง ซ่อมแซมบูรณะวัดอยู่ แต่เป็นวัดขนาดเล็กระดับชุมชนที่ไม่มีความสำคัญอะไรต่อเมืองมากนัก นอกจากเป็นศูนย์กลางชุมชนขนาดเล็ก

ตลาด ยังคงมีตลาดกลางเวียง เช่นเดิม

บ้านและชุมชน มีการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐาน โดยเพิ่มความหนาแน่นของการใช้พื้นที่มากขึ้น ทั้งในและนอกกำแพงเมืองในช่วงต้นที่ต่อเนื่องจากช่วงเจริญสูงสุด ต่อมาเมื่อบ้านเมืองไม่สงบผู้คนอพยพหนีออกไปอยู่ตามป่าเขา ชุมชนต่าง ๆ เริ่มถูกปล่อยให้ร้างไปในที่สุด

4.1 โครงสร้างเมืองที่เป็นกำแพง คูน้ำ ประตูเมือง โครงสร้างทั้งหมดได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ เพราะร่างหมดสภาพไปในช่วงเวลาที่แล้ว การฟื้นฟูบูรณะยึดตามระเบียบแบบแผนเดิมในอดีต มีการปรับปรุงในรายละเอียดบางส่วนเพื่อให้เหมาะสมกับโลกแวดล้อม เช่น การสร้างป้อมแบบฝรั่งที่รับอิทธิพลมาจากกรุงเทพฯ อ้างอิงได้จากแผนที่ พ.ศ.2443 ที่ร่างโดย JAMS MC CATHY คูน้ำชั้นในได้รับการขุดลอกแต่แรก ส่วนคูน้ำชั้นนอกขุดลอกประมาณ พ.ศ.2361 ประตูเมืองชั้นในยังคงมีจำนวนเท่าเดิม 6 ประตู ได้แก่ ประตูช้างเผือก ประตูเชียงยืน ประตูท่าแพ ประตูเชียงใหม่ ประตูสวนปรุง ประตูสวนดอก ประตูเมืองชั้นนอกมี 4 ประตู ได้แก่ ประตูท่าแพชั้นนอก ประตูละแกง ประตูขัวก้อม ประตูหายยา ส่วนประตูช้างม่อยนั้นในช่วงเวลานี้อาจเป็นประตูเมืองชั้นในที่มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่เหนือประตูท่าแพ โดยอ้างอิงจากแผนที่ พ.ศ.2466

4.2 โครงข่ายการสัญจร ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่เช่นกัน จากร่องรอยของโครงข่ายในอดีต เส้นทางหลักต่าง ๆ ยังคงอยู่ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปคือส่วนย่อยของโครงข่ายเดิม และโครงข่ายบางส่วนที่หายไป เนื่องจากไม่มีการใช้พื้นที่ปลูกสร้างอาคารในบางบริเวณของเมือง เช่น นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ เป็นต้น ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรคงเดิม เพราะปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดลักษณะเฉพาะไม่เปลี่ยนแปลง

4.3 พื้นที่ปลูกสร้าง การฟื้นฟูบูรณะวังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของการใช้พื้นที่ปลูกสร้าง ทำตามระเบียบแบบแผนเดิมในอดีต แต่ลดขนาดลง เลือกรื้อพื้นที่บูรณะเฉพาะส่วนที่สำคัญก่อน และปล่อยให้ร้างไปในบางส่วน เพราะเป็นช่วงตั้งตัวขาดแคลนทั้งกำลังคนและทุนทรัพย์ ที่จะทำให้เมืองเจริญรุ่งเรือง เช่น เดิมได้ ینแต่ละองค์ประกอบของพื้นที่ปลูกสร้างมีการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ ดังนี้

วังและเวียง มีการฟื้นฟูบูรณะคุ้มเวียงแก้วขึ้นเป็นคุ้มหลวงตามเดิม สันนิษฐานว่ามี "คุ้มกลางเวียง" ของพระยาอุปราธ ตั้งอยู่ต่ำลงมาทางด้านใต้ของคุ้มเวียงแก้ว และมี "คุ้มช้างเผือก" ของพระยาบุรีรัตน์ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของถนนพระปกเกล้าในปัจจุบันใกล้เคียงกับประตูช้างเผือก เพิ่มขึ้นมีตำหนักกรมปิง เป็นที่ประทับพักผ่อนริมน้ำและเป็นท่าเรือของกษัตริย์ เวียงเชียงใหม่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นเป็นที่ประทับของเจ้านายบุตรหลานที่มาช่วยรบ ส่วนเวียงอื่น ๆ ไม่พบหลักฐานการกล่าวถึง อาจถูกปล่อยให้ร้างอยู่ เช่น เดิมก็เป็นได้

วัด การฟื้นฟูบูรณะวัดให้ความสำคัญกับวัดที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอกมากกว่าส่วนอื่น แต่วัดจำนวนหนึ่งซึ่งไม่ใช่วัดสำคัญก็ยังคงถูกล่อยให้ร้างไป กลุ่มของวัดที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนรอบกำแพงเมือง ส่วนใหญ่ถูกล่อยให้ร้าง แต่วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนริมน้ำและชุมชนที่กระจายตัวอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรม กลับได้รับการฟื้นฟูบูรณะ ซึ่งอาจเกิดขึ้นในช่วงหลังในสมัยพระยาพุทธวงศ์ ที่มีการขยายตัวของหมู่บ้านชนบทรอบนอกออกไปอย่างกว้างขวาง

ตลาด ตลาดกลางเวียงคงได้รับการฟื้นฟูบูรณะ เพื่อเป็นศูนย์กลางทางการค้าขายระดับภายนอก เช่น เดิม

บ้านและชุมชน การตั้งถิ่นฐานของชุมชนใหม่ มีความสัมพันธ์กับวัดที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ และให้ความสำคัญกับพื้นที่บริเวณกำแพงเมืองทั้งสองส่วนด้วยเช่นกัน ชุมชนในกำแพงเมืองยังคงเป็นชุมชนของพวกเขาขุนนางและไพร่เมืองชั้นดี ชุมชนรอบกำแพงเมืองที่เคยมีในอดีตถูกล่อยให้ร้างหรือลดขนาดพื้นที่ลง ส่วนชุมชนชนบทที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมน้ำ กระจายอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรมกลับมีจำนวนมากกว่า ซึ่งอาจจะพัฒนาขึ้นในช่วงหลังในสมัยพระยาพุทธวงศ์ก็เป็นได้

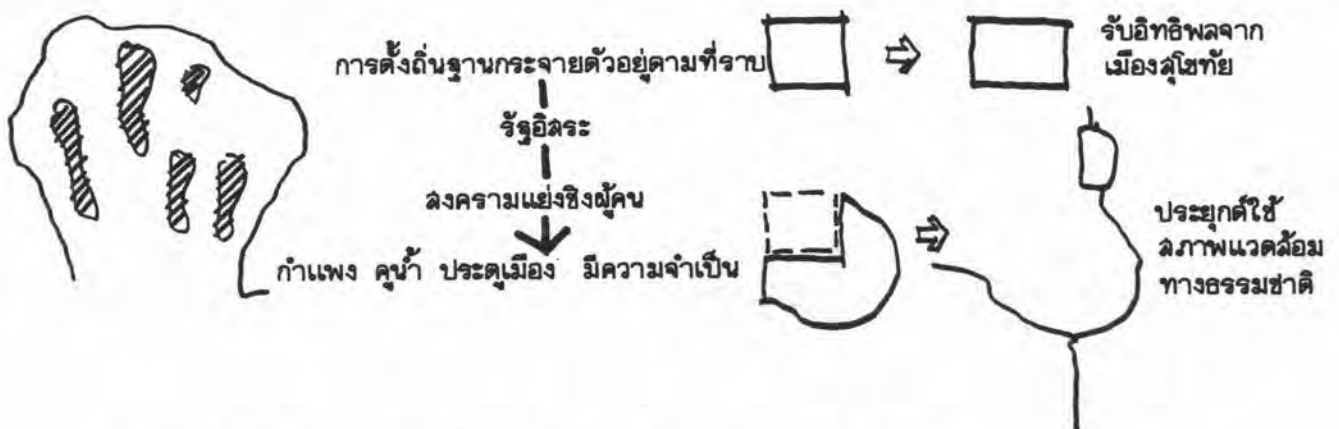
ภาพที่ 4.23 ภาพรวมของบ้านของเมืองในยุคคลิต พ.ศ. 1839-2397

วิเคราะห์ท้ายบท

ผังเมืองเชียงใหม่ในอดีตมีลักษณะ เฉพาะและพัฒนาการ ของโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ปลูกสร้างตลอดจนคุณค่าทางผังเมือง ดังนี้

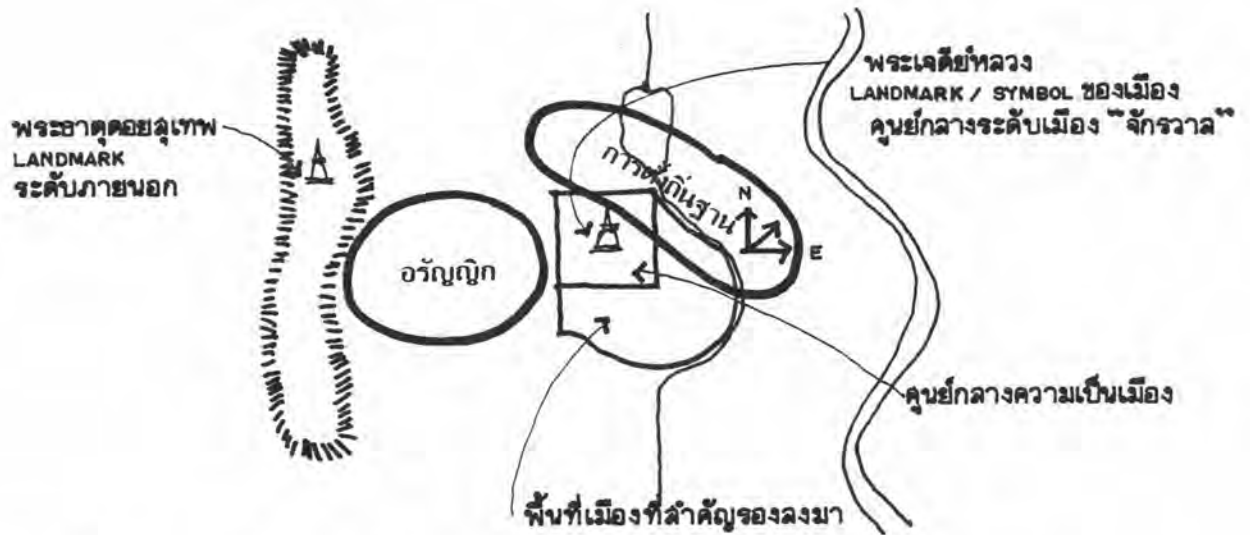
1. ลักษณะ เฉพาะทางกายภาพของผังเมือง เชียงใหม่ในอดีต

1.1 ความจำเป็นของกำแพงเมือง และรูปทรงที่ปรากฏ เพราะสภาพภูมิประเทศแบบทางเหนือที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงชัน สลับซับซ้อน คนจึงตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ราบเชิงเขาที่กระจายอยู่ทั่วไป การคมนาคมถึงกันทำได้ยากลำบาก แต่ละเมืองจึงเป็นอิสระต่อกัน และมักเกิดสงครามแย่งชิงกันซึ่ง เป็นแรงงานสำคัญของการผลิตอยู่เสมอ โลกแวดล้อม เช่นนี้ทำให้เมืองจำเป็นต้องมีโครงสร้างที่เป็นกำแพง คูน้ำ และประตูเมืองเพื่อป้องกันตัวเอง รูปทรงของกำแพงเมืองชั้นในรูปสี่เหลี่ยมรับอิทธิพลมาจาก เมืองสุโขทัย ส่วนรูปทรงของกำแพงเมืองชั้นนอก เป็นลักษณะ เฉพาะตัวของเมืองเชียงใหม่ที่ได้ประยุกต์สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ เกิดเป็นกำแพงเมืองรูปทรงอิสระตามแนวลำน้ำแม่ข่า ซึ่งไม่มีใครเหมือน

ภาพที่ 4.24 ความจำเป็นของกำแพงเมืองและรูปทรงที่ปรากฏ

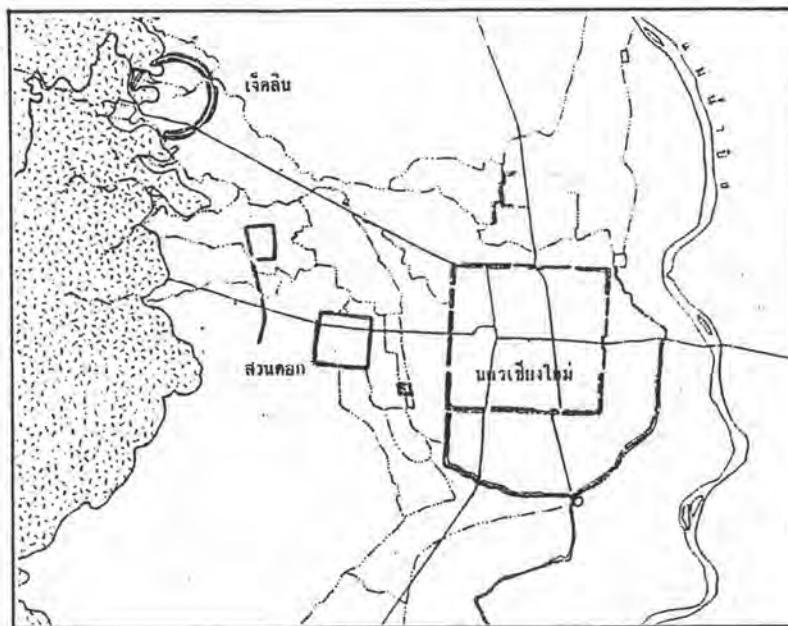
1.2 การจัดระเบียบพื้นที่เมืองภายใต้คติความเชื่อพุทธศาสนาในภายหลัง การเลือกทำเลที่ตั้งเมือง การจัดระเบียบพื้นที่เมืองที่ได้รับกฎเกณฑ์เบื้องต้นมาจากเมืองสุโขทัย แบ่งพื้นที่เมืองออกเป็นส่วน ๆ วางตำแหน่งขององค์ประกอบหลักของเมือง ฯลฯ ต่อมาเมื่ออิทธิพลของเมืองสุโขทัยเสื่อมลง เมืองเชียงใหม่จึงพัฒนารูปแบบของเมืองจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ภาพที่ 4.25 การจัดระเบียบพื้นที่เมืองภายใต้คติความเชื่อพุทธศาสนาในภายหลังการวงศ์

1.3 ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ คือการมีเวียงบริวารล้อมรอบ

อาณาบริเวณของเมืองเชียงใหม่ไม่ได้หมายถึงเฉพาะพื้นที่ที่อยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นใน-ชั้นนอกเท่านั้น แต่ยังหมายถึงพื้นที่เกษตรกรรม ชุมชนชนบท และเวียงบริวารที่รายรอบอยู่ด้วย เวียงบริวารเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่เฉพาะตัวที่ต่างกัน เช่น ไข่ เป็นศูนย์กลางทางศาสนา ไข่ เป็นสถานที่พักผ่อน นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านยามมีศึกสงคราม นับว่าเป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นเมืองเชียงใหม่ในอดีตที่แตกต่างจากเมืองอื่น

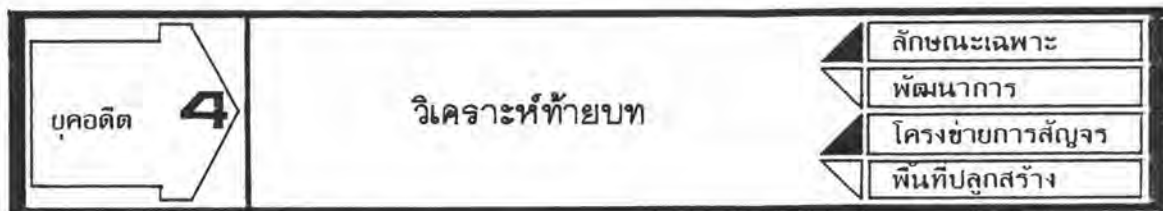
ภาพที่ 4.26 ร่องรอยของเวียงบริวารในนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2495-2497

ที่มา : ทิวา ศุภจรรยา

1.4 ลักษณะเฉพาะทางกายภาพที่รับบทบาทเป็นเมืองหลวงของอาณาจักร การเป็นเมืองหลวง หมายถึง การเป็นศูนย์กลางด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งในอดีตอำนาจนี้อยู่ที่กษัตริย์และชนชั้นปกครอง เมืองหลวงจึงเป็น "บ้านกษัตริย์" ที่ต้องการความสะดวกสบาย และความปลอดภัยสูง เป็นศูนย์กลางด้านการศาสนาจึงปรากฏวัดจำนวนมาก เกินจำเป็นกว่าความต้องการใช้งาน เป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจ จึงปรากฏตลาดขนาดใหญ่ขึ้นในบริเวณเมือง ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรวบรวมและกระจายสินค้า เพื่อสร้างความมั่งคั่งให้ชนชั้นปกครอง ทั้งที่ตลาดมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของผู้คนในอดีตน้อยมาก

บทบาทของ เมืองหลวงของอาณาจักร มีผลให้กายภาพของ เมือง เชียงใหม่มีความยิ่งใหญ่ถ่วงการผิดจาก เมืองทั่วไป

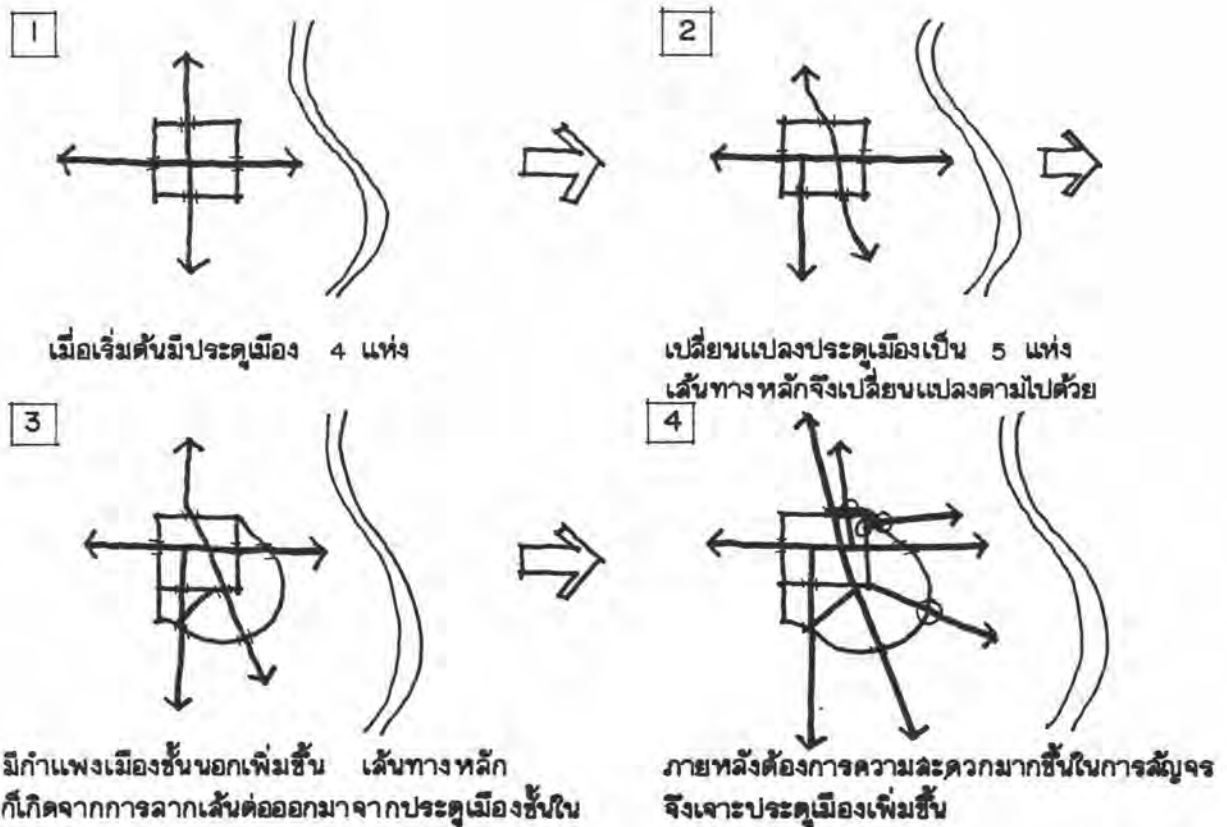
2. ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร

2.1 สภาพภูมิประเทศเป็นตัวกำหนดประเภทการสัญจร สภาพภูมิประเทศแบบภาคเหนือที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงชันสลับซับซ้อน ทำให้การติดต่อคมนาคมถึงกันทำให้อายากลำบาก แต่เมืองเชียงใหม่มีข้อได้เปรียบที่ว่า พญามังรายได้ยึดครองที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งมีลำน้ำปิงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญสามารถติดต่อได้ไกลถึงเมืองท่าชายทะเล การสัญจรทางน้ำจึงเป็นการสัญจรระดับภายนอกของเมืองเชียงใหม่ และใช้การสัญจรทางบกสำหรับการติดต่อภายในเมือง และภายในที่ราบเชิงเขาที่เมืองตั้งถิ่นฐาน

2.2 โครงข่ายการสัญจรเมื่อเริ่มต้นมีความสัมพันธ์โดยตรงกับกำแพงเมือง และประตูเมือง โดยเฉพาะประตูเมืองที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นจุดควบคุมการเข้า-ออก การติดต่อถึงกันระหว่างพื้นที่ภายในกับพื้นที่ภายนอกเมือง ดังนั้นโครงข่ายการสัญจรหลักของเมือง จึงเกิดจากการลากเส้นทางจากประตูเมืองด้านหนึ่งไปยังประตูเมืองด้านตรงข้ามในแนวแกน ซึ่งสัมพันธ์

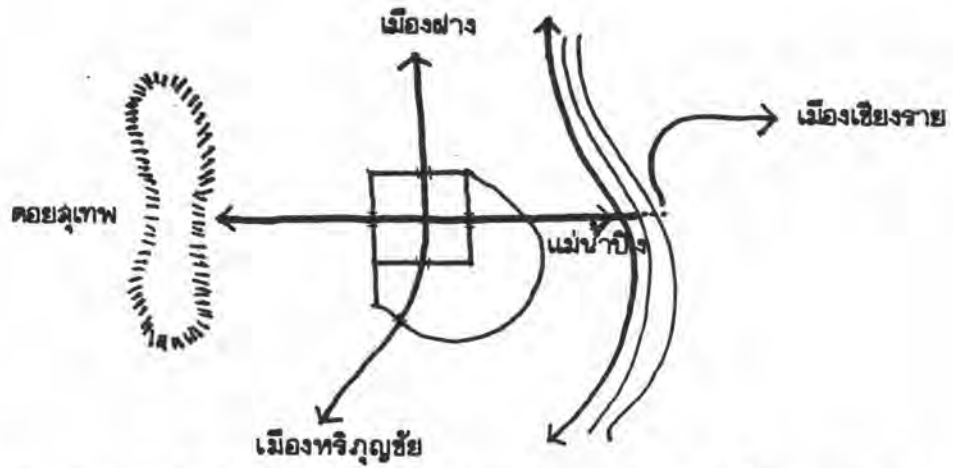

กับรูปทรงของกำแพงเมืองที่วางตัวตามแนวแกนด้วย ในสมัยต่อมา เมื่อต้องการเพิ่มการติดต่อระหว่างพื้นที่ภายในกับพื้นที่ภายนอกเมืองมากขึ้นก็จะเจาะประตูเมืองเพิ่ม ดังนั้น เราจึงสามารถคาดคะเนการเกิดขึ้น หรือหมดความสำคัญของเส้นทางนั้น ๆ ได้ จากพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของประตูเมืองในแต่ละช่วงเวลา เป็นข้อมูลประกอบ

ภาพที่ 4.27 ความสัมพันธ์ของโครงข่ายการสัญจรกับกำแพง-ประตูเมือง

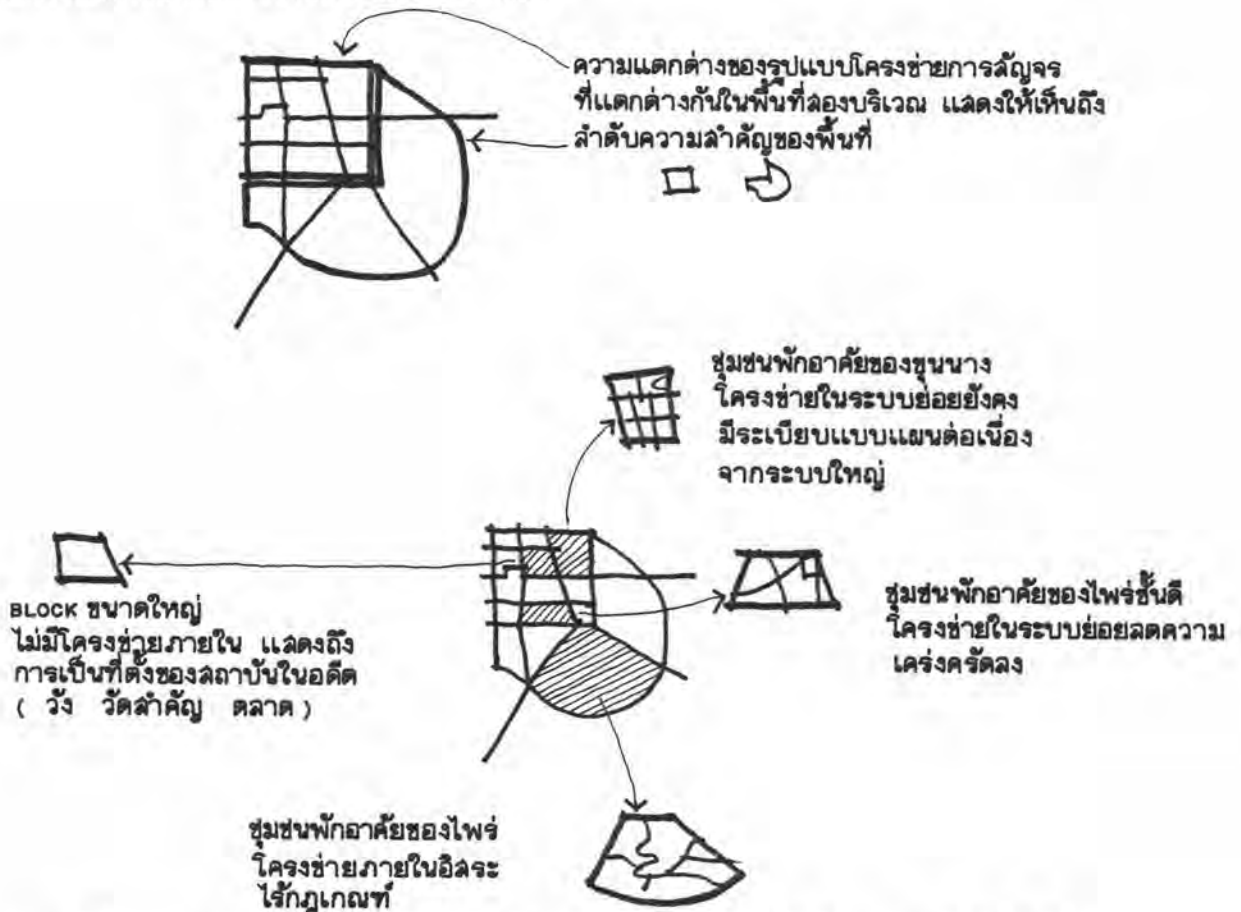
2.3 โครงข่ายการสัญจรทางบกระดับภายนอกในเบื้องต้น มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองและเมืองที่สำคัญของอาณาจักร เป็นเส้นทางที่ลากออกจากประตูเมืองทั้ง 4 ด้าน เพื่อนำการสัญจรไปสู่สถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ ด้านทิศเหนือไว้สำหรับการสัญจรไปสู่เมืองฝาง ด้านทิศตะวันออกเพื่อไปสู่แม่น้ำปิง ข้ามแม่น้ำปิงแล้วเดินทางต่อไปยังเมืองเชียงราย ด้านทิศใต้เพื่อติดต่อกับเมืองหริภุญชัย ด้านทิศตะวันตกนำการสัญจรจากในเมืองออกไปสู่ดอยสุเทพซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของเมือง นอกจากนี้ยังมีโครงข่ายที่เกิดขึ้นเลียบตามริมฝั่งแม่น้ำปิงเพราะมีความเด่นชัดและอ้างอิงเส้นทางได้ตลอดเวลาไม่ต้องกลัวหลง

ภาพที่ 4.28 ความสัมพันธ์ของโครงข่ายการสัญจรกับองค์ประกอบที่สำคัญของเมือง และเมืองที่สำคัญของอาณาจักร

2.4 ลักษณะ เฉพาะของโครงข่ายการสัญจรมีอำนาจของชนชั้นปกครอง เข้ามาจัดการ

ชนชั้นปกครอง เข้ามามีบทบาทในการจัดระเบียบโครงข่ายการสัญจรเส้นทางหลัก ๆ ของเมือง และในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของอาคารประเภทสถาบัน อันได้แก่ วัด สำคัญ และตลาด ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในความแตกต่างของระบบโครงข่ายย่อยที่มีความต่อเนื่อง เป็นระบบตาราง (GRID SYSTEM) เช่นเดียวกับ เส้นทางหลักของ เมืองในขณะที่พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของบ้านและชุมชนไพร่ หรือพื้นที่ที่อยู่ไกลออกไปจะมีลักษณะและสภาพของโครงข่ายคล้ายคลึงตามสภาพภูมิประเทศ และวิธีการสัญจรที่อาศัยแรงงานคน และสัตว์พาหนะ

ภาพที่ 4.29 ความแตกต่างของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรที่สะท้อนภาพเมืองในอดีต

นอกจากนี้ลักษณะทางกายภาพของทางยังแสดงถึงการเข้ามาจัดการของอำนาจการปกครอง หรือ เป็นทางที่เกิดขึ้นเอง ในส่วนที่อำนาจการจัดการลงมาถึงทางจะได้รับการกรุยให้เรียบด้วยแรงงานคน ลักษณะทางตัดตรงพื้นผิวตามธรรมชาติเดิม ขนาดกว้างประมาณเกวียน 2 เล่มสวนกันได้โดยสะดวก ในพื้นที่ส่วนย่อยของเมือง หรือส่วนที่อยู่ไกลออกไป เป็นทางที่เกิดจากร่องรอยการเหยียบย่ำของรอยเท้าคน สัตว์พาหนะช้า ๆ กัน จนเกิดเป็นทางขนาดกว้างพอประมาณ ลัดเลาะไปตามสภาพภูมิประเทศที่สะดวกต่อการเดินทาง เช่น ไหล่เขา ยึดแนวลำน้ำเป็นจุดสังเกตในการเดินทาง เป็นต้น

ทางที่เกิดจากร่องรอยการเดินเท้าของคน และสัตว์พาหนะ

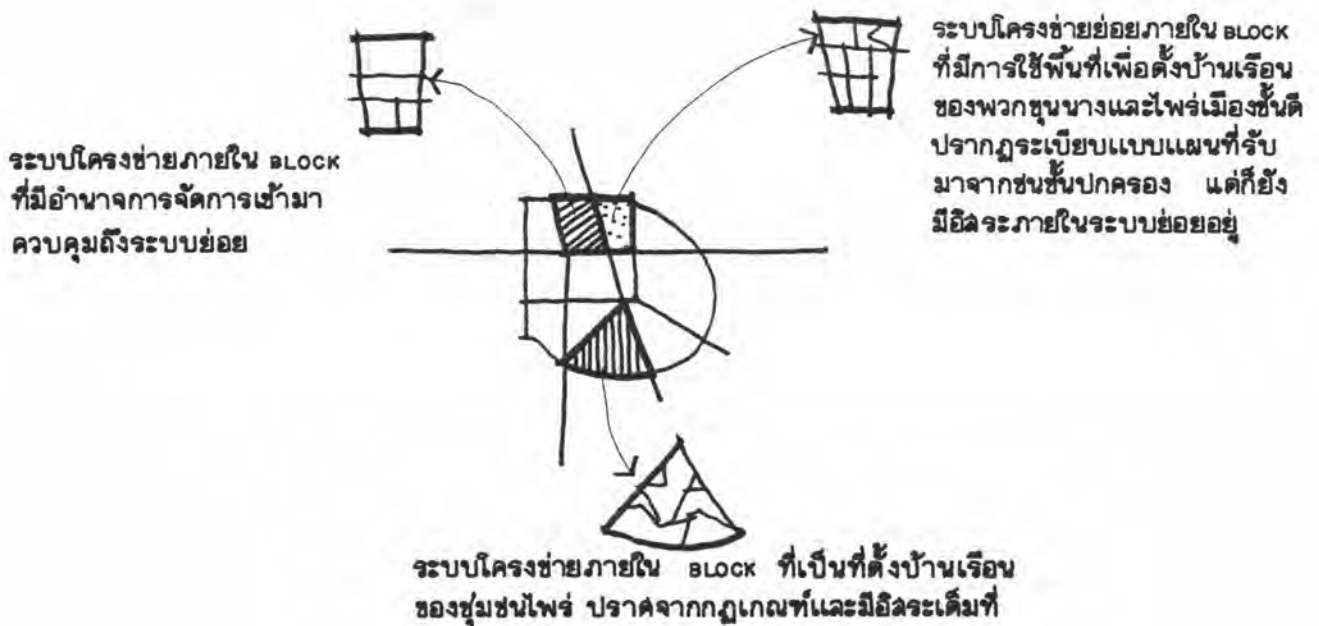

ลักษณะของทางที่ได้รับการจัดการด้วยอำนาจการปกครอง

ภาพที่ 4.30 ลักษณะทางกายภาพของทาง

2.5 ความแตกต่างของรูปแบบโครงข่ายการสัญจรที่ปรากฏ เป็นหลักฐานทางกายภาพ

ภาพที่สะท้อนภาพเมืองในอดีต รูปแบบโครงข่ายการสัญจรที่แตกต่างกัน เป็นหลักฐานทางกายภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงการครอบครองพื้นที่ของคนต่างชนชั้นที่รวมตัวกันอยู่ในสังคม เมือง

ภาพที่ 4.31 ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรที่มีอำนาจของชนชั้นปกครองเข้ามาจัดการ

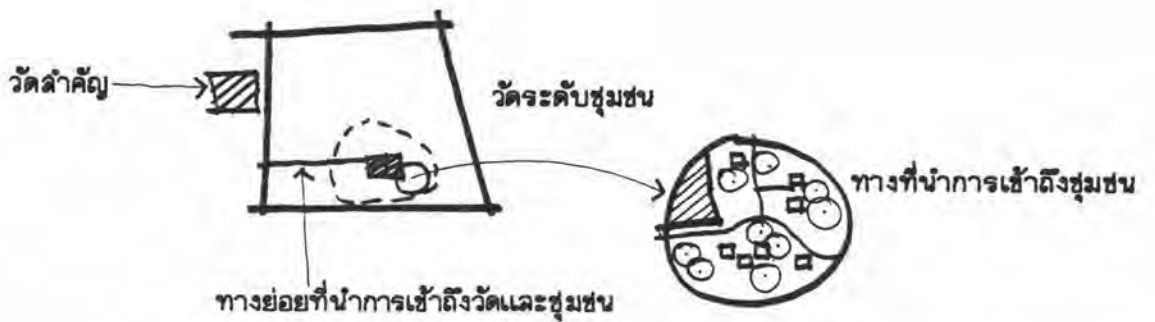
2.6 พื้นที่ปลูกสร้างแต่ละประเภทก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจร

ที่แตกต่างกันในรูปแบบ (PATTERN) และขนาด (SCALE) ว่าง ครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่จึงเกิดเป็นโครงข่ายที่รัดรอบ BLOCK ขนาดใหญ่โดยไม่มีโครงข่ายย่อยอยู่ภายใน วัดถ้าเป็นวัดที่สำคัญจะตั้งอยู่ริมทาง แต่ถ้าเป็นวัดระดับชุมชนส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ภายใน BLOCK โดยมีทางย่อยที่เชื่อมต่อกับเส้นทางหลักของเมืองนำการเข้าถึง และจากเส้นทางย่อยนี้เองจะแจกการเข้าถึงที่ละเอียดลงไปอีก เพื่อนำการเข้าถึงสู่บ้านแต่ละหลังภายในชุมชนนั้น ๆ

ของโครงข่ายการสัญจรที่กล่าวถึงนี้ปรากฏอยู่ด้วย เสมอ

โครงข่ายการสัญจรที่เกิดจากพื้นที่ปลูกสร้าง ประเภทวัง แบ่งพื้นที่เมืองออกเป็น BLOCK ขนาดใหญ่โดยไม่มีโครงข่ายย่อย อยู่ภายใน

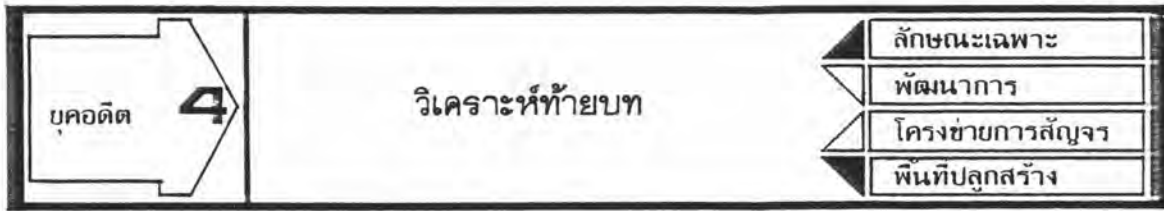

ภาพที่ 4.32 ลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสัญจรที่เกิดจากพื้นที่ปลูกสร้างต่างประเภท

3. พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจร

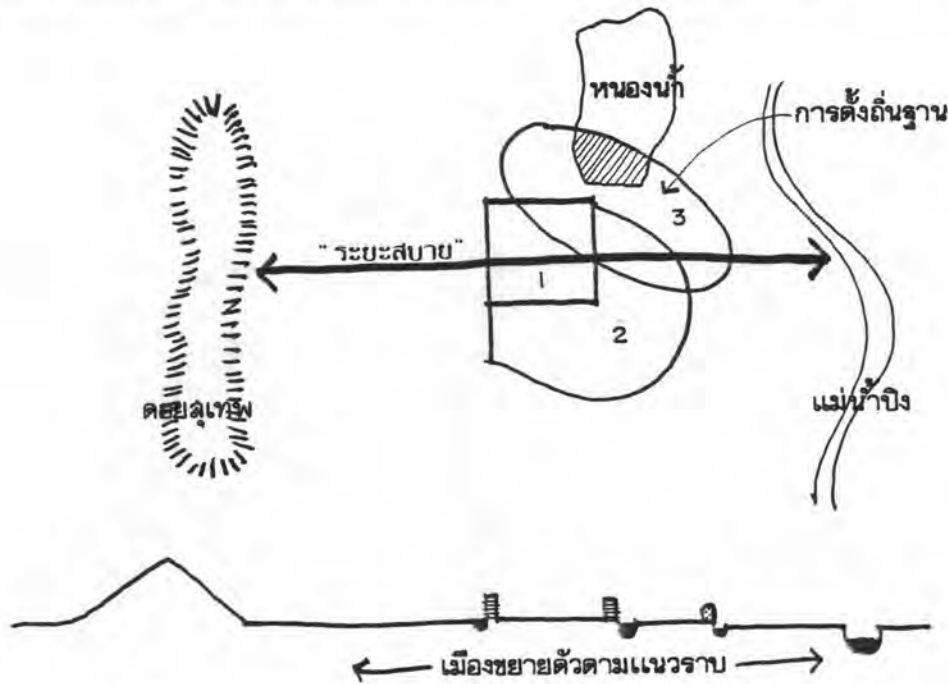
พัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรในยุคนี้นี้เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่ คือการขยายโครงข่ายออกไปหรือหดตัวลง ตามความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ปลูกสร้างแต่ละช่วงเวลา หรือเพิ่มโครงข่ายที่ละเอียดขึ้นในพื้นที่เดิมที่เพิ่มความหนาแน่นของการใช้พื้นที่ปลูกสร้าง แต่จะมีลักษณะเฉพาะของโครงข่ายที่คงเดิม ไม่ได้พัฒนาการที่รูปแบบของโครงข่าย เพราะวิธีการสัญจรที่ใช้คงที่ตลอดยุค ยังไม่มีการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการสัญจรแต่อย่างใด

4. ลักษณะ เฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้าง

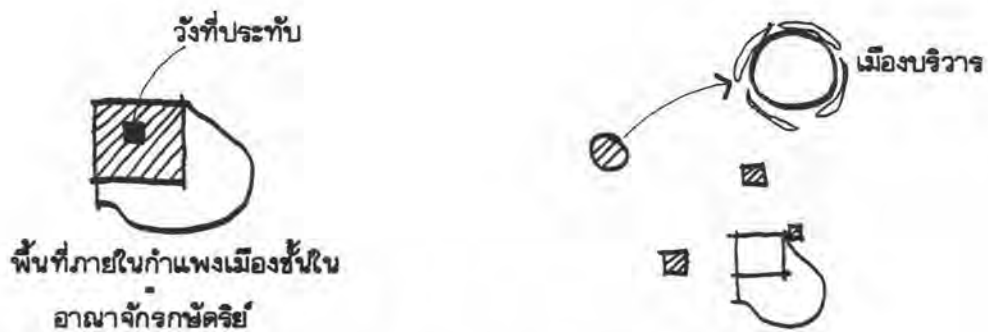
4.1 กฎเกณฑ์ เบื้องต้นของการใช้พื้นที่ปลูกสร้าง พื้นที่ปลูกสร้างของเมือง เชียงใหม่ ในยุคอดีต เริ่มต้นในพื้นที่กำแพงเมืองชั้นใน ขยายตัวออกมาสู่กำแพงเมืองชั้นนอก โดยเลือกใช้พื้นที่ปลูกสร้างด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก เพื่อการตั้งถิ่นฐานตามคติความ เชื่อ และการจัดระเบียบพื้นที่ตามคติ "พุทธศาสนานิกายลัทธิวงศ" การขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้างขยายตัวในแนวราบ (HORIZONTAL LINE) ขอบเขตการขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้างสัมพันธ์กับ "ระยะสบาย" ในการเดินเท้าของคนส่วนต่าง ๆ ของเมือง "ระยะสบาย" นี้อาจแทนด้วยระยะทางจาก เชียงคอย สู่เทพด้านทิศตะวันตกถึงริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันออก เป็น เกณฑ์ (ในทางกลับกันความสามารถในการเดินเท้าของคน เป็นข้อจำกัดประการหนึ่งของการขยายตัวของ เมืองด้วย)

ภาพที่ 4.33 กฎเกณฑ์เบื้องต้นของการใช้พื้นที่ปลูกสร้าง

เมืองเชียงใหม่ยุคอดีตมี 4 ประเภทหลักคือ วังและเวียง วัด ตลาด บ้านและชุมชน ซึ่งแต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะตัวของการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันดังนี้

4.2.1 วัง จะครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ อยู่ทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน ปิดล้อมอาณาบริเวณด้วยกำแพงอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งจะว่าไปแล้วอาณาบริเวณทั้งหมดของกำแพงเมืองชั้นใน ก็คืออาณาจักรของกษัตริย์นั่นเอง ส่วนเวียงบริวารขนาดเล็กจะกระจายอยู่ทั่วไปบริเวณนอกกำแพงเมือง มีลักษณะการครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ และปิดล้อมอาณาบริเวณด้วยคูน้ำคันดิน

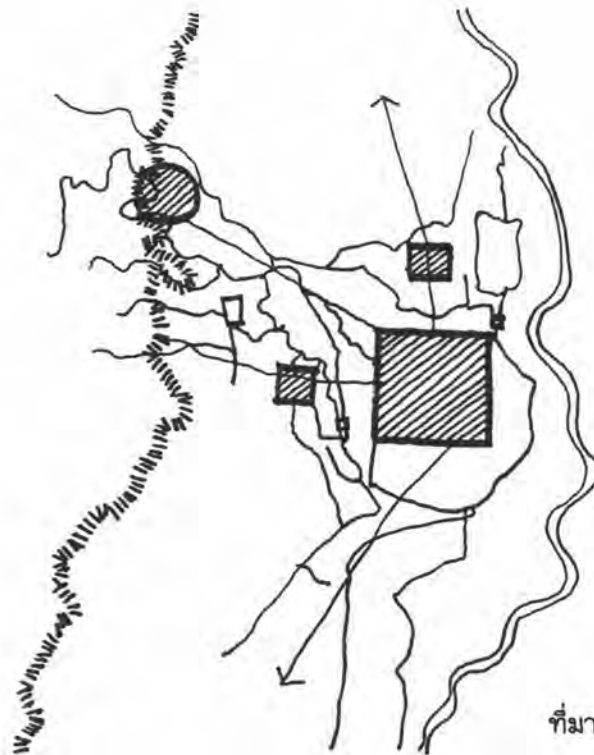

ภาพที่ 4.34 ลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ปลูกสร้างประเภทวังและเวียง

มีข้อสังเกตทางกายภาพว่า เวียงบริวารเหล่านี้สร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อการยุทธศาสตร์ อ้างอิงจากตำแหน่งที่ตั้งของเวียงทั้งสาม อันได้แก่ เวียงสวนดอก เวียงเจ็ดริน และเวียงเชียงใหม่ จะตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก และทิศเหนือของเมือง ซึ่งเป็นที่ราบเชิงเขา ในเหตุผลที่ว่าถ้าหากข้าศึกศัตรูมาตั้งทัพประชิดเมืองได้ในบริเวณดังกล่าว เมืองเชียงใหม่จะเสียเปรียบ จึงจำเป็นต้องสร้างเวียงบริวารเหล่านี้ไว้ ในขณะที่ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองมีแม่น้ำปิง และพื้นที่ด้านทิศใต้ของเมือง เป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมขังตลอดปี เป็นอุปสรรคทางธรรมชาติอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีเมืองบริวารในทิศดังกล่าว

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ การวางตัวเวียงขวางแนวเส้นทางหลักที่ลากผ่านประตูเมืองออกมา เพื่อนำการสัญจรไปสู่สถานที่และเมืองต่าง ๆ ระดับภายนอก อันได้แก่ เวียงสวนดอก และเวียงเชียงใหม่ที่มีจุดประสงค์ก็เพื่อควบคุมการเดินทางเข้า-ออก ของคนจากต่างเมืองในยามปกติ และทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านในยามศึกสงคราม นอกเหนือจากประโยชน์ใช้สอยที่ไว้ประทับพักผ่อนยามปกติ

ส่วนการสร้างเวียงเจ็ดริ้วขึ้นในบริเวณเชิงดอยสุเทพ ซึ่งไม่ได้ตั้งขวางอยู่บนเส้นทางการสัญจรหลัก เช่น เวียงสวนดอก และเวียงเชียงโถม สันนิษฐานว่า น่าจะมีจุดประสงค์เพื่อควบคุมต้นน้ำลำธารที่เป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคที่สำคัญของเมืองไว้ เพราะคูเวียงด้านทิศตะวันตกของเวียงเจ็ดริ้วชื่อ "อ่างแก้ว" ซึ่งเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ของน้ำตกห้วยแก้วที่ไหลลงจากดอยสุเทพเป็นส่วนหนึ่งของคูเวียง ก่อนที่จะระบายน้ำจากอ่างแก้วนี้เข้าสู่คูเวียง แล้วไหลต่อมายังตัวเวียง เชียงใหม่ที่บริเวณแจ่งหัวริน ชักน้ำเข้าสู่คูเมืองเพื่อการยุทธศาสตร์ และคูคลองภายในเมืองเพื่อการอุปโภค-บริโภคคนนอกจากนี้ ยังมีเส้นทางน้ำส่งน้ำให้ลงเวียงสวนดอกและเวียงเชียงโถมอีกด้วย นับว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญต่อเมืองมากจึงจำเป็นต้องมีการควบคุม

ภาพที่ 4.35 ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของเวียงกับการมีเวียงบริวาร

4.2.2 วัด นับเป็นพื้นที่ปลูกสร้างที่มีจำนวนมากที่สุดของเมืองเชียงใหม่ ครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ กระจายอยู่ทั้งในพื้นที่ย่านเมือง ชนบท และบริเวณรอยกั้น วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชน จะปรากฏการใช้พื้นที่ปลูกสร้างเป็นผืนใหญ่ แวดล้อมด้วยกลุ่มบ้าน

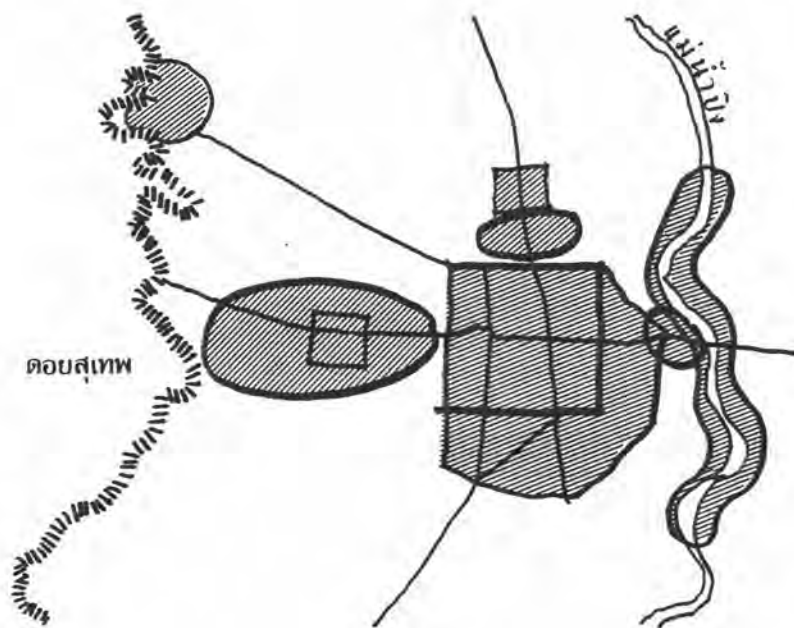

ภาพที่ 4.36 ลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ปลูกสร้างประเภทวัด

4.2.3 ตลาด ครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่บริเวณตั้งแต่หน้าวัดพระสิงห์ถึงสี่แยกกลางเวียงในปัจจุบัน

4.2.4 บ้านและชุมชน มีการใช้พื้นที่ปลูกสร้างเป็นส่วนเล็ก ๆ กระจายตัวอยู่โดยรอบวัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชนของคน หรือเกาะตัวตามที่ดอน แนวลำนํ้าต่าง ๆ ถ้าเป็นชุมชนเมืองก็จะแทรกตัวอยู่ตามBLOCKของถนนและวัดศูนย์กลางชุมชน

4.3 ขอบเขตของพื้นที่ปลูกสร้างทั้ง 4 ช่วงพัฒนาการในยคอดีต มีอาณาบริเวณเพิ่มขึ้นและลดลง ตามความเปลี่ยนแปลงของโลกแวดล้อมแต่ละช่วง แต่จะมีขอบเขตโดยประมาณของการใช้พื้นที่ดังนี้

ภาพที่ 4.37 ขอบเขตโดยประมาณของพื้นที่ปลูกสร้างของเมืองเชียงใหม่ในอดีต พ.ศ. 1839 - 2397

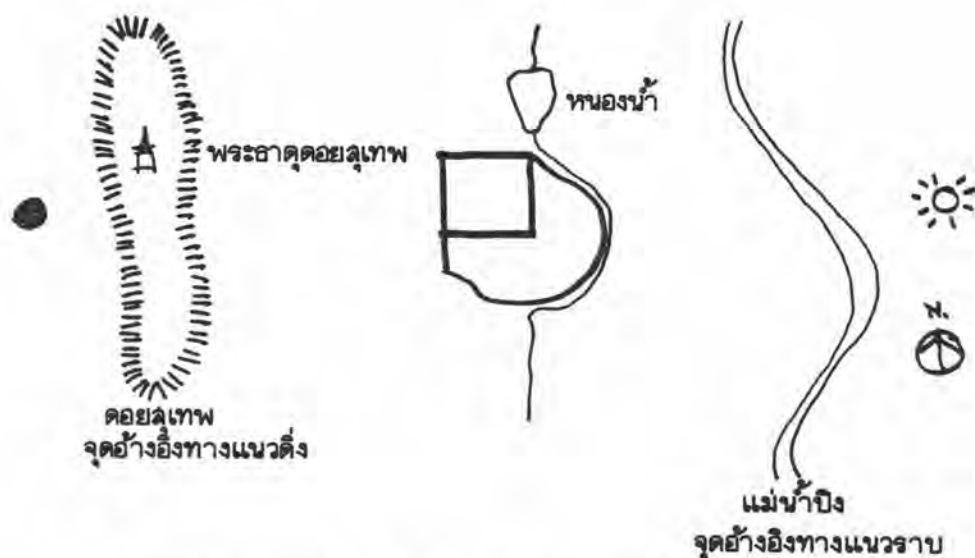
5. พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้าง

พัฒนาการของพื้นที่ปลูกสร้างในยุคอดีตนี้เป็นพัฒนาการเชิงพื้นที่เช่นกัน คือการขยายพื้นที่ปลูกสร้างออกไป หรือหดตัวลงตามความเปลี่ยนแปลงของโลกแวดล้อมขณะนั้น แต่ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลูกสร้างคงเดิมไม่มีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่ปลูกสร้างแต่อย่างใด

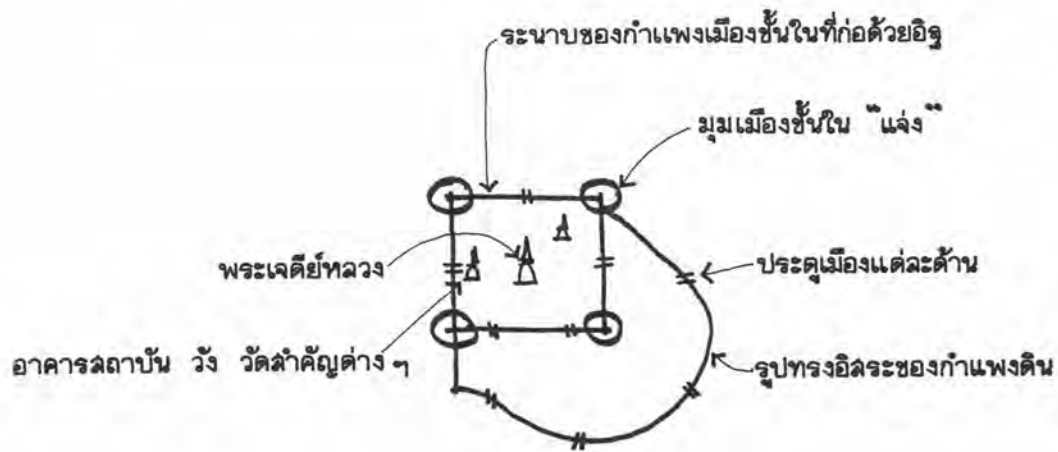
ผังเมืองเชียงใหม่ในอดีตมีการวางผังที่มีประสิทธิภาพมาก คนสามารถระลึกได้ จดจำได้ถึงตำแหน่งที่ตนอยู่ และสามารถหาทิศทางที่ต้องการจะไปได้ เพราะเมืองมีขนาดที่พอเหมาะ จุดอ้างอิงทิศทางชัดเจน คนสามารถอ้างอิงได้ทุกระดับถึงตำแหน่งที่ตนอยู่ดังนี้

ในระดับใหญ่คนอ้างอิงตัวเองได้จากคอยสุเทพ ซึ่งสามารถมองเห็นได้จากทุกบริเวณ ว่าเป็นด้านทิศตะวันตกของเมือง (เพราะเมืองเชียงใหม่วางตัวตามแนวแกน) นอกจากจะมีสภาพธรรมชาติที่เด่นชัดแล้ว ยังมีพระธาตุคอยสุเทพซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อยืนยันความเป็นคอยสุเทพว่า คือภูเขาแห่งนี้ไม่ใช่ที่อื่น ส่วนในแนวราบจุดอ้างอิงที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งคือ แม่น้ำปิง แต่จะพบต่อเมื่อเดินทางมาปะทะไม่สามารถมองเห็นได้จากทุกพื้นที่เมือง เช่นคอยสุเทพ แม่น้ำปิงอ้างอิงถึงการหมดเขตแดนของอาณาบริเวณเมืองเชียงใหม่ในอดีตทางด้านทิศตะวันออก แม่น้ำปิงไหลผ่านเมืองเชียงใหม่ในแนวเหนือ - ใต้ จึงยังง่ายต่อการระลึกได้ของคน เมื่อเดินทางขึ้นไปทางทิศเหนือของน้ำขนาดใหญ่ คือ จุดอ้างอิงที่สำคัญ

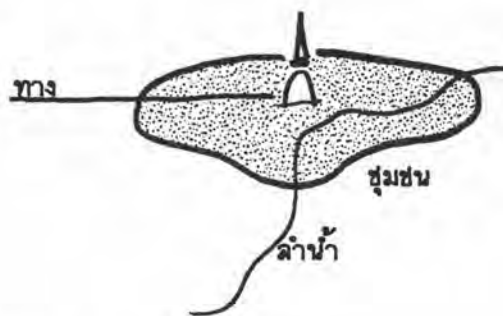
ภาพที่ 4.38 จุดอ้างอิงในระดับใหญ่ของเมือง

ในระดับเมืองคนอ้างอิงตัวเองได้จากความแตกต่างของรูปทรง วัสดุของกำแพงเมือง กำแพงเมืองชั้นในมีรูปทรงสี่เหลี่ยมแนวกำแพงที่พบจึงเป็นเส้นตรงมีมุมเมืองเป็นมุมฉากก่อสร้างด้วยอิฐ ในขณะที่กำแพงเมืองชั้นนอกมีรูปทรงอิสระก่อสร้างด้วยดิน ความแตกต่างนี้คนจะระลึกได้ว่าตนอยู่ส่วนใดของเมือง นอกจากนี้จุดสังเกตภายในเมืองที่สำคัญก็คือ พระเจดีย์หลวงซึ่งมีขนาดสูงใหญ่กว่าเจดีย์ทั้งหมด เป็นสัญลักษณ์ทางกายภาพที่แสดงความเป็นศูนย์กลางของจักรวาล อาคารสถาบันต่าง ๆ อันได้แก่วัง และวัดที่สำคัญล้วนมีส่วนช่วยในการจดจำและหาทิศทางของผู้คน และถ้าพลาดจากจุดอ้างอิงระดับเมืองนี้ ก็ยังมีตอมสุเทพและพระธาตุดอยสุเทพที่จะอ้างอิงถึงได้อย่างแม่นยำและตลอดเวลาที่เงยหน้าขึ้นมอง

ภาพที่ 4.39 จุดอ้างอิงในระดับเมือง

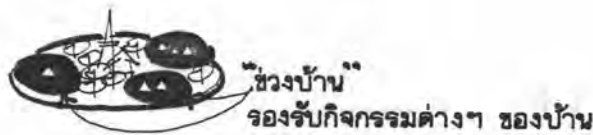
ในระดับชุมชนผู้คนอ้างอิงตัวเองได้จากวัดศูนย์กลางชุมชน โครงข่ายการสัญจรที่นำการเข้าถึงชุมชน ลาน้ำ

ภาพที่ 4.40 จุดอ้างอิงในระดับชุมชน

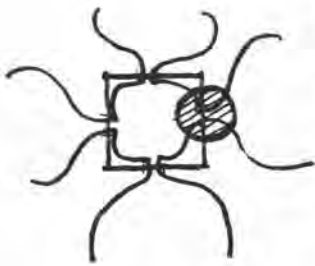
การพบปะ การประกอบกิจกรรม ประเพณีต่าง ๆ ของผู้คนในอดีต เมืองได้จัดเตรียมพื้นที่เพื่อการนี้ไว้ดังนี้

7.1 พื้นที่ที่เป็นลานโล่ง "ช่วง" มีหลายระดับ และมีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะตัว "ช่วงหลวง" คือลานหรือสนามหน้าวังหลวง ใช้ในการประกอบพระราชพิธีการ จัดเตรียมกองทัพหรือราชการงานเมืองต่าง ๆ "ช่วงวัด" หรือลานวัด เป็นพื้นที่อเนกประสงค์สำหรับชุมชนในการประกอบกิจกรรมและประเพณีต่าง ๆ ตลาดเป็นลานโล่งเพื่อรองรับกิจกรรมการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า "ช่วงบ้าน" หรือลานบ้าน เป็นพื้นที่อเนกประสงค์เพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของบ้าน รวมทั้งการพบปะสนทนากับเพื่อนบ้าน

ภาพที่ 4.41 "ช่วง" หรือลานโล่งเพื่อใช้ประกอบกิจกรรมในระดับต่างๆ ของเมือง

7.2 ลักษณะทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คนในอดีต ยังมีลักษณะทางกายภาพอีกหลายประการที่เอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คน ได้แก่ บริเวณประตูเมืองซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ ระหว่างกิจกรรมภายในภายนอก เข้าด้วยกัน บริเวณท่าเรือซึ่งเป็นจุดบรรจบและเปลี่ยนรูปแบบการเดินทางระหว่างการสัญจรทางบกกับทางน้ำ จึงเป็นจุดรวมผู้คนและกิจกรรม บริเวณจุดตัดของโครงข่ายถนน และบริเวณของตัวถนนเอง

ลักษณะทางกายภาพของประตูเมืองที่รวบรวมกิจกรรม ผู้คนมาผ่านเข้า-ออก จึงเป็นจุดที่เอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คนในอดีต

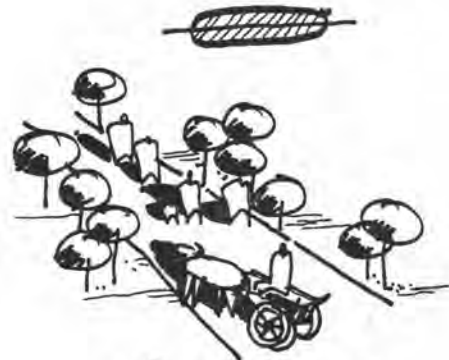

บริเวณจุดตัดของโครงข่ายถนน

ถนนท่าแพ

บริเวณท่าเรือจุดบรรจบและเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเดินทาง บก-น้ำ

บริเวณของตัวถนนเอง

ภาพที่ 4.42 ลักษณะทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพบปะของผู้คนในอดีต

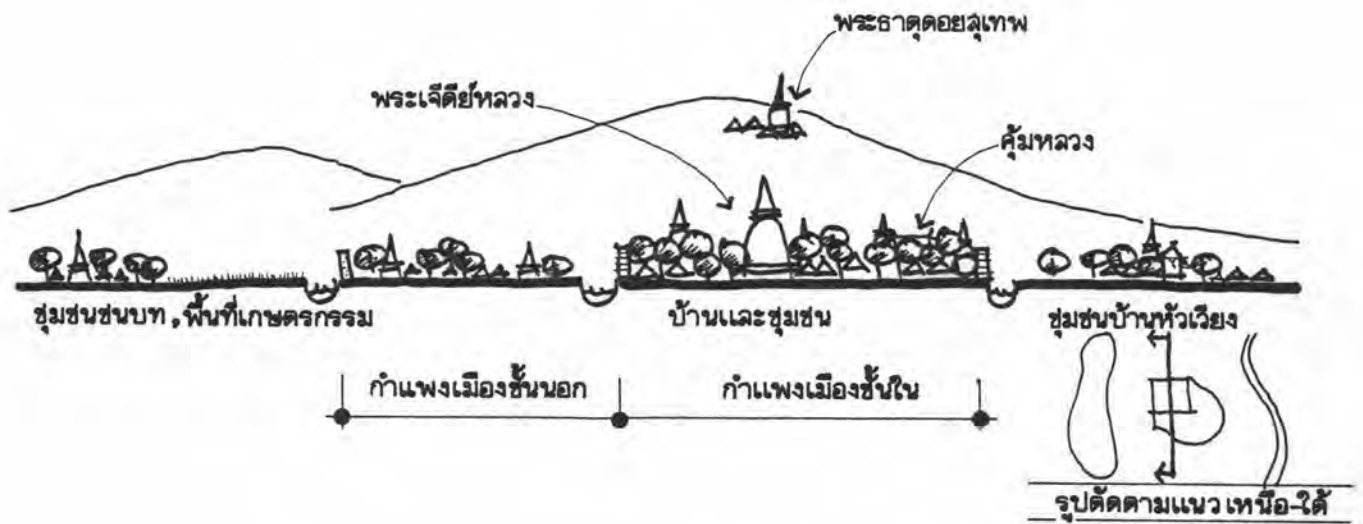
8. บรรยากาศของเมืองเชียงใหม่ในอดีต (URBAN ATMOSPHERE)

ถ้าจะบรรยายถึงบรรยากาศของเมืองเชียงใหม่ในอดีตคงจะได้ข้อความดังนี้

"บ้านเรือนแฝงตัวอยู่ภายใต้หมู่ไม้แลเห็นหลังคาว่างหลวง วัดวาอารามและเจดีย์โผล่พ้นยอดไม้อยู่เป็นระยะ ๆ ขนาดใหญ่เล็กตามความสำคัญของวัดแต่ละแห่ง ในกำแพงเมืองชั้นในจะเห็นมีจำนวนมากกว่าพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ที่ชัดเจนที่สุดเห็นจะเป็นพระเจดีย์หลวงซึ่งตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองมองจากที่ไหน ๆ ก็แลเห็น ถัดออกมาที่กำแพงเมืองชั้นนอก บ้านเรือนโพธิ์ทาส และวัดขนาดเล็กแทรกตัวอยู่ตามหมู่ไม้ต่าง ๆ อันได้แก่ ต้นหมาก มะพร้าว และไม้ยืนต้นอื่น ๆ พื้นที่บางแห่งถูกปล่อยเป็นทุ่งโล่งเพื่อใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ มีธารน้ำไหลผ่านส่วนต่าง ๆ ของเมืองเป็นน้ำใช้แทนน้ำประปา เช่น เมืองปัจจุบัน

นอกจากกำแพงเมืองด้านทิศเหนือมีชุมชนบ้านหัวเวียง หรือชุมชนบ้านช้าง เผือกตั้งถิ่นฐาน อยู่เป็นกลุ่มใหญ่ โดยมีวัดหลายวัด เป็นศูนย์กลางชุมชน ใกล้เคียงกับชุมชนมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่ง อาหารอันอุดมสมบูรณ์ของทั้งคนและสัตว์ ด้านทิศตะวันออกมีชุมชนบ้านท่าแพ มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง จากการค้าขายสินค้า มีพ่อค้าแปลกหน้าจากต่างเมืองมาตั้งกระโจม และจอดเรือแพรอการติดต่อ ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่เนืองแน่น ด้านทิศตะวันตกเป็นดินแดนอรัญวาสีที่มีวัดป่าแพรกตัวอยู่ตาม ป่าเขา เชียงคอยสุเทพ

ถัดออกมาเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เวียงบริวาร และชุมชนชนบทที่กระจายตัวอยู่โดย รอบตามที่คอบ และสันหนังสือธรรมชาติ"

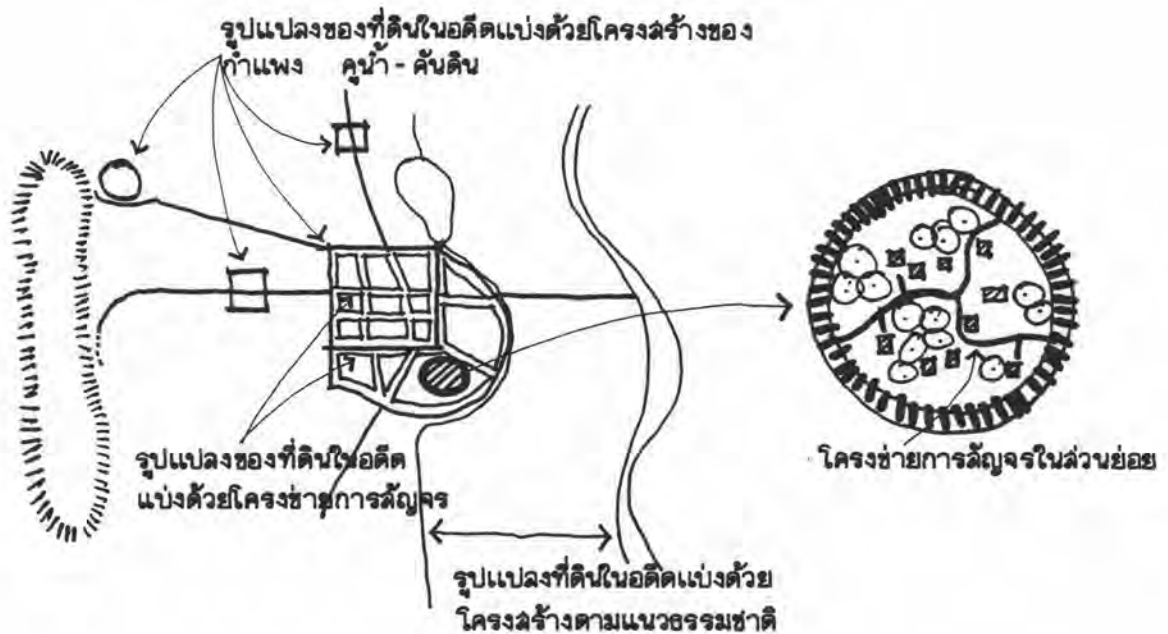

ภาพที่ 4.43 บรรยากาศของเมืองเชียงใหม่ในอดีต

เมืองในอดีตมีระ เียบบบแบบแผนของเมืองไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ขัดแย้ง ไม่ชิง เค้น เมืองจึงออกมาสวยงาม เส้นขอบฟ้า (SKY LINE) ที่เห็นเป็นยอดเจดีย์ หลังคาวัด วังและ ยอดไม้ เมืองขยายตัวตามแนวราบโดยมีดอยสุเทพเป็นฉากหลังของเมือง

กรรรมสิทธิ์ที่ดินในอดีต เป็นของกษัตริย์หรืออีกนามหนึ่ง คือ "พระเจ้าแผ่นดิน" ประกอบกับในอดีตคนน้อย จึงมีที่ดินมากมายไม่แก่งแย่งกันเพื่อถือครองกรรมสิทธิ์ เช่นปัจจุบัน ดังนั้นรูปแปลงที่ดินในอดีตจึงแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ตามโครงสร้างจากแนวธรรมชาติ โครงสร้างของกำแพงเมือง และโครงข่ายการสัญจรเท่านั้น บริเวณชุมชนมีอิสระและมีความเคลื่อนไหวของการใช้พื้นที่ระหว่างกัน เป็นผลให้โครงข่ายการสัญจรในส่วนย่อยมีแนวทางคดเคี้ยวลัดเลาะไปตามกลุ่มบ้านด้วย

ภาพที่ 4.44 สภาพการจ้ดกรรรมสิทธิ์ที่ดินและระเบียบที่ดิน

สรุปท้ายบท

การศึกษาท่านองของผังเมืองเชียงใหม่ในอดีตพ.ศ.1839-2397 นี้ เป็นช่วงเวลาที่ น่าสนใจมาก เพราะมีพัฒนาการของเมืองที่เคลื่อนไหว (DYNAMIC) ไปตามโลกแวดล้อมอย่าง "ครบเครื่อง" ตั้งแต่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และฟื้นฟูขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เหตุผลประการสำคัญที่ทำให้เมืองเชียงใหม่ในยุคอดีตยังคงรักษาลักษณะ เฉพาะตัวไว้ได้ ในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านไปก็คือ สภาพภูมิประเทศและข้อจำกัดทางเทคนิควิทยาของการคมนาคมติดต่อ ลักษณะของสังคมในระดับ ต่าง ๆ ที่ "ต่างคนต่างอยู่" มีผลทำให้เมืองเชียงใหม่เป็น "สังคมนิ่ง" พัฒนาการ "ตกผลึก" อยู่ ภายในและกลั่นกรองกันได้เต็มที่ งานที่ออกมาจึงบริสุทธิ์และเต็มไปด้วยลักษณะเฉพาะตัว ไม่ว่าจะ เป็นในชีวิตของผู้คน วัฒนธรรมประเพณีหรือผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้น

กายภาพเมืองที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นผลมาจากคติความเชื่อ เรื่องโศกลาง และศาสนา เป็นตัวนำ โดยผ่านการตัดสินใจของชนชั้นปกครองที่จะกำหนดลงไปในการสร้างหรือองค์ประกอบ ของเมือง ซึ่งจะควบคุมระเบียบแบบแผนในระบบใหญ่แต่ปล่อยให้มีโอกาสระบวย่อย บ้านเมือง จึงมีระเบียบแบบแผนในภาพรวม แต่ก็มีลีลาของชีวิตปรากฏอยู่ทั่วไปในส่วนย่อย องค์ประกอบ ต่าง ๆ ของเมืองสัมพันธ์กับธรรมชาติ ชีวิตและสัดส่วน (SCALE) ของผู้คนไม่ว่าจะเป็นขนาดของ เมือง ถนนหนทาง บ้านเรือน จะมีก็แต่วังและวัดเท่านั้นที่ตั้งใจทำให้อลังการ เพื่อสนองตอบ อำนาจ ศรัทธาและความเชื่อที่มี ลักษณะเมืองเป็น "เมืองเดี่ยว" เป็น "วานานคร" ที่เต็มไปด้วย ธรรมชาติอันงดงามและผลงานการสร้างสรรค์ที่วิจิตรของมนุษย์

หลังจากที่ยุคอดีตสิ้นสุดลง ความเปลี่ยนแปลงของโลกแวดล้อมได้ถาโถม เข้าสู่เมือง เชียงใหม่และทวีขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นยุคการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2397-2476 ที่จะได้ศึกษา ต่อไปในบทที่ 5 หรือเมืองในยุคปัจจุบันก็ตาม มีสิ่งหนึ่งที่เรายพยายามจะอนุรักษ์กันไว้ก็คือ ลักษณะ เฉพาะตัวของบ้านของเมืองจากยุคอดีตซึ่งยังคงแฝงตัวอยู่ทั่วไปตามชุมชนพื้นเมืองและชุมชนชนบท เพื่อให้เมืองเชียงใหม่ยังคงมี "วิญญาณ" ที่สืบเนื่องจากอดีต หลังจากที่เรารู้จักตัวตนและคุณค่า ที่มีส่วนหนึ่ง จากการศึกษาในบทที่ 4 นี้